

მანანა გუკია

ჩერქეზულ-ქართული
ენობრივი შეხვედრები

თბილისი
2016

მანანა ბუკია

ჩერქეზულ-ქართველური
ენობრივი შეხვედრები

თბილისი

2016

ბოლო პერიოდში ქართველოლოგიური (resp. კავკასიოლოგიური) კვლევები გამოირჩევა ჩერქეზულ-ქართველური ურთიერთობების საფუძვლიანი შესწავლით. მუშავდება ან უკვე დამუშავდა პრობლემები ისტორიული, პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, არქეოლოგიური თუ მითოლოგიური მიმართულებით. სსიპ ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის ცენტრი ცდილობს რეგიონში ჩერქეზულ-ქართველური თანაარსებობის ამსახველი ყველა ასპექტის დეტალურ ანალიზს. პროფ. მანანა ბუკია, რომელიც აქტიურად თანამშრომლობს ჩერქეზულ ცენტრთან, წარმოგვიდგენს ქართულ და ჩერქეზულ საზოგადოებათა (სოციოლემათა) ურთიერთობებს ენობრივი (ლინგვისტური) კუთხით. ცხადია, მრავალსაუკუნოვან თანაცხოვრებას უკვალოდ არ ჩაუვლია, დაგროვდა სოლიდური მასალა – ნასესხები ლექსიკა, რომელშიც ვლინდება როგორც ქართველურიდან ჩერქეზულში, ასევე, პირიქით, ჩერქეზულიდან ქართველურ ენებში მიგრირებული სიტყვა-ფორმები. ყურადღებას იქცევს ისეთი ნასესხობებიც, რომლებიც ორსავე ენობრივ ჯგუფში მესამე წყაროდან არის შემოსული. ანგარიშგასაწევია ის მომენტიც, რომ საკითხი მონოგრაფიულად დამუშავდა ორ ურთიერთმონათესავე ქვესისტემას შორის.

მომდევნო ეტაპზე ჩერქეზული კულტურის ცენტრი გეგმავს გენეტიკურად საერთო ლექსიკის დამუშავებას მონოგრაფიულად, რაც სრულ წარმოდგენას შეგვიქმნის ჩერქეზულ-ქართველურ ლინგვისტურ ურთიერთობათა შესახებ.

რედაქტორისაგან

რედაქტორი მერაბ ჩუხუა

**რეცენზენტები: ალექსანდრე კვახაძე
ლევან კოჭლამაზაშვილი**

სარჩევი

შესავალი	4
თავი I ჩერქეზულიდან ქართველურში ნასესხები სიტყვები.....	6
თავი II ქართველურიდან ჩერქეზულში ნასესხები სიტყვები	28
თავი III უცხო ენებიდან ნასესხები ლექსიკა.....	69
თავი IV ხმაბაძვითი სიტყვები.....	124
თავი V varia	130
დანართი	139
რეზიუმე	150
გამოყენებული ლიტერატურა	173
შემოკლებათა განმარტებანი	190
საძიებელი	194

შესავალი

ჩერქეზულ-ქართველური ენობრივი ურთიერთობის კვლევას დიდი ხნის ისტორია აქვს. მას იკვლევდნენ როგორც ქართველი და ჩერქეზი, ასევე უცხოელი მკვლევრები: პ. ჭარაია, ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ა. ჩიქობავა, კ. ბოუდა, ქ. ლომთათიძე, გ. როგავა, გ. კლიმოვი, ა. შაგიროვი, კ. შაყრილი, რ. ჯანაშია, ვ. შენგელია, თ. გვანცელაძე, მ. ჩუხუა... შესაბამისად, დაგროვდა დიდძალი სამეცნიერო მასალა, რომელიც განსხვავებულ, ხშირად ერთმანეთისაგან რადიკალურად განსხვავებულ შეხედულებას გამოხატავს. ამ მასალის ანალიზი გვეხმარება ქართველურ-ჩერქეზული ისტორიული ურთიერთობის პერიპეტიების რეკონსტრუქციაში.

ზოგადად, სიტყვების გადასვლა ერთი ენიდან მეორეში ადვილად ხერხდება, რადგან ლექსიკური ფონდის ელემენტთა რაოდენობა, ფაქტობრივ, განუსაზღვრელია (ფოჩხუა 1974: 346). ენობრივ მეხსიერებაში ილექება სხვადასხვა ენობრივ კოლექტივთა კონტაქტებისა და ურთიერთობების კვალი, რომელიც ისტორიის ფურცლებმა ვერ შემოინახა ან სხვადასხვა მიზეზთა გამო დამახინჯდა.

ამავდროულად ლინგვისტიკაში აპრობირებული ბგერათშესატყვისობათა და ფონოტაქტიკის წესების ვერიფიცირებულობა იძლევა შესაძლებლობას დადგინდეს საერთოკავკასიური წარმომავლობის ძირები, გამოვლინდება ურთიერთნასესხები ლექსიკა, სესხების მიმართულება, სესხებისას მიმდინარე ფონეტიკური პროცესები, უცხოენოვანი გარემოდან შეთვისებისას კი, იმავე პრინციპზე დაყრდნობით, სესხების შუალედური რგოლის დაზუსტება ხდება.

ენობრივი ურთიერთმიმართება გულისხმობს გენეტიკურად ერთიან ლექსიკურ ფონდს (საერთოკავკასიურ და საერთო ჩერქეზულ-ქართველურ ლექსიკურ მასალას) და ნასესხობას. მონოგრაფიაში წარმოდგენილია მხოლოდ ის ფორმები, რომლებიც ურთიერთნასესხობად მიგვაჩნია.

ნაშრომის მიზანია, წარმოვადგინოთ ადრე ჩატარებული კვლევების შედეგები, რომელიც მოიცავს სამეცნიერო მიმოქცევაში არსებულ თვალსაზრისებს და, ასევე, ვაჩვენოთ ჩვენს მიერ მოპოვებული ახალი მასალის საფუძველზე, დამოკიდებულება ამ კვლევების მიმართ.

მუშაობის პროცესში გამოვლინდა საერთო ჩერქეზულ-ქართველური (საერთო წარმომავლობის, ნასესხები) ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც აქამდე შემჩნეული არ ყოფილა – მიზეზი: არ არსებობდა შედარებით სრულყოფილი ლექსიკონები სვანურსა და მეგრულ-ლაზურში; იქ, სადაც ყველაზე აქტიურად ვლინდება ენობრივი ინტერფერენცია, ჩატარებული კვლევების შედეგად, ცალკეული სიტყვების სესხების მიმართულება ახლებურადაა ინტერპრეტირებული.

თავი I

ჩერქეზულიდან ქართველურში ნასესხები სიტყვები

ჩერქეზთა და ქართველთა მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის კვალი კარგად ჩანს ჩერქეზულიდან ქართველურში შეთვისებულ ლექსიკაში. ნასესხებმა ლექსიკამ მოიცვა სხვადასხვა დარგი. ეს ურთიერთობა განსაკუთრებული სიმღიერით დაჩნდება სვანურსა და მეგრულში. ეს ბუნებრივი მოვლენაა, ისტორიულად სვანებს და მეგრელებს ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდათ ჩერქეზებთან, ხშირი იყო შერეული ქორწინება, მეგრელი მწყემსები ყოველ წელიწადს ყაბარდოს გავლით გადადიოდნენ საზაფხულო საძოვრებზე.

ჰგ / შაგ (ადილ.), გჰნჰ (ყაბარდ.), ა-გარა (აფხ.), გალა (უბიხ.) „ეზო“ (შაყრილი 1971: 116), გარა (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1982: 125) – აგვარა / ანგვარა (მეგრ.) „საქონლის შესადენი და დასამწყვდევი“ (ყიფშიძე 1914: 192), „გადაუხურავად შემოღობილი ადგილი ღამით საქონლის დასამწყვდევად“ (ჯვ., მარტვ., წალენჯ., ზუგდ.), აგორან (სვან.)

„საქონლის ბაკი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 25); შეიძლება გვევარაუდა, რომ აფხაზური (ა)გარა ქართული გორა სიტყვისაგან მომდინარეობს გო მარცვლის ლაბიალიზაციით და ა ხმოვნის გაჩენით. მით უმეტეს, მეგრულში გორა > გვალა-ა. სემანტიკა აქ დაბრკოლებას ვერ ქმნის. თუმცა გასათვალისწინებელია აფხაზურ-უბიხური რ : ღ შესატყვისობის ფაქტორი, რომელიც ძირეულ, არანასესხებ მასალაში დასტურდება. ეს სიტყვა ეტიმოლოგიურად შეიძლება არც იყოს აფხაზური, მაგრამ მეგრულში აშკარად აფხაზურიდანაა ნასესხები, რაზეც აფხაზურისთვის დამახასიათებელი სახელთა ზოგადი ფორმის ა- პრეფიქსის არსებობაც მიანიშნებს მეგრულში.

ბაღ (ადილ.) „დიდი რაოდენობა, სიმრავლე“ – **ბაღება** (მეგრ.) „კმარება, კმაყოფა, საკმარისობა“ (ქობალია 2010: 58), **ობაღუ** (ლაზ.) „საკმაო“ (მარი 1910: 129); ჯერ კიდევ არნ. ჩიქობავა შენიშნავდა, რომ ზანური ზმნის შესატყვისი ძირი არ არის პოვნირი ქართულსა და სვანურში (ჩიქობავა 1938: 262). ჩანს, ზმნის ძირი მეგრულ-ლაზურმა ისესხა ადიღეურიდან. საკუთრივ ადიღეურში სიტყვა ნაწარმოებია და შედგება: **ბზ** „ბევრი“ და **ღზ** – აბსტრაქტულობის აღმნიშვნელი სუფიქსი. ფორმები შეაპირისპირა გ. როგავამ (როგავა 1943: 593-594).

ბუჰ / **ფჰ** (ადილ.) „კარი“, **ბუჰ** (ყაზარდ.) „კარი“ (შაგიროვი 1977: 84) – **ბჰე** (ძვ. ქართ.) „დიდი კარი, შესასვლელი“ (ქეგელ: I: 1206). ადიღეურ ძირს, გარდა ქართულისა,

უკავშირებენ ხუნძ. **ხუწაწა**, ლაკ. **ხუზ**, დარგ. **უნძა** „კარი“ (შაგიროვი 1977: 84). ქართულში დიდი ხნის წინ ჩანს შემოსული ადიღურიდან (როგავა 1956: 18-19).

ბგუგ (ადიღ.) „ხბო“ (აეგლ 2010: 79) – **ბოკვერი** (ქართ.) „დიდი ზომის მტაცებელის ნაშიერი“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 82); ვ. შენგელია აანალიზებს ჩერქეზულ (ადიღურ) და ქართულ სიტყვებს და მათ შორის კავშირის ინტერპრეტაციის სამ ვარიანტს განიხილავს: 1. ისინი საერთო წარმოშობისაა; ფუძისეული **-რ** ჩერქეზულმა სახელობითი ბრუნვის ნიშანს გაუთანაბრა და ბრუნებისას ჩამოშორდა; 2. სიტყვა ქართულიდანაა შესული ჩერქეზულში ფუძისეული **რ**-ს გადააზრებით (ე. ი. სახელობითი ბრუნვის ნიშანთან გათანაბრებით); 3. ჩერქეზული **ბგუგ** სახელობითი ბრუნვის ნიშნითურთ შესულია ქართულში **ბოკვერ**-ის სახით (შენგელია 2006: 154). საინტერესოა, რომ ივ. ჯავახიშვილი ქართულ **ბოკვერ**-ს სვანურ **ფვკუნა** (მრ. **ფვკუნარ**) „ლეკვი“ სიტყვას უკავშირებს, თავად **ბოკვერ**-ში **ბ**-ს კლას-კატეგორიის ნიშნად გამოყოფს (ჯავახიშვილი 1937: 195-197).

ბწშ, (ადიღ.), **ბაშ**, (ყაბარდ.), **ბაჩა** (უბიხ.) „ჯოხი“ (შაყრილი 1968: 76), **ლაბა** (აბაზ.) „id.“ (აბდოკოვი 1973: 40), **ა-ლაბ** (აფხ.) „ჯოხი“ (უსლარი 1887: 146), **ა-ლაბა** (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 162), **ა-ლაბაშა** (აფხ.) „მწყემსის ხელჯოხი“ (ბჟანია 1962: 99) – **ლაბაშა** (მეგრ.) „წვეტიანი რკინამოცმული მწყემსების ჯოხი მთაზე სახმარი“ (ციფშიძე 1914: 269; ჭარაია 1997: 84); საერთო აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვა მეგრულს აფხა-

ზურდიდან აქვს შეთვისებული (ბუკია 2013: 81). ფონეტიკურად ყველაზე არქაული ჩანს უბიხური ფორმა. აფხაზურ-აბაზურ ფორმებში გაჩენილი **ა-ლა / ლა** ძაღლის აღმნიშვნელი სიტყვაა. აბაზურ ფორმას ფუძისეული ელემენტი მოეკვეცა (აბდოკოვი 1973: 40).

ბღ (ადილ.), **ბღ** (ყაზარდ.) „ბეჭისთავი“ (შაყრილი 1971: 114), **ა-ბლა** (აფხ.) „ზურგი“ (უსლარი 1887: 124), **ბლა** (აბაზ.) „ზურგი“ (აბრლ 1967: 115) – **აფხა** (მეგრ.) „მხარი“ (ყიფშიძე 1914: 197), **აბხა** (მეგრ.) „ცხენის წინა ფეხები“ (ჯავახიშვილი 1986: 224). ჩერქეზულ ენებში სიტყვა აგრეთვე აღნიშნავს „მთას“. იმავე მნიშვნელობისაა აფხაზურ-აბაზურ კომპოზიტებში: **ა-ბლაბ** „მთის თხა, ნიამორი“, **ა-ბლაჯმა** „მთის თხა“ (შაგიროვი 1982: 52). ალბათ, სიტყვა მეგრულს აფხაზურის მეშვეობით აქვს ნასესხები.

ფართ (ადილ.), **ფართ** (ყაზარდ.), **ა-ფართა** (აფხ.), **ფართა** (აბაზ.) „ჯოგი“ (შაყრილი 1971: 109) – **აგვართა** (მეგრ.) „ჯოგი“ (ჭარაია 1997: 33); ტერმინი **ა-ფარა** ფორმაზე **-თა** სუფიქსის დართვით არის მიღებული, რომელიც სივრცის, მოზღვდული ადგილის აღმნიშვნელი ტერმინია აფხაზურში. თავდაპირველი სემანტიკა იქნებოდა „შემოღობილი ადგილი“, შემდეგ „ჯოგი“, რომელიც **ა-ფარა**-ში, შემოღობილში იმყოფებოდა, აქედან კი, ზოგადად „ჯოგი“. **-თა** სუფიქსი ამგვარი ფუნქციით გამოიყენება აფხაზურ სახელებში (შდრ. **აწნე** „სახლი“ > **აწნათა** „ოჯახი, სახლობა“). **აგვართა** აფხაზურიდან შესულია მეგრულში და გარდა პირ-

დაპირი მნიშვნელობისა (აგვართა ორინჯი „ჯოგი, მრავალი საქონელი ერთად“), ხალხის კრებულის, ბრბოს მნიშვნელობითაც გამოიყენება. ხშირად გვხვდება მეტათეზირებული ფორმით: აგვართა > / არგვათა (ყიფშიძე 1914: 196). სიტყვა მეგრულის საშუალებით შესულია გურულ დიალექტში და ნიშნავს „მწყემსების ან ზოგჯერ მონადირეთა საყარაულო ქოხს მთაში ან ტყეში“ (ლონტი 1984: 22). აგვართა და მისი სემანტიკური გადაწევით მიღებული გვართა „ზვინი“, გვართუა „დაზვინვა“ (ზუკია 2013: 65-66).

გასჷ / გაშჷ (ადილ.) „თავადის ქალი“, „დედამთილი“, გაშჷ (ყაბარდ.) „თავადის ქალი; დედამთილი; თოჯინა“ (ყრლ 1957: 35) – გაშჷყან (სვან.) ქალის საკუთარი სახელი; სიტყვა სვანურში ადილეურიდანაა შეთვისებული. საგულისხმოა, რომ ჩერქეზულში სიტყვა ანთროპონიმად არ გვხვდება (სალლიანი 2013: 39).

დაგ / დაგგ (ადილ.), დაგგ (ყაბარდ.), დაგგ (უბიხ.), ა-დაგგ (აფხ.), დაგგ (აბაზ.) „ყრუ“ (აბდოკოვი 1973: 49) – დაგვა (მეგრ.) „ყრუ“ (ყიფშიძე 1914: 221); აფხაზურ-ჩერქეზული და მეგრული ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 23). სიტყვა მეგრულში აფხაზურის მეშვეობითაა შეთვისებული (შაგიროვი 1977: 146). მეგრულში მას სინონიმი გააჩნია ცუნგა „ყრუ“ (ჭარაია 1912: 23).

თექ (ადილ.) „მყუდრო ადგილი“ (აეგლ 2014: 129), ტგგ (ყაბარდ.), თფფ (აბაზ.), ა-თფფ (აფხ.), „ადგილი“ (აბდოკოვი

1973: 69). აფხაზურში სიტყვა „მწყემსის საზაფხულო სადგომს“ ნიშნავს (ბჟანია 1962: 105) – **თბუ** / **თიბი** / **თიფუ** / **თეფე** (მეგრ.) „საქონლის, მწყემსის სადგომი საზაფხულო იალაღზე“ (ყიფშიძე 1914: 243; სახოკია 1985: 355); აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვების სემანტიკური განსხვავება გამოწვეულია სუფიქსური -კ-, -გ-, -ფ ელემენტებით (აბდოკოვი 1973: 69). ვ. კვარჭია აფხაზური ტერმინის სემანტიკას ასე აკეთებს: **ა-თე** „ადგილი“ და **-ფ-** (**ია-ფ-უ**) „მუდმივი, ტრადიციული“ (კვარჭია 1981: 113). ჩვენთვის ეს ეტიმოლოგია ბუნდოვანია, თუმცა მეგრულ-აფხაზურ **თიფუ** : **ა-თეფე**-სთან ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით ვიტყვით, რომ ჩვენთვის ეს მთის ლანდშაფტისათვის დამახასიათებელი ტერმინია (სამეგრელოში ყველა ინფორმატორი ამ ტერმინს სააფხუნო სამოვრებს უკავშირებს). ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ ლექსემა არ გვაქვს ლაზურში, ბარის სამეგრელოში ამ ტერმინს ამ მნიშვნელობით არ იცნობენ (**თიფი** / **თიფუ** მეგრულად „თივას“ ნიშნავს და ამ მნიშვნელობით ისესხა აფხაზურმა **ა-თა** სახით). ვვარაუდობთ, რომ ეს სიტყვა მეგრულში აფხაზურიდანაა შესული (ბუკია 2002: 53).

თაზაფე (ადილ.), **დამწყა** (ყაბარდ.) „ტაბიკი“ (შაგიროვი 1977: 147) – **ტაბიკი** (ქართ.) „ურმის ნაწილი, – თავკომბალა ბოლოქდიანი ჯოხი, რომელსაც უღელში წყვილ-წყვილად ჩაუყრიან საქონლის შესაბმელად“ (ქეგლ VI: 1231), **ტაბუკი** (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 326); გ. როგავა უთითებს, რომ დიდი ხნის წინ არის შეთვისებული ქართველურ ენებში ჩერქეზულიდან (როგავა 1956: 4, 129). ა. შაგიროვი ყაბარდოულ

სიტყვას ყოფს **დამნ** „მხარი“ და **ყა** ნაწილებად. ეს უკანასკნელი პოვნეირია სიტყვებში: **ბჟაყა** „რქა“, **ლ'აყა** „ფეხი“ ფორმებში (შაგიროვი 1977: 147).

კაფზ / **ჩაფზ** (ადილ.), **კაფზ** / **ჭაფზ** (ყაზარდ.) „ცხვრის დუმა“ (შაყრილი 1971: 123), **ა-კაფა** (აფხ.) „1. სუთი, დუმა (ცხვრისა); 2. კურტუმო“ (ჯანაშია 1954: 161). **კაფა** (აბაზ.) „დუმა“ (აბრლ 1967: 261) – **კეფა** (მეგრ.) „ცხვრის დუმა“ (ჭარაია 1997: 77); 3. შაყრილი სიტყვას მიიჩნევს საერთო აფხაზურ-ჩერქეზულ ძირად. ა. აბდოკოვს (აბდოკოვი 1973: 10) და გ. კლიმოვს მიაჩნიათ, რომ აფხაზურ-აბაზური ფორმა ნასესხებია ადილეურიდან. გ. კლიმოვი სიტყვას კომპოზიტად მიიჩნევს და ყოფს **ჩგ** „კუდი“ და **ფგ** „დასაწყისი“, ელემენტებად, ფიქრობს, რომ გამჭვირვალე ეტიმოლოგია აქვს და ზედმიწევნით ნიშნავს „კუდის დასაწყისს, თავს“ (კლიმოვი 1968: 293). სიტყვის მსგავს ეტიმოლოგიას იძლევიან ა. შაგიროვი (შაგიროვი 1977: 34) და ბ. ბალყაროვიც (ბალყაროვი 1965: 46). შესაბამისად, მეგრული ფორმა აფხაზურიდანაა ნასესხები.

კუნდგნ (ჩერქ.) „დაკარგვა“, „დაღუპვა“ (აეგლ 2010: 128-129) – **კვად** / **კვად** (სვან.) „ზარალი“ (ლიპარტელიანი 2014: 170); სვანური სიტყვა ჩერქეზულიდანაა შემოსული, საკუთრივ **კუნდგნ** ნაწარმოებია **კუნ** „სვლა“ ზმნისაგან. სემანტიკური გადასვლისთვის შდრ. ძვ. ქართ. **წარტა** „წავიდა“ > ახ. ქართ. **წახდა** „გაფუჭდა“, „დაზიანდა“ (როგავა 1987: 24).

ლწგ (ადილ.) „ტერფი“ (აეგლ 2012: 159) – ჰაგტუ (სვან.) „ქუსლი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 891); ჩერქეზული სიტყვა კომპოზიტია, შედგება ლწ „ფეხი“ და გგ „გული“ ელემენტებისაგან და ზედმიწევნით „ფეხის გულს“ ნიშნავს. ჩერქეზული ლწ' ლატერალი სვანურში ჰ ლარინგალითაა შეცვლილი. ამავე რიგში განიხილება სვანური ჰაგარ „ფეხშიშველი“, რომელიც ჰიბრიდული კომპოზიტია: ჰა იგივეა, რაც ჩერქეზული ლწ' „ფეხი“, ხოლო გარ სვანურია და ნიშნავს „მხოლოდ“, „გარეშე“ (როგავა 1987: 23).

მასკპ (ადილ.) „ნაპერწყალი“, მასკე (ყაბარდ.) „id.“ – ლემესგ / ლემესკ / ლემეს (სვან.) „კერა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 402); ს. ჯანაშია სვანურ სიტყვას ჩერქეზულიდან ნასესხებად მიიჩნევს (ჯანაშია 1942: 271).

მაწა / მაწ (ადილ.) „კალია“ (აეგლ 2012: 184) – მგწლა (სვან.) „კალია“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 592); ერთი მხრივ ქართველური მწერი „ფეხებდანაწევრებული უხერხემლო ცხოველი“ (ქეგლ V: 1218), მწერი (ძვ. ქართ.) „ბუზი“ (აბულაძე 1973: 309), ჰანდი / ჰანჯი (მეგრ.) „ბუზი“ (ყიფშიძე 1914: 386), მჰაჯი (ლაზ.) „ბუზი“ (ვანილიში 1964: 147), მერ < *მჰერ (სვან.) „ბუზი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 570) და მეორე მხრივ აფხაზურ-ჩერქეზული მწწ < *მაწა (ადილ.), მაწა (ყაბარდ.), მწწა (უბიხ.), ა-მაწა (აფხ.), მაწა (აბაზ.) „კალია“ (ჩუხუა 2006: 61) საერთო ქართველურ-ჩერქეზული ენობრივი ოდენობებია, მაგრამ „კალიის“ აღმნიშვნელი მგწლა სვანურს ადიღურულიდან აქვს ნასესხები (როგავა 1956: 129).

მწვ (ადილ.) „თივა“, მწყ (ყაბარდ.) „თივა“ (კვახაძე 2014: 76) – მექუ (სვან.) „თივა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 566); ბ. ბალყაროვს მოჰყავს სხვა ქართველური პარალელები: მაჭუალ (სვან.) „ზვინი“ (ლიპარტელიანი 2014: 210), მაგოლი (დიალ.) „თივის ბულული“ (ბალყაროვი 1965: 46). ვ. აბაევი ადილეურ და ქართველურ ფორმებს ადარებს ოსურ მქელ (ირონ.), ბქულ (დიგ.) „ბულული“ ფორმებს (აბაევი 1973: 85). ქართველურსა და ოსურში სიტყვები ადილეურიდან ჩანს შეთვისებული (შაგიროვი 1977: 265).

ჟაჟ (უბიხ) „თირკმელი“ (შაგიროვი 1982: 54), *ჟაჟ (ადილ.), *ჟაჟ (ყაბარდ.), ა-ჭაჭა (აფხ.) „თირკმელი“ (ჯანაშია 1954: 394), ა-ჭაჭ „id.“ (რალ 1964: 449), ჭაჭა (აბაზ.) „თირკმელი“ (შაგიროვი 1982: 54) – ჭაჭა (ქართ.) „კუთხ. (იმერ. გურ.) იგივეა, რაც თირკმელი“ (ქეგლ VIII: 1234), ჭაჭა (მეგრ.) „თირკმელი“ (ყიფშიძე 1914: 387), ჭაჭა (იმერ. გურ.) „id.“ (ლლონტი 1984: 718), ჯაჭ / ჭაჭ (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 886); ქართველური და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). გ. კლიმოვი მიუთითებს, რომ სიტყვა აფხაზურიდან აქვს ნასესხები მეგრულს (კლიმოვი 1965: 304). ა. აბდოკოვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურ-აბაზური ფორმების დაკავშირება ჩერქეზულ ქვეჯგუფთან გარკვეულ პრობლემებთანაა დაკავშირებული (აბდოკოვი 1973: 51). მ. ჩუხუა აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმათა შესატყვისად ვარაუდობს ქართ. წენწული, ზან. ჭინჭა / ჭიმჭა „ასფურცელა“, სვან. ჭინჭილ „ნაწლავი“ ლექსიკურ

ერთეულებს (ჩუხუა 2007-ა: 41), თუმცა საკუთრივ **ჭაჭა** „თირკმელი“ ნასესხებია ქართველურში.

ჟამქა (ყაზარდ.) „ლომის მაგვარი კერძი, კეთდება არაჟ-ნით, სიმინდის ფქვილით და ყველით“ (შაგიროვი 1977: 193), **ა-ჩამქა** (აფხ.) „ყველითა და რძით გაკეთებული ღომი“ (ჯანაშია 1954: 342); „რიტუალური კერძი“ (ჯანაშია 1960: 27), **ჯამქა** / **ჩამქა** (აბაზ.) „ნაციონალური კერძი“ (აბრლ 1967: 209) – **ჩემქვა** / **ჩემჰვა** (მეგრ.) „რძისა და ფქვილისაგან გაკეთებული ფაფის მსგავსი საჭმელი“ (ციფშიძე 1914: 364; ჭარაია 1997: 156); რადგან **ა-ჩამქა**-ს ეტიმოლოგია ნათელი არ არის, გამოვთქვამდით მოსაზრებას, რომ შეიძლებოდა გვემსჯელა ტერმინის კომპოზიტურ წარმომავლობაზე და ლექსემაში **ჩე**-ელემენტი გამოგვეყო, მითუმეტეს, რომ საქმე გვაქვს ფაფასა ან მის მსგავს კერძთან, მაგრამ საძიებელია **-ქვა**-ს რაობა, რომლის ეტიმოლოგიისათვის მეგრულში ჯერჯერობით არანაირი ხელჩასაჭიდი მასალა არ მოგვეპოვება (ბუკია 2009: 39), თუმცა აბაზურსა და ყაზარდუოლშიც გვაქვს იმავე მნიშვნელობის სიტყვა. იქნებ **-ქვა** მრავლობითობის აღმნიშვნელი აფიქსია?! მეგრულში აფხაზურის მეშვეობითაა შემოსული.

ჟაკა (ადიღ.) „წვერი“ (აეგლ 2010: 339), **ა-ჟაკა** (ყაზარდ.), **ჟაკა** (აბაზ.), **ა-ჟაკა** (აფხ.) „წვერი“ (შაყრილი 1971: 119), **ჟაკა** (უბიხ.) „წვერი“ (ჯანაშია 2015: 105), **ა-ჟაკა** (აფხ.) „წვერი“ (უსლარი 1887: 132), **ა-ჟაკა** (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 224) – **ბჟაკე** (მეგრ.) „წვერი“ (ციფშიძე 1914: 207); ბ. ბალყაროვი ჩერ-

ქეზულ ფორმას კომპოზიტად მიიჩნევს და ყოფს ორი ნაწილისაგან: ჟნ „პირი“, კნ „კუდი“ (ბალყაროვი 1965: 35). აფხაზურში სიტყვას ეტიმოლოგია არ ეძებნება და ადიღეურიდან შესულად მოიაზრება (კლიმოვი 1968: 293), აქედან კი მეგრულში შემოვიდა. პ. ჭარაია აფხაზურ ა-ჟაკა და მეგრულ ბჟაკე-ს საერთო წარმომავლობის სიტყვებად განიხილავს (ჭარაია 1912: 24). ფორმა გვხვდება ოსურ ენაშიც: ზაკე / ზაკნ „წვერი“ (აბაევი 1989: 285); მეგრულში წარმოდგენილია კომპოზიტის ნაწილად: ბაბჟაკია (ბაბუმ ბჟაკე) „ბაბუაწვერა“ (ქობალია 2010: 58), ბასილაშ ბჟაკე „ჩიჩილაკის წვერი, წალამური“ (იქვე: 94).

ჟგზ'ა (ყაბარდ.) „შორი“, „შორეული“, ჩგზ'ა (ადიღ.) „შორი“, „შორეული“ (აეგლ 2014: 378) – ჯტოდია / ჯტუდიას (სვან.) „შორეული“, ნაჯტა (სვან.) „დაშორებული“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 888); ჩერქეზული (ყაბარდოული) და სვანური ფორმები ერთმანეთთან დააკავშირა ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 1942: 274). სვანურში ადიღეურიდანაა შესული.

ჟარ / ჩარ (ადიღ.) „სწრაფმავალი“ (შაგიროვი 1977: 194) – ჩქარი (ქართ.) „სწრაფი, მალი“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 727), ჩქარ (სვან.) „ჩქარი“ (საღლიანი 2005: 64); ადიღეური ფორმა წარმოქმნილია ზმნური ძირისაგან ჟან / ჩან „სირბილი“ (შაგიროვი, იქვე). გ. როგავა მიიჩნევს, რომ ქართული ჩქარი ადიღეურიდანაა შეთვისებული (როგავა 1956: 103).

სგნ (ადილ.) „კრავი“ (აეგლ 2014: 453) – ჟინალ / ჟინლ (სვან.) „კრავი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 685); გ. როგავა ადილეურ ფორმას ყოფს ძირეულ სგ- და დეტერმინანტ -ნა ნაწილებად (როგავა 1956: 78). ძირი ენათესავება აფხაზურ ა-სგს „კრავი“ ფორმას. ს. ჯანაშია ადილეურ სიტყვას უკავშირებს სვანურ ჟინალ, ჩეჩნურ ჯი „ცხვარი“, ჯა „ცხვრის ფარა“. იქვე სვამს საკითხს: იქნებ ქართული ჯოგ-შიც ჩანს ადილეური ძირი? (ჯანაშია 1942: 272-273). სვანური სიტყვა ადილეურიდანაა ნასესხები (როგავა 1956: 129).

ჴან / ჴან (ადილ.) „უნაგირი“ (აეგლ 2014: 175), ჴან (ყაბარდ.), ჴანაგგ (უბიხ.) „უნაგირი“ – უნაგირი (ქართ.) „მხედრის დასაჯდომი მოწყობილობა, ცხენის ზურგზე დასადგმელი“ (ქეგლ VI: 1541), ანაგერი / ანანგერი / ონაგერი / ონანგერი / ონაგირი / ონენგერი / ონანგირი / უნაგერი (მეგრ.) „უნაგირი“ (ყიფშიძე 1914: 194; ჴარაია 1997: 108; ჯვ., წალენჯ., ჩხორ., ხობი), ჴენგირ / ჴინგირ / უნგირ / უნაგირ (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 898); გ. როგავა ადილეურ ფორმას ყოფს ძირეულ ჴა და დეტერმინანტ -ნა ნაწილებად. ადილეურ სიტყვას კ. ბოუდა უკავშირებს ქართულ უნაგირი, ინგ. ნუერ, ჩეჩნ. ნუდრ და ოსურ ჴანიკაჴსნ ფორმებს (ბოუდა 1950: 293). ნახური და ქართველური სიტყვები ადილეური სახელობითი ბრუნვის ნიშნიანი ფორმისგანაა შეთვისებული < ჴან-გვ-გრ (შაგროვი 1977-ა: 88). ოსური სიტყვა ჴანიკაჴსნ მომდინარეობს ყაბარდოული ჴანჴაჴსნ-დან: ჴან „უნაგირი“, ჴაჴსნ „თასმა“ (აბაევი 1989: 48).

უგზე (ადილ.) „ავადმყოფობა“ (აეგლ 2014: 168) – **მწიგ** (სვან.) „ავადმყოფობა“ (ლიპარტელიანი 2014: 206); სვანური სიტყვა ჩერქეზული წარმოშობის ჩანს. ბოლოკიდური **გ** სვანური (**ა**)ქ / (**ა**)გ სუფიქსი ჩანს, ისევე როგორც სიტყვაში **ლოლაქ** „ცხვარი“. ჩერქეზული უ სონანტი სვანურში გადასულია მ-ში. შდრ. ადილ. **უწსე** „თოვლი“ > სვან. **მუს** „id.“ (როგავა 1987: 25). ადილეურის მსგავსი ძირი ჩანს ავადმყოფობის აღმნიშვნელ უბიხურ ფორმაში **ზაღა**; **ზაღაგვმა** „ცუდი ავადმყოფობა“ (ჯანაშია 2015: 97).

უგდა (უბიხ.) „ლობე“ (კვახაძე 2014: 173), **აანდა** (ავხ.) „ლობე“ (ჯანაშია 1954: 4), **ზანდა** (აბაზ.) „ლობე“ – **ლანდა** (მეგრ.) „ლობე“ (ქაჯაია 2002-ა: 165); მეგრულში შემოსულია აფხაზურიდან ჯერ კიდევ აფხაზურ-აბაზური ენობრივი ერთობის დროს.

უწრჯ (ადილ.), **უწრყ** (ყაბარდ.) „თავადი“ (კვახაძე 2014: 116) – **უწრგ** (სვან.) „თავადი, აზნაური“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 742); ს. ჯანაშია მიიჩნევს, სვანური ფორმა ჩერქეზულიდანაა ნასესხები (ჯანაშია 1942: 272).

უწრწდ (ადილ.) „სიმღერა“, **უწრწდ** / **უწრედ** (ყაბარდ.) „სიმღერა“, **უწრწდწ** (უბიხ.) „სიმღერა“, **უწრადდა** (ავხ.-აბაზ.) „მისამღერი“, **უწრად** (აბაზ.) „სიმღერა“ (შაგიროვი 1977-ა: 92) – **ვარადა** (ქართ.) „[ადილ. ვარადა „სიმღერა“] ხალხური სიმღერების მისამღერი“ (ქეგლ IV: 21), **ვარადა** (მეგრ.) „მისამღერი“ (ქობალია 2010: 305); ითვლება, რომ უბიხური

და აფხაზურ-აბაზური ფორმები (ქართველურიც) ადი-
ლეურიდანაა ნასესხები (შაგიროვი, იქვე). სიმღერების მისა-
მღერად გვხვდება აგრეთვე ოსურში **ტჳრჳდჳ**, ბალყარულში
ორაიდა სახით (აბაევი 1989: 90).

ტჳსგ (ადილ.) „თოვლი“, **ტჳს** (ყაბარდ.) „id.“, **სგ** (აბაზ.)
„id.“, **ა-სგ** (აფხ.) „id.“ – **მუს** (სვან.) „თოვლი“ (თოფურია, ქალ-
დანი 2000: 577); ს. ჯანაშია უთითებს, რომ სიტყვა სვანურში
შეთვისებულია ჩერქეზულიდან (ჯანაშია 1942: 269). ა. აბლო-
კოვი აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უმატებს უბიხურ იმავე
მნიშვნელობის **ჟჳძგ**-ს და უთითებს, რომ ჩერქეზულ სი-
ტყვებში რეალიზებული **ტჳ**- დამოუკიდებელი სიტყვაა და
„ატმოსფეროს“ აღნიშნავს. შდრ. **ტჳშხ** „წვიმა“ (იხ. ქვემოთ),
ტჳდა „უამინდობა“ (აბდოკოვი 1973: 70).

ტჳშხ / **უასხგ** (ადილ.) „წვიმა“, **ტჳშხ** (ყაბარდ.) „წვიმა“
(შაგიროვი 1977-ა: 93) – **ურხა** / **ტჳურხა** (სვან.) „წვიმა“ (თო-
ფურია, ქალდანი 2000: 736); სვანური სიტყვა ადი-
ლეურიდანაა შეთვისებული (ჯანაშია 1942: 269). სიტყვაში
დაუსაბუთებლად გამოყოფენ თოვლის აღმნიშვნელ **ტჳს** /
ტჳსგ ფორმას (შაგიროვი 1977-ა: 93).

ფაყჳ / **ფაჳჳ** (ადილ.), **ფგჳჳ** (ყაბარდ.), **ბჳყგ** (უბიხ.) „ქუ-
დი“ (შაგიროვი 1977-ა: 41) – **ფაყჳ** (სვან.) „ქუდი“ (თოფურია,
ქალდანი 2000: 752); სიტყვების მსგავსებას ყურადღება მი-
აქცია ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 1942: 274). სვანური სიტყვა ადი-
ლეურიდანაა ნასესხები (როგავა 1956: 129). კ. ბოუდა ვარა-

უდობს, რომ სვანური ნასესხობაა ადიღურსა და უბიხურში, მიიჩნევა ე. წ. მოგზაურ სიტყვად და მიუთითებს მსგავსი გაბგერების სიტყვებზე ჩუკოტკური ჯგუფისა და ირანულ ენებში (ბოლდა 1960: 202). შდრ. აგრეთვე ბალყ. ბოკვა „საბავშვო ქული“ (შაგიროვი, იქვე). სიტყვა ბგერათმესატყვისობებით არის წარმოდგენილი ჩერქეზულში, ქართველურ ენებში მხოლოდ სვანურშია პოვნირი, შესაბამისად, ჩერქეზულიდან ნასესხობად უნდა განვიხილოთ.

ფგდგნ (ადიღ.), **ფგდგნ** (ყაბარდ.), **ა-ფდან** / **ა-ფდგნ** (აფხ.) „რკინის ბორკილი“ (შაყრილი 1968: 81) – **აბდანი** / **აბუდანი** / **აფდანი** (მეგრ.) „ცხენის რკინის ბორკილი“ (ქაჯაია 2001: 163); ერთ-ერთი ინფორმატორის განმარტებით, რკინის საკეტს, აბდანს ცხენს უკეთებდნენ ფეხზე, რომ ქურდებს არ მოეპარათ (წალენჯ.). **აბუდანიშ ლაგამი** (მეგრ.) „აღვირი“ (ქობალია 2010: 7) ჰიბრიდული სინტაგმაა. ფორმა აფხაზურის მეშვეობით უსესხებია მეგრულს. სიტყვა მთელ აფხაზურ-ჩერქეზულ ენობრივ სივრცეში გვხვდება და საერთო აფხაზურ-ჩერქეზულ ლექსემადაა მიჩნეული. მეგრულში ფორმა გადმოსულია აფხაზურისთვის დამახასიათებელი ა-ზოგადობის პრეფიქსის დაცვით. სესხების შემდეგ ფუძეში მოხდა რეგრესული ასიმილაცია – **დ-ს** გავლენით **ფ** გამჟღერდა > **ბ** (ბუკია 1999: 130).

ფშ-გ (ადიღ.) „ბატონი“, „მბრძანებელი“ (აეგლ 2012: 356) – **ფუსდ** / **ფუსტ** (სვან.) „ბატონი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 769); ჩერქეზულ და სვანურ ფორმებთან კავშირი შე-

ამჩნია ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 1942: 272). გ. როგავა მიიჩნევს, რომ სიტყვა სვანურში ჩერქეზულიდანაა შეთვისებული (როგავა 1956: 129). გ. კლიმოვის აზრით, ფორმა სვანურში ოსურიდანაა შემოსული და ამოსავალია ოსური **ფესემ / ფუსუნ** „მასპინძელი“ (კლიმოვი 1963: 184).

ქანდ / ქანდჷ (ადილ.) „ბუჩქი“ (აეგლ 2012: 52) – **ქუანდარ** (სვან.) ტოპონიმი; სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ტოპონიმი სვანურმა ჩერქეზულიდან ისესხა სახელობითი ბრუნვის ნიშნითურთ. შდრ. ადილ. **ბკვგრ** „ხბო“ ≈ ქართ. **ბოკვერი** (გვ. 8). ფორმები შეაპირისპირა მ. საღლიანმა (საღლიანი 2013: 38).

ქანც (ადილ.) „ხორბალი“ (აეგლ 2012: 211), **გამ** (ყაბარდ.) „ხორბალი“ (შაგიროვი 1977: 111), **ქანც** (უბიხ.) „ხორბალი, ხორბლის პური“ (ჯანაშია 2015: 111) – **კუეცენ** (სვან.) „ხორბალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 353); გ. როგავა მიიჩნევს, რომ სვანური ფორმა ადიღეურიდანაა შეთვისებული (როგავა 1956: 129). სიტყვა მონათესავე ენებსაც აქვს ნასესხები: აბაზ. **გამ** ყაბარდოულიდან და უბიხური **კანც** ადიღეურიდან. მნიშვნელობა იგივეა, რაც გამსესხებელ ენებში (შაგიროვი 1977: 111).

ღემ (ადილ.) „ორსული“ (ადრლ 1975: 43) – **ღანაჷ** (სვან.) „ორსული“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 792); ზოგადად, ჩერქეზულში სიტყვას „მსუქნის“ სემანტიკა აქვს, მხოლოდ ადიღეურში აღნიშნავს ორსულს (შაგიროვი 1977: 95). სვანურ

სიტყვას შესატყვისი არ ეძებნება ქართველურ ენებში. ვვარაუდობთ, რომ სვანურში ადილეურიდანაა ნასესხები (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

ღ (ადილ.) „წელიწადი“ (აეგლ 2010: 111), **ღ-ა** (უბიხ.) „დრო, ასაკი“ (ჯანაშია 2015: 111), **ჭა** (აბაზ.) „დრო“, **აფგენ** (აფხ.) „გაზაფხული“ (უსლარი 1887: 121) – **აფუნი** (მეგრ.) „გაზაფხული“ (ყიფშიძე 1914: 197); ა. აბდოკოვს მოჰყავს **ღ** ელემენტის შემცველი სხვა სიტყვები ჩერქეზულ ენებში: **ღ-ჭ** (ადილ.) „ზაფხული“, **ღ-მანზ** (ყაბარდ.) „ზაფხული“, **ჭა-ფგენგ** (აბაზ.) „ზაფხული“ (აბდოკოვი 1983: 94). ადილეური სიტყვის სემანტიკური ცვლილება სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეა წარმოდგენილი: **დრო** > **ზაფხული** > **წელიწადი** (შაგიროვი 1977: 124). ადილეურ ძირი მეორდება აფხაზურ-აბაზურ **აფგენ** (აფხ.) /< **ჭაფგენ** (აბაზ.) ფორმაში და ნიშნავს „გაზაფხულს“. სიტყვა აფხაზურის მეშვეობით გადმოვიდა მეგრულში **აფუნი** ფორმით და „გაზაფხულს“, „საზაფხულო საძოვრებზე საქონლის გარეკვის დროს“ ნიშნავს (ბუკია 2013: 59-60).

ყალა > **ეგ-ს-ყალა-ნ** (უბიხ.) „ვინმეზე ძვირს ვლაპარაკობ“ – **საყალე** (მეგრ.) „საყვედური, ყვედრება“ (ქაჯაია 2002: 586); ფორმები შეაპირისპირა გ. როგავამ. მეცნიერი მიიჩნევს, რომ იგივე ძირი წარმოდგენილია ადილეურ ზმნაში **მან-სან-ყან-ლან** < **მან-სან-ყან-ლან** „მე მასზე ბევრს (ცუდს) ვლაპარაკობ“. უბიხურიდან შეთვისებულ ძირს (გ. როგავა

მას სუბსტრატად მიიჩნევს) დართვია ქართული პრეფიქს-სუფიქსი (როგავა 1978: 126-127).

ცა-ხ^ამბზ (ადილ.) „ხელის თითი“ (აეგლ 2014: 316), **ლ^ა-ხ^ამბზ** „ფეხის თითი“, **ცა-ფხ^ამბზ** (ყაზარდ.) „ხელის თითი“, **ლ^ა-ფხ^ამბზ** „ფეხის თითი“ – **ფხულე / ფხოლე** (სვან.) „თითი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 773); გ. როგავა ყაზარდოულ ფორმაში გამოყოფს **ფხ^ა** ელემენტს, რომელიც საკუთრივ **თით-ს** უნდა ნიშნავდეს. **ფხულე** ან მისი შესატყვისი სხვა ქართველურ ენაში არ ჩანს. სავარაუდოდ, სვანური სიტყვის **ფხუ** ნაწილი ჩერქეზულიდანაა შემოსული, -**ლე** ელემენტის ფუნქცია გაურკვეველია (როგავა 1987: 23-24).

შატ (ადილ.), **შატ** (ყაზარდ.), **ჩათა** (აზაზ.), **ჩატ** (უბიხ.), **ა-ხკათ** (აფხ.) „ნაღები, არაჟანი“ (აბდოკოვი 1973: 75) – **ხკეთი / ხიკეთი** (მეგრ.) „წაქის ნადული“ (წალენჯ.); აფხაზური სიტყვა ორ ნაწილად იყოფა: **ახ** „რძე“ და **კათ** „ნაღები, არაჟანი“, რომელიც საერთოა აფხაზურ-ჩერქეზულისთვის (კვარკია 1981: 119). ა. შაგიროვი არ იზიარებს აფხაზური **ა-ხკათ** სიტყვის სიახლოვეს ჩერქეზულ ფორმებთან (შაგიროვი 1977-ა: 136). მ. ჩუხუა აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უპირისპირებს ქართულ **წვეთ-ს**, ზანურ **ჭვათ-ს** „id.“, სვანურ **უიდ / უედ** „დელამო, წვეთი“ სიტყვებს და მიაჩნია, რომ საერთო წარმომავლობისაა (ჩუხუა 2007: 103). **ხკეთი / ხიკეთი** კი მეგრულს შეთვისებული აქვს აფხაზურიდან (ბუკია 2006: 334).

შე (ადილ.) „ცხენი“ (აეგლ 2014: 434), **ჩე** (ყაბარდ.), **ჩე** (უბიხ.), **ა-ჩე** (აფხ.), **ჩე** (აბაზ.) „ცხენი“ (შაგიროვი 1977-ა: 141) – **ჩაჟ** / **ჩაჟ** (სვან.) „ცხენი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 828); შდრ. აგრეთვე **აჩუ** „შორისდებული ცხენის გასარეკად“ (ქეგლ I: 829), **აჩუა** „ცხენი ბავშვების ენაზე“ (ლეონიძე 1925: 4), **აჩუ** / **აჩი** „შეძახილი ცხენის გასარეკად“ (ქეგლ I: 829), **აჩუა** „ცხენი ბავშვის ენაზე“ (ქეგლ I: 829). ქართველური და აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვების მსგავსებას ყურადღება პირველად მიაქცია პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 48-49). ს. ჯანაშია მიუთითებს, რომ სვანური **ჩაჟ** უახლოვდება აფხაზურ **ა-ჩე** და ჩერქეზულ **შე** ფორმებს (ჯანაშია 1942: 273). ივ. ქავთარაძის აზრით, ეს სიტყვა საერთოკავკასიურია (ქავთარაძე 1972: 177-179), თუმცა ა- თავსართის არსებობა **აჩი** / **აჩუ**, **აჩუა** ფორმებში ქართულში მის აფხაზურიდან სესხებაზე უნდა მიანიშნებდეს (ბუკია 1999: 95).

ჩერ (ადილ.) „ფოლადი“ – **ჩეი** / **ჩეი** (სვან.) „სპილენძი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 829); ფოლადის აღმნიშვნელი სვანური სიტყვა იზოლირებულად დგას სხვა ქართველურ ენათა შესაბამის მონაცემებთან. ხომ არ არის ნასესხები ადიღეურიდან (მასალა მოგვაწოდა მ. სალიანმა).

ჭერვ [წ] (ადილ.) „მიწავაშლა“, **ა-ჭერვა** (აფხ.) „მიწავაშლა“ (ჯანაშია 1954: 395), **ა-წერვა** (შაყრილი 1987: 392) – **ჭირკუ** (მეგრ.) „ჩია, პატარა; უჯიშო ხილი“ (ქაჯაია 2002-ა: 474); გ. კლიმოვი ფიქრობს, რომ აფხაზურში შესულია ადიღეურიდან (კლიმოვი 1968: 295). კერძოდ, ამოსავალი უნდა

იყოს ადიღეური ჭგერკ[ვ] „მიწავაშლა“, რომელიც ზედმიწევნით „მიწაში (მიწით) მიმავალს“ ნიშნავს. მისი კანონზომიერი შესატყვისი ყაზარდოულში არის სარგვჷ (შენგელია 2006: 155-156). სემანტიკური გადასვლა „მიწავაშლა“ > „წვრილი ვაშლი“ > „წვრილი“ ადვილი შესაძლებელია (შენგელია 1978: 155). საინტერესოა, რომ ამ სიტყვას სინონიმური წყვილიც აქვს აფხაზურში და გადმოიცემა კომპოზიტით: ადგვლწა, რაც ზედმიწევნით „მიწის ვაშლს“ ნიშნავს. სიტყვის პირველი ნაწილი ქართულიდანაა შეთვისებული აფხაზურში (გვანცელაძე 1997: 208).

ხანძუ / ჰანძუგ (ადიღ.) „ზვინი“ (აეგლ 2014: 355) – **ანწალა** (ქართ.) „წვრილი ბრჯა, მაღალი“ – საბა (ქეგლ I: 515), **ანწალა / ანწოლა** (მეგრ.) „ხეზე ჩამოკიდებული ჩალა“ (ქაჯაია 2001: 188), **აწალა** (ლაზ.) „წვრილი ზვინი ძნისა (მაღალი)“, **აწუალ / ჰაწუალ** (სვან.) „სიმინდის ზვინი“ (ქირია 2015: 773); გ. როგავა ქართველურ ფორმებს ადიღეურიდან ნასესხებად მიიჩნევს (როგავა 1956: 129). მეორე მხრივ, სიტყვა ფონეტიკური შესატყვისობითურთ წარმოდგენილია მთელ ქართველურენოვან სივრცეში. ხომ არ არის პირუკუ პროცესი, ქართველურიდან ხომ არ არის შეთვისებული ადიღეურში?

ხუმჷ (ადიღ.) „უცხო“, „გარეშე“ (აეგლ 2014: 275), **ხამჷ** (ყაზარდ.) „უცხო“, „გარეშე“ (ყრლ 1957: 373) – **ქამე** (სვან.) „გარეშე“, **ქამ** „გარეთ“, **ქამემ** „უცხო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 781). სიტყვა სვანურში ჩერქეზულიდან არის შემო-

სული. სვანურში ადიღური სპეციფიკური ხ სპირანტი ქ-ს სახითაა გადასული (როგავა 1987: 24).

ხზთ (ადიღ.) „ვინ“ (აეგლ 2014: 316) – **ხნდა / ხედა** (სვან.) „რომელი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 870); სვანური ნაცვალ-სახელი ადიღურიდანაა ნასესხები (ჯანაშია 1942: 273).

ვწ (ადიღ.) „ღორი“, **ვწ** (უბიხ.) ა-ჰა (აფხ.), **ჰა** (აბაზ.) – **ხწმ** (სვან.) „ღორი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 869); ს. ჯანაშია აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმას უკავშირებს ქართულ **ღორ**-ს, იქვე უთითებს სვანურ **ხწმ**-ს და ამბობს, რომ სვანური ფორმის წარმომავლობის გზა საკვლევეია (ჯანაშია 1942: 273). სავარაუდოდ, ჩერქეზულიდან უნდა იყოს ნასესხები. ქართული და ადიღური ფორმები პირველად შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 54).

ჰადწ (ადიღ.) „მიცვალეული“, „გვამი“ (აეგლ 2014: 349), **ჰწდწ** (ყაბარდ.) „მიცვალეული“, „გვამი“ – **ჰად / ჰწდ** (სვან.) „მუცელი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 881); სვანური სიტყვა სხვა ქართველურ ენებში არ ჩანს, შესაბამისად, ჩერქეზული წარმოშობისაა. ადიღ. **ჰ** გადმოღებულია **ჰ** ფარინგალური აფრიკატით (როგავა 1987: 23). სემანტიკის გადასვლისთვის შდრ. ქართ. **გვამი** „მკვდარი ადამიანის სხეული, ცხედარი“ (ქეგლ II: 1433) და აფხაზური ა-მგა „მუცელი“. ეს უკანასკნელი პ. ჭარაიას აფხაზურში ქართულიდან მომდინარედ მიაჩნია (ჭარაია 1912: 30). მ. ჩუხუა აფხაზურ ა-მგა-ს პარა-

ლელურად მოჰყავს აბაზ. მგა, უბიხური ნგვა < *მგვა „მუ-
ცელი“ და უკავშირებს ქართულ ბოქვენ-ს, ლაზ. ქორბა-ს
(ჩუხუა 2006: 60).

ჰალ'გლ (ადილ.) „პური“, ჰალ'გუ (ადილ.) „ვეტვის ბურ-
ღულის, ერბოსა და შაქრისაგან გამომცხვარი ტკბილეული“
(აეგლ 2014: 353), ჰალ'გვ (ყაზარდ.) „ღვეზელი“, ჰალ'გუ
(ყაზარდ.) „მჭადი“ – ხულუგო / ხულუგ „უფხო პური“, ხუ-
ლუნგო (ქართ.) „რბილი ხორბლის უფხო ჯიშების სახელ-
წოდებაა რაჭასა და ლეჩხუმში“ (ქეგლ VIII: 1525), ხულუგუ
/ ხულუგ (სვან.) „ხულუგო, უფხო პური“ (თოფურია,
ქალდანი 2000: 876); სიტყვა ადიღური წარმომავლობისა
ჩანს და იქიდან შემოვიდა ქართულ დიალექტებსა და სვა-
ნურში (როგავა 1987: 24).

თავი II

ქართველურიდან ჩერქეზულში ნასესხები სიტყვები

ქართველურიდან ჩერქეზულში ნასესხები ლექსიკა მოიცავს როგორც სალიტერატურო ქართულის, ასევე ქართველური ენების ლექსიკურ ფონდს. საინტერესოა, რომ უბიხურში ჭარბობს მეგრულიდან შეთვისებული სიტყვები, ადიღურ-ყაბარდოულში კი ქართული ლექსიკის სიმრავლე იკვეთება.

ატამი (ქართ.) „საშუალო ტანის ხე“ (ქეგლ I: 629), **ატამი** (ძვ. ქართ.) persicum (აბულაძე 1973: 11), **ატამი** „ხე“ (საბა 1991: 71), **ატამა** (მეგრ.) „ატამი“ (ციფშიძე 1914: 197), **ანტამა / ატამა** (ლაზ.) „ატამი“ (მარი 1910: 126), **ატამა / ატამ** (სვან.) „ატამი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 63) – **ჭგ-ტგმ** (ადიღ.) „მსხლის სახეობა“, **ტგმ-ს** / **ბგრ-ტგმ** (ყაბარდ.) „კვირტების გაფურჩქვნა“, **ტგ'მა** (უბიხ.) „ატამი“ (კვახაძე 2014: 69), **ა-ტამა** (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 259), **ტამა** (აბაზ.) „გარგარი“ (აბრლ 1967: 372); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა

დ. გულიამ (გულია 2004: 12). აფხაზურში შესულია ქართველურიდან (გვანცელაძე 1997: 58). **ა-წატამა** „გარგარი“ (ჯანაშია 1954: 391) ჰიბრიდული კომპოზიტია – **ა-წა** „ვამლი“, ზედმიწევნით „ვამლატამა“. ქართულიდანვეა ნასესხები „ატმის“ აღმნიშვნელი უბიხური **ტგ'მა**, ასევე ადიღეური და ყაბარდოული კომპოზიტების ნაწილები: **ტგმზ**, **ტგმგ**, **ტგმ**.

ბაკი (ქართ.) „საქონლის დასამწყვდევი, ირგვლივ მოზღუდული, უსახურავო“ (ქეგლ I: 954), **ბაკი** (ლაზ.) „ბოსელი, თავლა“ (მარი 1910: 129) – **ბაჯ** (ყაბარდ.) „ბაკი“ (შაგიროვი 1977: 73); ყაბარდოული სიტყვა უკავშირდება ქართულ **ბაკი**, ლაზურ **ბაკი** და სომხურ **ბაკ** „ეზო“ ფორმებს. მიიჩნევა, რომ ყაბარდოულსა და სომხურში ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1977: 73). გ. როგავა ყაბარდოულ **ბაჯ** ფორმას ადარებს ქართ. **ბეღელი** : მეგრ. **ბაღუ** „ბეღელი“ ფორმებს და უთითებს, რომ შეიძლება ყაბარდოულში ქართულიდან იყოს შეთვისებული (ქართველურში ჩანს ხმოვნების კანონზომიერი შესატყვისობა), თუმცა არც უკუპროცესია გამოსარიცხი: ყაბარდოული ჰ მეგრულს ა-თი, ხოლო ქართულს ე ხმოვნით გადმოიღო (როგავა 1946: 11).

ბალი (ქართ.) „საშუალო ან მაღალი ტანის ხეხილი; მსხვილი დახრილი ფოთოლი აქვს, თეთრი ყვავილი და კურკიანი წვნიანი ნაყოფი“ (ქეგლ I: 956), **ბული** (მეგრ.) „ბალი“ (ქობალია 2010: 68) – **ბაღი** (ყაბარდ.) „ბალი“ (ყრლ 1957: 22); სიტყვა (**ბაღუ**) გვხვდება კავკასიაში გავრცელებულ თითქმის ყველა ენაში: ხუნძ. **ბაჟი**, ლეზგ. **ბაღი** „ალუ-

ბალი“, ჩეჩნ. **ბაღლ**, ინგ. **ბოალ** „ალუბალი“, ბალყ. **ბაღლი**, ოსური **ბალ / ბალი** (შაგიროვი 1977: 68). ქართულიდან აქვს ნასესხები ყაზარდოულს (შაგიროვი 1989: 139). სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ სიტყვა სპარსული წარმოშობისაა. სხვათა კვალდაკვალ ჩვენ მივიჩნევთ, საერთოქართველური ფორმაა. შდრ.: ქართ. **ბალი** : მეგრ. **ბული** : ლაზ. **ბული** (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 92).

ბაჟა (ქართ.) „ხორცეული შეჭამანდის შესაკმაზავი მომჟავო წვენი“ (ქეგლ I: 873), **ბაჟა** (მეგრ.) „ნიგვზის წვენი, – ბაჟე“ (ჯავახიშვილი 1986-ა: 214) – **ბაჟენ / ბაჯენ** (ადილ.), **ბაჟენ** / **ბაჯენ** (ყაზარდ.) „ძველებური ადიღური კერძი, კეთდებოდა ქერისაგან ან სიმინდის ფქვილისა და არაჟნისაგან. ტკბილ-მჟავე ფაფა“ (ბალყაროვი 1965: 31), **ა-ბჟეი** (აფხ.) „მმარი“ (ჯანაშია 1954: 72). სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ აფხაზური ქართულიდან მეგრულის გზითაა შეთვისებული აფხაზურში (ჯანაშია 1955: 8). აფხაზური **ა-ბჟეი**-სთვის შესაძლოა ამოსავალი ყოფილიყო არა **ბაჟა**, არამედ მეგრული **ბჟე** „მმარი“ (ყიფშიძე 1914: 207), სემანტიკა ამ სიტყვებისთვისა ერთნაირია. ბ. ბალყაროვი ჩერქეზული ფორმების პარალელურად უთითებს ოსურ სიტყვას **ბაგანგ / ბაგანი** „ლუდი“ და ფიქრობს, რომ ჩერქეზული ნასესხობაა (ბალყაროვი 1965: 31). თუ დავუშვებთ, რომ აფხაზური ფორმები ქართველურიდანაა შეთვისებული, ასეთივე წარმოშობა ივარაუდება ჩერქეზულისა და ოსურისთვის. ვფიქრობთ, ამავე წარმომავლობისად უნდა მივიჩნიოთ „მდოგვის“ აღმნიშვნელი აფხაზური **ა-ბაჯ** (უსლარი 1887: 124), თუმცა ა.

აბდოკოვი აფხაზურ ფორმას განიხილავს უბიხურ **ბჰგენჰ** სიტყვასთან მიმართებაში, რომელიც „ქერს“ ნიშნავს და მიიჩნევს, რომ ერთი მხრივ ადიღურ-ყაზადოული და მეორე მხრივ აფხაზურ ფორმათათვის ამოსავალი უბიხური სემანტიკაა (აბდოკოვი 1973: 41).

ბაჟი (ქართ.) „1. გადასახადი სახელმწიფოში შეტანილსა და სახელმწიფოდან გატანილ საქონელზე. 2. გადასახადი ამა თუ იმ საქონლის დამზადებაზე“ (ქეგლ I: 972), **ბაჟი** (მც. ქართ.) „გადასახადი, გამოსაღები“ (აბულაძე 1973: 29), **ბაჟი** „ტვირთის ხარკი“ (საბა 1991: 94), **ბაჟი** (მეგრ.) „გარკვეული გადასახადი“ (ქაჯაია 2001: 218), **ბჰჟ** / **ბაჟ** (სვან.) „ბაჟი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 146) – **ბჰჟანდ** (ადიღ.), **ბჰჟანდ** (ყაზარდ.), **ბაგანდა** (აბაზ.) „არენდა“ (შაყრილი 1971: 114), **ა-ბაჯ** (აფხ.) „ბაჟი“ (ჯანაშია 1954: 64); ვვარაუდობთ, რომ სიტყვა ქართველურიდანაა შესული აფხაზურში, აქედან კი სხვა აფხაზურ-ჩერქეზულ ენებში.

ბატი (მეგრ.) „ზაქი“ (ყიფშიძე 1914: 201) – **ბჰტ** (უბიხ.) „ზაქი“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-ბატ** (აფხ.) „ზაქი“ (ჯანაშია 1954: 63); საკუთრივ მეგრული **ბატი ბატკ**-ისგან არის მიღებული მეგრულ სახეობაში კ-ს დაკარგვით (ჯავახიშვილი 1937: 191). შდრ. **ბატკი** (ქართ.) „შემოდგომაზე მოგებული საქონელი“ (ქეგლ I: 990), **ბატკი** „ჩვილი თიკანი“ (საბა 1991: 97), **ბატკი** (გურ.) „შემოდგომაზე ნაშობი შინაური საქონელი; ხბო, ბატკანი ან თიკანი“ (დლონტი 1984: 62), **ბატკი** (იმერ.) „თხა სამ წლამდე“ (ჯავახიშვილი 1986:

182), **ბატკი** (მეგრ.) „ერთი წლის თხა, დედალი“ (ჩიქობავა 1942: 15). აფხაზურსა და უბიხურში შესულია მეგრული (სემანტიკა დავიწროებული) მნიშვნელობით (ლომთათიძე 1974: 95). იგივე ტერმინი ჩანს აფხაზურ ჰიბრიდულ კომპოზიტებში **ა-ჟბატ** „მდედრობითი სქესის ზაქი“, **ა-ცბატ** „მამრობითი სქესის ზაქი“ (არშვა 1980: 22, 79), **ა-ჟბატფშქა** „ახალდაბადებული ფურ-ზაქი“ (კვარჭია 1981: 28).

ბებერა (ქართ.) „ამობურცული წყალჩამდგარი კანი“ (ქეგლ I: 1009) – **ფსგზგზ** „ბებერა“ (კვახაძე 2014: 144). ჩერქეზულ ფორმაში **ფსგ-** წყლის აღმნიშვნელი ძირია. თუ სიტყვის მეორე ნაწილს **ზგზ** ჩერქეზულში ეტიმოლოგია არ დაეძებნება, შეიძლება ჰიბრიდულ კომპოზიტად განვიხილოთ, სადაც **ზგზ** ქართული **ბებერა**-დან მომდინარეობს.

ბელურა (ქართ.) „პატარა ნაცრისფერი ჩიტი“ (ქეგლ I: 1040), **ბალირე** (მეგრ.) „ბელურა“ (ყიფშიძე 1914: 201), **ბალგრე / ბალრე** „id.“ (ქაჯაია 2009: 46) – **ა-ბალრეი / ა-ბალგრ** „ბელურა“ (ჯანაშია 1954: 63), **ბალგრ** (უბიხ.) „ბელურა“ (ფოგტი 1963: 89); ქართველური და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). სიტყვა მეგრულიდანაა შესული აფხაზურსა და უბიხურში (ლომთათიძე 1974: 94).

ბეჰა (მეგრ.) „ნიჩაბი“ (ბლაჟუბა 1964: 203); **ბაჰე** (მეგრ.) „ჭურჭელი იყო ერთგვარი“ (ქაჯაია 2009: 47) – **ბაჰალ** (ყაბარდ.), **ბლაჰ** (აბაზ.) „ნიჩაბი“ (აბდოკოვი 1973: 41), **ა-ბაჰა** (აფხ.) „ნიჩაბი, ბარი“ (ჯანაშია 1954: 64); ა. აბდოკოვი

მიიჩნევს, რომ ყაზარდოული, აბაზური და აფხაზური ფორმები საერთო წარმომავლობისაა (აბდოკოვი, იქვე). ხ. ზღაჟბას აზრით აფხაზური (აბჟური) **ა-ბაჰა** მეგრულიდანაა შეთვისებული (ზღაჟბა 1964: 203). ა. შაგიროვი თვლის, რომ ყაზარდოულში **ბჰლად** თურქულიდანაა შესული, აქედან კი – აბაზურში, ხოლო აფხაზური **ა-ბაჰა** სხვა წარმოშობისაა (შაგიროვი 1977: 74).

ბოლვა (ქართ.) „სახელი ბოლავს ზმნის მოქმედებისა“ (ქეგლ I: 1091) – **ბლჰნ** „წვა“, „ნათება“ (შაგიროვი 1977: 99); ადიღური ფორმა უკავშირდება აფხაზურ **ა-ბღლრა** (**ა-ბღგრა**) „წვა“, „ნათება“ სიტყვას, რომელიც, თავის მხრივ, პ. ჭარაიამ დააკავშირა ქართულ **ბოლ-ი**, **ბოლ-ვა** ფორმებთან (ჭარაია 1912: 20-21). ეს უკანასკნელი საეჭვოდ მიაჩნია ა. შაგიროვს (შაგიროვი 1977: 99).

ბოლოკი (ქართ.) „ორწლოვანი ბოსტნეული მცენარე“ (ქეგლ I: 1094), **ბულეკი** (მეგრ.) „ბოლოკი“ (ყიფშიძე 1914: 208), **ბულეკი** / **ბულეჭი** (ლაზ.) „ბოლოკი“ (მარი 1910: 132), **ბოლოკ** (სვან.) „ბოლოკი“ (საღლიანი 2005: 15) – **ბაღღჯჷ** / **ბოღღჯჷ** / **ბჰღჯჷ** (ადიღ.) „ბოლოკი“ (შაგიროვი 1977: 68); ჩერქეზულში შეთვისებულია ქართულიდან. ვ. აბაევის გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ შესაძლოა, სესხების შუალედურ რგოლად ოსური განვიხილოთ და მოჰყავს შესაბამისი ფორმები: ირონული **ბოლკ** და დიგორული **ბოლგჷ** (აბაევი 1958: 270).

ბურღი (ქართ.) „იარაღი, რომლიც ბრუნვითაც ხვრეტენ რამე საგანს“ (ქეგლ I: 1185), **ბურგი** (ლაზ.) „ბურღი“ (ქუთელია 2005: 169), **ბირღუ** / **ბურღუ** (სვან.) „ბურღი“ (თოფურია, ქალღანი 2000: 154) – **ბერღ-მ** (ადილ.) „ჭანჭიკი“ (კვახაძე 2014: 147); სიტყვა არ გვხვდება ჩერქეზულ ჯგუფის სხვა ენაში. ვფიქრობთ, რომ ადიღეურში ქართულიდანაა შესული. სემანტიკური გადაწევა **ბურღი** > **ჭანჭიკი** მოულოდნელი არ უნდა იყოს.

ბუყინი / **ბუყუნი** / **ბუკუნი** / **ბუყუნი** (მეგრ.) „ხის ჭურჭელი მაწვინსათვის“ (ყიფშიძე 1914: 210), „რძის ჩასაწური“ (ჯავახიშვილი 1986: 222); „ყველის შესანახი ჭურჭელი“ (ელიავა 1989: 28), **ბეყუ** / **ბოყუ** (სვან.) „ხის ქერქისაგან გაკეთებული ჭურჭელი ხორბლისათვის“ (თოფურია, ქალღანი 2000: 151, 156) – **ბაყგრ** (უბიხ.) „ყველის დასამარილებელი და შესანახი ხის ჭურჭელი“ (შაგიროვი 1989: 139, 140), **ა-ბყგლ** (აფხ.-აბჟ.) „ხის ჭურჭელი რძის შესადედებლად“ (რალ 1964: 263), **ბყგლ** (აბაზ.) „კასრი“ (აბრლ 1967: 121); საერთოქართველურ დონეზე აღდგენილია ***ბოყუ** „ხის ჭურჭელი“ > ქართ. **ბოყვი** : ზან. **ბუყუნი** / **ბუყუნი** < ***ბუყუ-ინ-ი** : სვან. **ბეყუ** / < **ბოყუ** (ჩუხუა 2000-2003: 66). საერთოქართველური სიტყვა მე-გრულის საშუალებითაა შესული აფხაზურ-ჩერქეზულში (ბუკია 2007: 161).

გადღანება (მეგრ.) „გაკვირვება; დაძრახვა, დაწუნება; მოქმედების, საქციელის დაგმოზა“ (ქაჯაია 2001: 280) – **ფგზღან** (ადილ.), **ფგზუენ** (ყაზარდ.) „საყვედური, მრისხანება“

(შაყრილი 1971: 117), **ფგბჟ** (უბიხ.) „სიბრაზე“ (ჯანაშია 2015: 94), **ა-ფგბლან** (აფხ.) „საყვედური“ (გენკო 1998: 69), **ფგბლან** (აბაზ.) „წყენა, უკმაყოფილება“ (აბრლ 1967: 137); გ. კლიმოვი აფხაზურ ფორმას ადილეურიდან შეთვისებულად მიიჩნევს, თუმცა იქვე დასძენს, რომ ადილეურ ნიადაგზეც საკმაოდ ნათელი არაა ფუძის აგებულება (კლიმოვი 1968: 292). შესაძლოა, მეგრული და აფხაზურ-ჩერქეზული საერთო ძირითაა წარმოდგენილი ან მეგრული ფორმა შედარებით აფხაზურ-ჩერქეზულში.

გვაბანაკი (ქართ.) „ერთგვარი ზედა სამოსი, თექის მსგავსი“ (ქეგლ II: 1432), **გვაბანაკი** (მეგრ.) „მწყემსის პალტო“ (სახოკია 1985: 349) – **გაბანაჩ** (ადილ.), **გაბანაჩ** (ყაბარდ.), **გაბანაქ** (აბაზ.), „მწყემსის ზედა სამოსი“ (შაყრილი 1968: 65), **ა-გაბანაქ** (აფხ.) „ცხვრის ტყავისაგან შეკერილი ჩასაცმელი, გვაბანაკი“ (ჯანაშია 1954: 79); ა. შაგიროვი აფხაზურ-ჩერქეზული სიტყვებისთვის ამოსავლად მიიჩნევს თურქულ **Kopenek** ფორმას (შაგიროვი 1989: 112). წ. ბჟანიაც აფხაზურისთვის ამოსავალ ფორმად მოიაზრებს თურქულ **კაპანეკ**-ს და მიუთითებს, რომ აფხაზური **ა-გაბანაქ** მეგრულად ჟღერს, როგორც **გობენეჯი**, რუსულად (ყუბანელ და სხვა კაზაკებთან) **კობენიაკი** (ბჟანია 1962: 99). შევნიშნავთ, რომ მეგრულში **გობენეჯი** ფორმა არ გვხვდება. ავტორთა შეხედულებაც ნაკლებად სავარაუდოა. ქართველურში გვაქვს მარტივი **გვაბანი / გვაბანა / გობანი** „საზამთრო წამოსასხამი“, „ლეიბი“ (ჭარაია 1997: 49; ბერიძე 1912: 21) და მისგან ნაწარმოები **გვაბანაკი**. ჩვენი ვარაუდით, ფორმა აფხაზურმა

ისესხა მეგრულიდან და შემდგომ გავრცელდა სხვა ენებში. აფხაზურ-ჩერქეზული აუსლაუტის პალატალიზებული ქ-ს გაჩენას ახსნა სჭირდება, რაც მეგრული სახელობითი ბრუნვის რეფლექსად თუ ჩაითვლება (ლომთათიძე 1976: 170). აფხაზურში სესხებისას ადაპტაციის წესები დაცულია, კერძოდ, გვ- კომპლექსი შეცვლილია ფ თანხმოვნით. გარდა ამისა, აუსლაუტში მეგრულის სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გავლენით მოხდა უკანაენისმიერი ქ-ს პალატალიზაცია. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ამ სიტყვებს აფხაზურში დიალექტების მიხედვით სინონიმური წყვილები მოეპოვება: ბზიფურში აბჟურ ა-გაზან-ს ა-ცართა ჩაენაცვლება, აბჟურ ა-გაზანაქ-ს კი – ა-ჩგა (ბჟანია 1962: 205).

გვამი (ქართ.) „1. მკვდარი ადამიანის სხეული, ცხედარი; 2. ძვ. წიგნ. პიროვნება, პირი, ადამიანი“ (ქეგლ II: 1433); **გუამი** (ძვ. ქართ.) „ჯორცი, სხეული, ტანი, სული“ (აბულაძე 1973: 97), **გუამ** (სვან.) „გულ-მკერდი, მკერდი“ (თოფურია 2000: 179) – **ნგბ** (ადიდ.) „მუცელი; კუჭი“ (აეგლ 2012: 238), **ნგბ** (ყაზარდ.) „მუცელი“, **ნგუგ** (უბიხ.), **ა-მგა** (აფხ.) „მუცელი“, **მგა** (აბაზ.) „მუცელი“ (შაგიროვი 1982: 58); პ. ჭარაია აფხაზურ ფორმას უკავშირებს მეგრულ ქვარა-ს (ჭარაია 1912: 30). ნ. მარის თვალსაზრისით, უფრო ახლოა ქართულ გვამთან (მარი 1912: 30) შდრ. მ. ჩუხუა აფხაზურ ა-მგა-ს პარალელურად მოჰყავს აბაზ. მგა, უბიხური ნგუა < *მგუა „მუცელი“, უკავშირებს ქართულ ბოქვენ-ს, ლაზ. ქორბა-ს და საერთო წარმოშობისად მიაჩნია (ჩუხუა 2006: 60). არსებობს ქართული გვამ-ის სხვა ჩერქეზულ მასალასთან დაკავშირების

მცდელობაც (იხ. **ჰადშ** (ადილ.), **ჰნდშ** (ყაბარდ.) „მიცვალებული“, „გვამი“, გვ. 27).

გვიან (ქართ.) „კარგა ხნის შემდეგ, დიდი ხნის, ხანგრძლივი დროის შემდეგ“ (ქეგლ II: 1441), **გვიან** „ხანდაზმით“ (ჩუბინაშვილი 1887: 319), **გვიანი** (მეგრ.) „გვიანი“ (ჭარაია 1997: 49), **გუიან** (სვან.) „გვიანი“ (ჩართოლანი 2003: 208) – **გუიან** (ადილ.) „გვიანი“ (შაგიროვი 1977: 114), **ა-გიან** (აბჟ.) „გვიანი, დაგვიანებული“ (შაყრილი 1986: 161), **ა-გვიან** (გენკო 1998: 71); ა. შაგიროვი მიუთითებს, რომ ჩერქეზულში სიტყვას ეტიმოლოგია არ ეძებნება, წარმომავლობაც უცნობია და გამოთქვამს ვარაუდს, რომ შესაძლოა ქართულ **გვიან**, **გვიანება** ფუძეებს უკავშირდებოდეს (შაგიროვი, იქვე).

გომი, **გომური** (ქართ.) „მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის საზამთრო სადგომი, – გომური“ (ქეგლ II: 1470), **გუემ** (სვან.) „გომური, მაჩვიბის ქვედა ნაწილი; სარდაფი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 180) – **გან** / **კანგ** (ყაბარდ.) „ბელელი“ (შაგიროვი 1977: 112); სიტყვა გვხვდება ოსურშიც **გონ** / **გომ** სახით (აბაევი 1958: 523-524). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ სიტყვის პირველწყარო ცნობილი არ არის (შაგიროვი 1977: 112). ბ. ბალყაროვი აანალიზებს სიტყვის სემანტიკის მონაცვლეობას **საქონლის სადგომი** > **ბელელი** > **სახლი** (ქართული **გომური** მისთვის „ქოხია“) და მიიჩნევს, რომ ამ დინამიკას მივეყვართ კავკასიელ მთიელთა ძველი საცხოვრებელი პირობების წარმოდგენამდე. ერთსა და იმავე შენობაში იყო საცხოვრებელიც, საქონლის სადგომიც და ბელელიც (ბალ-

ყაროვი 1965: 41). ა. აბდოკოვი ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს აფხაზურ ა-კუნა „ფაცერი“ (აბდოკოვი 1973: 45), რომელიც აფხაზურში მეგრულიდანაა შეთვისებული (იხ. ქვემოთ). ვფიქრობთ, რომ სიტყვა ქართულიდანაა გავრცელებული ჩერქეზულ ენებში.

გრძელი (ქართ.) „რასაც დიდი სიგრძე აქვს“ (ქეგლ II: 1468), **გინძე / გიძე / გირძე / გენძე / გვრძე** (მეგრ.) „გრძელი“ (ყიფშიძე 1914: 217), **გინძე / გუნძე** (ლაზ.) „გრძელი“ (მარი 1910: 135) – **ჯეძა** (უბიხ.) „გრძელი“ (ფოგტი 1963: 128); ქ. ლომთათიძე ანალიზებს უბიხურ სიტყვას და მიუთითებს, რომ ახლო მონათესავე ენებში მსგავსი ფუძე არ მოგვეპოვება. სიტყვა ქართველურიდანაა ნასესხები უბიხურში. უბიხურ ფორმასთან ყველაზე ახლოს დგას სენაკური **გიძე**, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ **რ** უბიხურ ნიადაგზეც დაკარგულიყო (ლომთათიძე 1974: 96).

გუთანი (ქართ.) „1. მიწის სახნავი იარაღი საკვეთით, სახნისითა და ფრთით, – სახვნელი“ (ქეგლ II: 1494), **გუთანი** „ერქვანი, სახვნელი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 332), **გურთანი** (მეგრ.) „გუთანი“ (ყიფშიძე 1914: 219), **გუთან / გუთან** (სვან.) „გუთანი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 176) – **კუთან** (ყაბარდ.) „გუთანი“, **ა-ჯთან** (აფხ.-აბჟ.), **ა-კუათანა** (აფხ.-ბზ.), **კუათან** (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 102); ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აბჟურული ფორმა ქართულიდანაა შეთვისებული, ბზიფურს და, მასთან ერთად, აბაზურს უკავშირებს თურქულ **kutan**-ს (იქვე, 103). სხვა მოსაზრებით, სიტყვა უკავშირდება ქართულ

საკვეთელ-ს და აფხაზების მიერ ათვისებულია ქართულ-აფხაზური კულტურული ურთიერთობის შედეგად (ზახია-ოქრუაშვილი 2011: 66). ვ. აბაევს მოჰყავს ფორმები კავკასიური ენებიდან: **ქუთან** (ხუნძ.), **ქოთან** (უდ.), **გუთან** (დარგ.), **გუოთა** (ვეინახ.) და საერთოკავკასიურ, გაურკვეველი წარმოშობის სიტყვად მიიჩნევს (აბაევი 1958: 527). სიტყვა ქართველურ ნასესხობად უნდა განვიხილოთ აფხაზურ-აბაზურსა და ყაბარდოულში. აბაზური ენის ტაპანთურ დიალექტში სიტყვა კომპოზიტის ნაწილადაც გვხვდება: **კათანაჰ** „ხვნის ხელმძღვანელი, უფროსი გუთნისდედა“. ქართ. **გუთან**-ი + აფხაზურ-აბაზური (ა)**კათან** + **აჰ** „უფროსი, უხუცესი“ (გვანცელაძე 1997-ა: 172).

დიდი (ქართ.) „1. ჩვეულებრივზე მეტი სიდიდით, ზომით; 2. რაოდენობით მეტი, – ბევრი, დიდძალი, მრავალრიცხოვანი; 3. მოზრდილი, უფროსი“ (ქეგელ III: 1166), **დიდი** (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 226), **დიდი** (ლაზ.) „id.“ (მარი 1910: 139) – **დგდჷ** / **დჷდ** (ადილ.) „გამლიერებითი ნაწილაკი“; ჟ. დიუმეზილი არ გამორიცხავს ადილეური ფორმის კავშირს ქართულ **დიდი** ან უბიხურ **დადა** „ბევრი“, „ძალიან“ ფორმებთან (დიუმეზილი 2015: 30). კ. ჭარაია ქართულ **დიდ**-ს უდარებს აფხაზურ **ა-დგუ** „დიდი“ ფორმას (ჭარაია 1912: 22-23).

დოლო (მეგრ.) „მდელო, მინდორი“ (ყიფშიძე 1914: 228) – **დუ** (ადილ.) „მინდორი“, **ა-დუ** „მინდორი, ველი“ (ჯანაშია 1954: 100); შეთვისებულია ქართველურიდან (ლომთათიძე

1981-ა: 7). იქნებ აფხაზური ფორმა მოდის არა **დუნია**-საგან, როგორც ქ. ლომთათიძე მიუთითებს, არამედ მეგრული **დოლო**-საგან? მ. ჩუხუას მოჰყავს საერთო ქართველურ-აფხაზური ფორმები: ქართ. **დაბ**-ა, უ-**დაბ**-ნ-ო, უ-**დაბ**-ურ-ი, ზან. (მეგრ.) **დობ**-ერ-ა / **დობ**-ირ-ა „სახნავი მიწა“, ლაზ. **დობა** „მიწა“, სვან. **დაბ** „ყანა“, აფხ. **ა-დგ** „მინდორი“, უბიხ. **დგ** „ველი“ (ჩუხუა 2007: 103). ა. კვახაძეს უბიხური **დგ** ფორმის ჩერქეზულ შესატყვისად მოჰყავს ლოკატიური პრევერბი (რალაცის ზედაპირზე ყოფნა) **და**- (კვახაძე 2014: 24). ვფიქრობთ, აფხაზურ-უბიხური ფორმა ნასესხებია მეტ სიახლოვეს ავლენს ქართველურ მასალასთან.

ეფშა (მეგრ.) „სავსე“ (ყიფშიძე 1914: 232), **აოფშა** (ლაზ.) „სავსე“ (ქუთელია 1982: 76) – **ფსაჟ** (ადილ.) „მთელი“, „სავსე“ (კვახაძე 2014: 207); მეგრულ სიტყვას შესაბამისი ფორმები ეძებნება სხვა ქართველურ ენებში: ქართ. **სავსე** : ზან. **ეფშა** / **ოფშა** : სვან. **გუეში** (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 201). ვვარაუდობთ, რომ ჩერქეზულში სიტყვები მეგრულიდანაა შეთვისებული.

ვანი (ქართ.) „ძვ. სადგომი, ბინა“ (ქეგლ IV: 17), **ვანი** (ძვ. ქართ.) „სადგომი, სახლი, დაბა, საცხოვრებელი, მონასტერი“ (აბულაძე 1973: 153) – **უენან** (ადილ.), **უენან** (ყაბარდ.), **ლნგ** (აბაზ.) „სახლი, ოჯახი“ (შაყრილი 1971: 147), **ა-ჰნგ** (აფხ.) „სახლი, ოჯახი“ (უსლარი 1887: 126); პ. ჭარაიას აზრით, შესაძლოა, აფხაზურში ქართულიდან იყოს შეთვისებული და ამოსავალი იყოს ქართული **ვანი** (ჭარაია 1912: 21). ქ. ლომ-

თათიძე აფხაზურ **ა-ვნე** ფორმას უკავშირებს ქართულ **სა-ყუდელ**-სა და მეგრულ **სუდე**-ს (ლომთათიძე 1955: 824). თ. გვანცელაძეს იგი საკუთრივ აფხაზურ სიტყვად მიაჩნია (გვანცელაძე 2011: 55). ვფიქრობთ, რომ სიტყვა აფხაზურ-ჩერქეზულში ქართულიდანაა შეთვისებული და ამოსავალი ძველი ქართული **ვან**-ია (ბუკია 2013: 170).

ვიწრო (ქართ.) „გარდიგარდმო მცირე ზომისა, მცირე განისა, არაგანიერი“ (ქეგლ IV: 76), **ინწრო** (მეგრ.) „ვიწრო“ (ქაჯაია 2002: 90), **ხუეწ**, **ნახუწი** (სვან.) „ვიწრო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 623) – **მეწუგ** (უბიხ.) „ვიწრო“ (ფოგტი 1963: 147); სიტყვა უბიხურში ქართველურიდანაა შეთვისებული, ბოლო მარცვლისეული **რ** უბიხურშია დაკარგული (ლომთათიძე 1974: 96).

ზეთი (ქართ.) „ცხიმოვანი თხევადი ნივთიერება, რომელსაც იღებენ სხვადასხვა მცენარეულ და მინერალურ ნივთიერებათა გადამუშავების გზით“ (ქეგლ IV: 127), **ზეთი** „(სპარ.) ცხიმი მოსავალთა მარცვალთა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 519), **ზეთი** (მეგრ.) „ზეთი“ (ყიფშიძე 1914: 236), **ზეთ** (სვან.) „ზეთი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 251) – **ზეთ** (ყაბარდ.) „ზეთი“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-ზეთ** (აფხ.) „ზეთი“ (ჯანაშია 1954: 110); სიტყვა ყაბარდოულსა და აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 48; შაგიროვი, იქვე). მართალია, სიტყვა სპარსული წარმომავლობისად მიიჩნევა, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ქართულია. შდრ. ქართ. **ზეთი** : ზან.

ზანდი < / **ზანთი** „ბლანტი, წელვადი“ (მ. ჩუხუას ზეპირი მითითება).

ზენტხ (სვან.) „შვრია“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 254) – **ზანთხ** (ადილ.) „შვრია“ (აეგლ 2010: 433); ადიღეური სიტყვა წარმოდგენილია კავკასიაში გავრცელებულ სხვა ენებშიც: **ზამხა** (ოს.), **ზენტხე** (ბალყ.) „შვრია“ (შაგიროვი 1977: 206). ო. კახაძე სვანურ და ადიღეურ სიტყვებს უკავშირებს ქართულ **ზანდურ**-ს „ხორბლის სახეობა“ (კახაძე 1960: 197). მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ ადიღეურმა ისესხა სვანური **ხ-** განვი-თარებული სიტყვა (ჩუხუა 2000-2003: 105).

თემი (ქართ.) „1. საერთო წეს-ჩვეულებების მქონე ადამიანთა ერთობა საქართველოს მთიანეთში; 2. ადამიანთა ერთობა, ძირითადი სოციალური ჯგუფი წინაისტორიულ ხანაში“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 285) – **თამ(ვ)** (ადილ.) „უბანი“, „აულის ნაწილი“ (აეგლ 2014: 10); გ. როგავა მიიჩნევს, რომ ეტიმოლოგიურად უკავშირდება **დამნ** / **თამნ** „მხარი“ ფორმას (როგავა 1956: 4). ნ. იაკოვლევი მიიჩნევს, რომ „უბნის“ აღმნიშვნელი **თამ(ვ)** ადიღეურში ქართულიდანაა ნასესხები (იაკოვლევი 1941: 241).

თვალი / **თვალ-მარგალიტი** „ძვირფასი თვალი“ (ქეგლ IV: 412), **თუწლ** (სვან.) „ძვირფასი თვალი“ (საღლიანი 2005: 55) – **თუწლწ** (უბიხ.) „ძვირფასი თვალი“ (შაგიროვი 1989: 139); უბიხურში შეთვისებულია ქართულიდან (შაგიროვი, იქვე).

თილი (მეგრ.) „ცხვარი“ (ყოფშიძე 1914: 243) – **ტგ** (ადილ.) „ცხვარი“, **ტგ** (ყაბარდ.) „ვერძი“, **ტგ** (უბიხ.) „ვერძი“, **ა-თგ** (აფხ.) „ცხვარი“, **თგ** (აბაზ.) „დაკოდლილი ცხვარი“ (აზდოკოვი 1983: 122), **ა-თგლ-** (აფხ.) „ყოჩი“ (ჯანაშია 1954: 130); აფხაზურ ფორმაში ჩანს საერთო აფხაზურ ჩერქეზული **თგ / ტგ** ელემენტი. გ. კლიმოვი მიიჩნევს მეგრულში აფხაზურიდან ნასესხობად (კლიმოვი 1986: 182), მაგრამ არსებობს სხვა მოსაზრებაც: მეგრული **თილი** საერთოქართველური წარმოშობისა ჩანს. მას ქართულში **თიკან-ი**, ხოლო სვანურში **ნელაშდ / ნელეშდ / ნილაშტ** „თიკანი“ შესატყვისება. ქართველურ ფუძეს შესატყვისები ეძებნება მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენებში: შდრ: წეკირ, ბოთლ. წეკირ, ჭარ. წეჭი < წეკირ, ტინდ. წიკარ, ბაგვ. წეკერ, კარატ. წიკერ, ახვახ. ჭეკე, დიდ. ცეკი, ხვარშ. ჩიკი, ბეჟ. ჩიკე, ჰუნზ. ჩიკე „თიკანი“ (ჩუხუა 2000-2003: 263). აფხაზური **ა-თგლ-** მკვლევრის თვალსაზრისით ქართული **თიხლ-ი** „ბატკანი; ცხვარი“ : ზან. (ჭან.) **თიხლი** „ერთი წლის თხა“ : სვან. **დუხ** „ერკემალი, ყოჩი“ შესატყვისია და გამორიცხულია საერთო-ქართველური ***დოხლ-** არქეტიპის თურქული **თოქლუ-**სგან მომდინარეობა (იქვე: 95). **ა-თგლ-** ფორმას აუსლაუტში პალატალიზებული უკანაენისმიერი აქვს, რომელიც ჩვეულებრივ ნასესხებ ფორმებში დაჩნდება და გვევლინება, როგორც ქართველური სახელობითი ბრუნვის -ი ნიშნის რეფლექსი, ამდენად სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული (ბუკია 2006: 100). სხვა თვალსაზრისით, აფხაზურ-ჩერქეზული ელემენტი ჩანს ქართველური ძირებში: ქართ. **ბოტი** „მამალი

დაუკოდავი თხა, სანაშენე და ფარის წინამძღოლი“ (ქეგლ I: 1111), მეგრ. **ბეტარი** „ბოტი, მამალი ცხვარი“ (ქაჯაია 2009: 48) და საერთო ქართველურ-ჩერქეზულ ძირად განიხილება (როგავა 1956: 115).

კანავი (ქართ.) „1. ერთწლოვანი ბოჭკოვანი მცენარე, აქვს მაღალი ღერო; 2. ამ მცენარის ქერქი, სართავი ბოჭკო“ (ქეგლ IV: 1046), **კიფი / კვფ** (მეგრ.) „კანავი“ (ყიფშიძე 1914: 259), **კაჭრი / კერფი / კეფი** (ლაზ.) „კანავი“ (მარი 1910: 154), **ქან** (სვ.) „კანავი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 777) – **კაფ** (ადილ.) „კანავი“ (კვახაძე 2014: 66). შესაძლოა, ადიღეურში მეგრულიდან იყოს შესული. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ სვანურ **ქან** ფორმას შეიძლება უკავშირდებოდეს ადილ. **ჯანწ / ჯან** „პერანგი“, აფხ. **ა-კუნგ** „კანავი“, ოსური **განწ / განწ** „კანავი“ (აბაევი 1958: 512).

კანი (ქართ.) „გარსი, რომელიც შემოკრული აქვს ადამიანის, ცხოველის ორგანიზმს, – ტყავი“ (ქეგლ IV: 1046), **კანი** „თხელი ტყავი პირისა, ფეხისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 592), **კანი** (მეგრ.) „კანი“ (ყიფშიძე 1914: 251), **კანწ / კან** (სვან.) „კანი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 344) – **კანწგჳ** (ადილ.), **ხამწარაწწ** (ყაბარდ.), **კვანწგრა** (აბაზ.) „მეჭეჭი“ (აბდოკოვი 1973: 74), **ა-კან** (აფხ.) „ჭორფლი“ (ჯანაშია 1954: 141), **ა-კაკან** „id.“ (რალ 1964: 78); აფხაზურში შესულია ქართულიდან (მაგიროვი 1989: 146). **ა-კანწგწგრა** „მეჭეჭი“ (ჯანაშია 1954: 141) ჰიბრიდული კომპოზიტია. პირველი ნაწილი ქართულიდანაა შეთვისებული, მეორე ნაწილში პირველი წ

არის ფუძე-წინდებული, მეორე კი – ძირ-სუფიქსი. მთლიანად **ა-წეწრა** რაღაცედან გამოსვლას, რაღაცედან ამოსვლას ნიშნავს (მეჭეჭიც კანის შიგნიდან ამოდის), **-რა** აბსტრაქტულობის სუფიქსია (ავიძბა 2010: 6). ქართულ-აფხაზური ჰიბრიდული კომპოზიტი აფხაზურის მეშვეობით შეთვისებულია აბაზურსა და ჩერქეზულ ენებში.

კირი (ქართ.) „კირქვის გამოწვით მიღებული თეთრი ნივთიერება“ (ქეგლ IV: 1223), **კირი** (ძვ. ქართ.) განუმარტავია (აბულაძე 1973: 199), **კირი** „დამწვარი ქვა და დალეწილი ფქვილსავით კედელთ საშენებლად“ (ჩუბინაშვილი 1887: 616), **კირი** (მეგრ.) „კირი“ (ყიფშიძე 1914: 259), **კირი** (ლაზ.) „კირი“ (მარი 1910: 155), **კირ** (სვან.) „კირი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 348) – **კირ** (უბიხ.) „კირი“ (შაგიროვი 1989: 139), **აკგრ** (აფხ.) „კირი“ (ჯანაშია 1954: 162); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). უბიხურში სიტყვა შესულია ქართულიდან (შაგიროვი 1989: 139).

კოცნა (ქართ.) „სიყვარულის, ალერსის, პატივისცემის გამოსახატავად ტუჩებით შეხება, – ამბორი“ (ქეგლ IV: 1355) – **გგმ** (უბიხ.) „კოცნა“, **ა-გგძრა** (აფხ.) „კოცნა“; ქ. ლომთათიძე აღნიშნავს: მიუხედავად იმისა, რომ ქართულში **კოცნა** ძველი ფონდის სიტყვაა, წარმოშობით ინდოევროპულ ენებს უკავშირდება (შდრ. გერმ. **küssen**). აფხაზურ-უბიხურში ქართულიდანაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1974: 94).

კუნო (მეგრ.) „თევზის საჭერი კალათი“ (ყიფშიძე 1914: 262) – **კჷნგ** (ადილ.), **ჯან** (ყაბარდ.) „კალათი“, „სათავსო“ (აბდოკოვი 1973: 45), **ა-კუნა** (აფხ.) „ფაცერი, გოდორი“ (ჯანაშია 1954: 154). ო. ძიძარია აფხაზური ტერმინის განხილვისას აღნიშნავს, მისი წარმომავლობა გაურკვეველია (ძიძარია 1989: 55). ჩვენი აზრით, სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული. ფონოტაქტიკის წესები ზედმიწევნითაა დაცული: მეგრ. (resp. ქართველური) **კუ** > აფხ. **კჷ**, შდრ. ქართ. **კუბო** > აფხ. **ა-კუბა**, აუსლაუტის ო > ა. შდრ.: ქართ. **გემო** > აფხ. **ა-ჯამა**. ვვარაუდობთ, რომ ჩერქეზულ ენებში იგი აფხაზურის მეშვეობითაა შესული.

ლაფშა (ქართ.) „დაკოდელი ცხენი, იაბო“ (ქეგლ IV: 1489), **ლაბშა** / **ლაფშა** / **აბშა** (მეგრ.) „იაბო“ (ყიფშიძე 1914: 269; ელიავა 1997: 202) – **აღაშა** / **აღაშ** (ადილ.), **ღაშა** (უბიხ.) **ლაშა**, (აბაზ.), **ა-ლაშა** (აფხ.) „იაბო, დაკოდელი ცხენი“ (შაყრილი 1968: 77); ამ ფორმათაგან აფხაზურს პ. ჭარაია უკავშირებს მეგრულ **ლაფშა**-ს და საერთო ფუძეს მიიჩნევს თურქულიდან ნასესხებად (ჭარაია 1912:48). თურქულენოვანი სამყაროდან ნასესხებად განიხილავს ამ ლექსემებს აფხაზურ-ჩერქეზულში ა. შაგიროვიც (შაგიროვი 1989:90). სამეცნიერო ლიტერატურაში აფხაზური **ა-ლაშა** მიჩნეულია ყარაჩაულ-ბალყარიზმად (ხაბიჩევი 1980: 42). ჩვენ ვიზიარებთ ნ. ბაღათურიას მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ მეგრული **ლაფშა** არის ამოსავალი რიგ ენებში, მათ შორის აფხაზურ-ჩერქეზულში გავრცელებული ფორმებისა (ბაღათურია 1996: 30-31). ამ თვალსაზრისის მიხედვით, დაკო-

დილი ცხენის სახელდებისათვის ამოსავალია **ლაშის** (ტუჩის, ბაგის) მეგრული, ასევე ქართული ენის დასავლური დიალექტებისათვის (გურული, იმერული, რაჭული) დამახასიათებელი ფონეტიკური ნაცვალი **ლაფში**. -ა აქტიური სიტყვაწარმოებითი სუფიქსია მესაქონლეობის ლექსიკაში (შდრ.: **ნისლ-ა**, **ქურან-ა**...). **ლაფშა** ტუჩა ცხენს ნიშნავს. ნ. ბალათურამ ყურადღება მიაქცია იმას, რომ მეგრულმა ყოფამ შემოინახა ცხენის გახედნის დროს ტუჩის გალახვის წესი: „სამი წლის კვიცს გავხედნიდით... ჩვენ მას გავულახავდით ტუჩს. გალახვას ვეტყვით, ტუჩს რომ თითქმის მათრახის ტარით გავუჩქევავდით... შემდეგ კვიცს გავუშვებდით, მივცემდით თავისუფლებას...“ (ჯავახიშვილი 1986: 186). ეტყობა, **ლაფშას** სწორედ ისეთ ცხენს უწოდებდნენ, რომელსაც გავლილი ჰქონდა ეს პროცედურა. ამას ადასტურებს ის, რომ **ლაფშად** უხმობენ ცხენს ორი, ან სამი წლიდან, თუ ის დაკოდილია ან გახედნილი. შემდგომ **ლაფშა** სხვა ენებშიც გავრცელებულა. შუალედურ გზას თურქულენოვანი სამყარო წარმოადგენს (ბუკია 2013: 93).

ლაყვა (მეგრ.) „ლოყა, ყბა“; „ფერდი“ (ქაჯაია 2002: 187) – **ლალა** (უბიხ.) „ყბა“ (კვახაძე 2014: 128), **ლალა** „id.“ (ჯანაშია 2015: 101); უბიხური სიტყვა არ იმეზნება სხვა ჩერქეზულ ენებში. შესაძლოა, უბიხურში მეგრულიდან იყოს შეთვისებული.

ლებია (მეგრ.) „წვრილი ლობიო“ (ყიფშიძე 1914: 272), **ლებია** / **ლობიო** (სვან.) „ლობიო“ (თოფურია, ქალდანი

2000: 390) – **ლახგა** (უბიხ.) „ცერცვი“ (ფოგტი 1963: 136), **ა-ჩენჩლაბია** (აფხ.) „წვრილი ლობიო“ (შაყრილი 1987: 421); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ უბიხურში საკუთრივ მეგრულიდანაა შეთვისებული, რადგან არ გვხვდება აფხაზურში (ლომთათიძე 1974: 95). რეალურად ქართული **ლობიო** : მეგრული **ლებია**-ს ფარდი დასტურდება აფხაზურ კომპოზიტში **ა-ჩენჩლაბია**. აფხაზურში შესულია მეგრულიდან (გვანცელაძე 1997: 58).

ლოკვა (ქართ.) „სახელი ლოკავს ზმნის მოქმედებისა; ენის წასმა“ (ქეგლ IV: 1570), **ლოტკუა** (მეგრ.) „ლოკვა“ (ყიფშიძე 1914: 274), **ოლოსკუ / ოლოკუ** (ლაზ.) „ლოკვა“ (მარი 1910: 163); **ლილრკე** (სვან.) „ლოკვა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 307) – **ლაკა** (უბიხ.) „ლოკვა“ (ფოგტი 1963: 136); სიტყვა უბიხურში ნასესხებია ქართულიდან **ო** ხმოვნის **ჭა** კომპლექსად დაშლით და ლაბიალური **ჭ**-ს მიერ **კ** თანხმოვნის გალაბიალებით (ლომთათიძე 1974: 95).

მაყვალი (ქართ.) „მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარე, აქვს დაბალი ტანი, სამყურა ფოთოლი, პწკალები, თეთრი ყვავილები და ტკბილი, წვნიანი ნაყოფი“ (ქეგლ V: 101) – **მარაკა** (ადილ.) „მარწყვი“, „მაყვალი“, „თუთა“ (აეგლ 2012: 211), **მარაკაპწ** (ყაბარდ.) „მაყვალი“, **მგკადღლა** (უბიხ.) „მარწყვი“ (ჯანაშია 2015: 102); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ ჩერქეზულ ენებში ქართველურიდანაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1984: 49). ვ. აბაევი ოსურ **მწწკუ / მწწკუ** „წითელი მოცვი“ უდარებს კენკროვანთა კავკასიურ სახელებს ქართ.

მარწყვი, სვან. ბასყ „მარწყვი“, უბიხ. ბეშხუ „ველური ვაზი“, ზაშხ² „მოცხარი“, ჩერქ. მარკო „მარწყვი“, ყაბარდ. მერაკო „მარწყვი“, ქართ. მაცვალი, ქართ. (იმერ.) მოცვი, ლაზ. მურღი „მარწყვი“ და მიიჩნევენ, რომ ოსური ფორმა კავკასიურ კენკროვანთა ენდემურ სახელებს უკავშირდება (აბაევი 1973: 79-80).

მაჭირხოლი (მეგრ.) „მერცხალი“ (ციფშიძე 1914: 278) – აწაშხ² / აწასხ² (ადილ.) „მერცხალი“, აწასხ² (ყაბარდ.) „მერცხალი“ (კვახაძე 2014: 93), წერხა / წერხა (უბიხ.) „მერცხალი“ (ფოგტი 1963: 98). მეგრული მაჭირხოლ-ის შესატყვისი ჩანს ქართული მერცხალი. ტ. გუდავა სიტყვის არქეტიპად აღადგენს *მერწიხალ- ფორმას, ხმაბაძვითია, ასახავს მერცხლის ჭიკჭიკს და ეტიმოლოგიურად „მოჭიკჭიკეს“ ნიშნავს. ქართულის მსგავსი ხმაბაძვითი ჩანს სომხური წიწერნაკ „მერცხალი“ (გუდავა 1964: 143-145). ქ. ლომთათიძემ ყურადღება მიაქცია უბიხურ ფორმას, რომელიც ძალიან ჰგავს მეგრულ მაჭირხოლ-ის ძირეულ მორფემას. ქართულში უნდა გვექონოდა -წირხ- ფუძე. სავარაუდოდ, უბიხურმა შემოგვინახა ქართულიდან შეთვისებული სიტყვის ამოსავალი, სისინა მკვეთრაფრიკატიანი სახეობა (ლომთათიძე 1974: 97).

მახა (ქართ.) „ხორბლის ერთ-ერთი უძველესი სახეობა, გვხვდება მხოლოდ საქართველოში“ (ქეგლ V: 114) – მწშ, / მასგ „ფეტვი“ (აეგლ 2012: 225), ა-მხგ (აფხ.) „ყანა“ (ჯანაშია 1954: 199), მხგ (აზაზ.) „ნათესი, მოსავალი“ (შაგიროვი 1982: 77); გ. როგავა სიტყვის მეორე ნაწილს უკავშირებს აფხაზურ

ა-ჩა-ს „პური“, მწ- ელემენტი კი გაქვევებულ კლასის ნიშნად მიაჩნია (როგავა 1956: 34). ა. აბდოკოვი მოყვანილ ფორმებს უმატებს ყაბარდ. მწმ „ფეტვი“ სიტყვას. ბ. ბალყაროვი ადარებს დარგ. მუჩი „ფეტვი“, ცეზ. ჰინ. მოჩი, ჰუნზ. მაჩე, ბეჟ. მაჩე „მიწის ნაკვეთი“, „ვენახი“, ხვარშ. ბოჩა „ფეტვი“, ჩეჩნ.-ინგ. ბორც „ფეტვი“, ბაცბ. ბორც „ქერი“ (ბალყაროვი 1965: 30). ქ. ლომთათიძე აფხაზურ ფორმასთან დაკავშირებით უთითებს ქართულ ახო-ს და მიიჩნევს, რომ ადიღეური სიტყვა უკავშირდება ქართული ხორბლის ენდემურ ჯიშს მახა-ს (ლომთათიძე 2000: 233). მ. ჩუხუა ადიღ. მწმე, ყაბარდ. მწჩ „ფეტვი“ ფორმებს უკავშირებს ქართულ მაშა „ცერცვი“, ზანურ ფაჩქა (საბა) < *ბოჩქა „ფეტვი“ ფორმებს და მიიჩნევს, რომ საერთო ქართველურ-ჩერქეზული ძირია (ჩუხუა 2000-2003: 147).

მდოგვი (ქართ.) „1. ერთწლიანი მცენარე; 2. ამ მცენარის თესლისაგან დამზადებული ცხარე საწებელი“ (ქეგლ V: 138), **დონგ(ვი)** (მეგრ.) „მდოგვი“ (ყიფშიძე 1914: 228) – **დგჯ / დგჯგ** (ადიღ.) „მწარე“, „მძალე“ (აეგლ 2010: 209); ვ. ბოუდა ადიღეურ ფორმას უკავშირებს ქართველურ **მდოგვი**, **დონგ(ვი)** სიტყვებს (ბოუდა 1950: 293). ძნელია დავეთანხმოთ ა. შაგიროვის მცდელობას, ადიღეური სიტყვა დაეყოს **დწ-** „კაკალი“ და **-ჯწ** სუფიქსი privativum. ანალოგიისთვის მოჰყავს ქართული სინტაგმა **მძალე ნიგოზი** „მწარე ნიგოზი ძმარში, გამოიყენება საწებლად“ (ჩუბინაშვილი 1887: 925), აფხაზური **აკაკან ძალა** „id.“ აფხაზურში **ა-ძალა** „მწარე, მძალე“ მომდინარეობს ქართული **მძალე**-სგან და რამდენადაც შევ-

მელით გაგვერკვია, აფხაზურში მხოლოდ ამ მნიშვნელობით გამოიყენება (შაგიროვი 1977: 156). შევნიშნავთ, რომ ბ. ჯანაშიას „აფხაზურ-ქართულ ლექსიკონში“ ა-ძალა „ძალე“ ცალკე ლექსიკურ ერთეულად აქვს შეტანილი (ჯანაშია 1954: 373); გ. მაჭავარიანის გამოკვლევით, აფხაზურში შესულია ქართულიდან (მაჭავარიანი 1966: 168). ა-კაკან ძალა-ს ორივე ნაწილი ქართულიდანაა ნასესხები.

მუხტბე (სვან.) „ძმა ძმისთვის“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 582) – **მახლ'წ** (ადილ.), **მალ'ხწ** (ყაბარდ.), **მეხე** (უბიხ.), **მხტე** (აბაზ.) „სიძე“ (შაგიროვი 1982: 64), ა-მაჰ (აფხ.) „სიძე“ (ჯანაშია 1954: 189); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ აფხაზურში სვანურიდანაა შეთვისებული, რაც შეეხება სემანტიკურ მხარეს, გამორიცხული არ არის შინაარსის თვალსაზრისით მიმართებათა გადანაცვლება (ლომთათიძე 2001: 33).

ომი (ქართ.) „შეიარაღებული ბრძოლა სახელმწიფოებს შორის ეკონომიკური ან პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად“ (ქეგლ VI: 24) – **ჟამი** (ადილ.) „ომი“ (კვახაძე 2014: 183). შესაძლოა, ადიღეურ ენის შაფსულურ დიალექტს ესესხა ქართულიდან.

პარასკევი (ქართ.) „შვიდდღიანი კვირის მეხუთე დღის სახელწოდება“ (ქეგლ VI: 126) – **ბარასკაჰე** (ადილ.) „ოთხშაბათი“; **ბარასკაჰე** „პარასკევი“, **ბარეჰე** / **ბარაჰე** (ყაბარდ.) „id.“ (შაგიროვი 1977: 75-76), **ბრასქა** / **ბრასკა** წ (უბიხ.) „ოთხშაბათი“ (ჯანაშია 2015: 93), **ბარასკაჰე** და **ბარასკაჰე**

ფორმებში პირველი ნაწილი **ბარასკვ** ქართული „პარასკევია“, მეორე ნაწილი **ზგი** „მცირეს, პატარას“ ნიშნავს, **შხ°(წ)** კი – „დიდს“. ჩანს, სახელდებისთვის ამოსავალია ოთხშაბათისა და პარასკევის რიტუალური მნიშვნელობა, სახარებისეული სწავლება. **ბაშხ** „პარასკევი“ ეტიმ. „დიდი პარასკევი“ ჯვარცმის მისტიკიასთან ასოცირდება, **ბარასკვზგი** „ოთხშაბათი“, ეტიმოლოგიურად „პატარა პარასკევი“ – საიდუმლო სერობასთან. სიტყვები ჯერ კიდევ მაშინაა შესული ჩერქეზულში, როცა ჩერქეზები ქრისტიანულ რელიგიას აღიარებდნენ. ქართულიდან ნასესხები სიტყვა იძებნება სხვა კავკასიურ ენებშიც: **პარასკა** (ინგ.), **პერასკა** (ჩეჩნ.) „პარასკევი“, **ბარგსჩი / ბარასკვ** (ოს.) „ტრაური, მარხვა“ (შაგიროვი, იქვე).

რთმევა (ქართ.) „წართმევა, გამორთმევა“ (ქეგლ VI: 427) – **თენ** (ადილ.) „მიცემა, ჩაბარება“, **ა-თარა** (აფხ.), **ათრა** (აბაზ.), **თა-**, **თუგ** (უბიხ.) „მიცემა“ (შაგიროვი 1977-ა: 85); პ. ჭარაია აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს ქართულ **რთუ-რთმევა**, **მირთმევას** (ჭარაია 1912: 40).

რქა (ქართ.) „მაგარი, ბოლოში წაწვეტებული, ძვლოვანი წანაზარდი ზოგი ცხოველის თავზე“ (ქეგლ VI: 468), **ქა** (მეგრ.) „რქა“ (ყიფშიძე 1914: 341), **ნქა / ნქრა / ქრა / აქრა** (ლაზ.) „რქა“ (ქუთელია 2005: 284) – **ბზა-ჯა** (ადილ.) „რქები“, **ჯა** (უბიხ.) „რქა“ (კვახაძე 2014: 141); **ა-ტგლა** (აფხ.), **ტგლა** (აბაზ.) „რქა“ (აბდოკოვი 1973: 42). კითხვა ისმის: იქნებ ჩერქეზული ფორმები ქართველურიდანაა ნასესხები?

სველი (ქართ.) „სითხით გაჟღენთილი, სითხე-გამჯდარი, – დამბალი, დასველებული“ (ქეგლ VI: 1003), **შო-ლირი** (მეგრ.) „სველი“ (ქაჯაია2002-ა: 265) – **სუგნ** (ადილ.) „დასველება“ (შაგიროვი 1977-ა: 101); ვ. ბოუდა ადიღეურ ფორმას ქართულ **სველ**-ს უკავშირებს (ბოუდა 1950: 295).

ტალახი (ქართ.) „დასველებული, დამბალი, წყალში აზეილილი მიწა“ (ქეგლ VI: 1237), **ლეტა** (მეგრ.) „ტალახი“ (ყიფშიძე 1914: 273) – **მატა** (ადილ.) „თიხა“ (აეგლ 2014: 249), **მატა** (ყაბარდ.) „თიხა“ (შაგიროვი 1977: 170); გ. როგავა ჩერქეზულ ფორმებში გამოყოფს **მა**- ელემენტს, რომელიც გაქვავებული კლას-კატეგორიის ნიშანია და **ტა** ნაწილს უკავშირებს მეგრულ-ლაზურ **ლეტა**-ს (მეგრულში „ტალახი“, ლაზურში „მიწა“ (როგავა 1956: 12). ქ. ლომთათიძე ამ ფორმებთან ერთად განიხილავს აფხაზურ **ა-ლემტ** „ჭუჭყი“ სიტყვას მიიჩნევს, რომ ეს უკანასკნელი მეგრელიზმია (ლომთათიძე 1961: 121). ა. აბდოკოვი **ტა** ელემენტს ადარებს აზაზური **ყატა** „ლაფი“ სიტყვის –**ტა** ნაწილს (აბდოკოვი 1973: 53). შესაძლოა, სემანტიკის გადაწევით იმავე წარმოშობის სიტყვა იყოს უბიხური **მატა** „ოფლი“ (ჯანაშია 2015: 99).

ურო (ქართ.) „დიდი ჩაქუჩი“ (ქეგლ VI: 1583), **ურო** (მვ. ქართ.) „დიდი ჩაქუჩი“ (აბულაძე 1973: 430), **ურო** „რკინის ჯვედა“ (საბა 1993: 168), **ურო** (მეგრ.) „ურო – დასაკრავი“ (ჭარაია 1997: 132) – **უგრ** (ყაბარდ.) „ურო“, **ა-უგრა** „ურო“ (ჯანაშია 1954: 269); აფხაზური (აბჟუური) ტერმინი ქართულიდანაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1976: 51). გ. როგავა

ყაბარდოულ სიტყვას მიიჩნევს ზმნური წარმოშობისად: **აჭუნ** „დარტყმა“ (როგავა 1956: 109). გ. კლიმოვი ვარაუდობს აფხაზურში ადიღეურიდან შეთვისების შესაძლებლობას, თუმ-ა იქვე ხაზს უსვამს, რომ დასაშვებია ქართველურიდან ნასესხობაც (კლიმოვი 1968: 294). მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ სიტყვა ქართველური წარმოშობისაა: ზანური **ურო**-ს შესატყვისია ქართ. **ვარია** „სადღვებელი (ხისა)“, მოხ. **ვარიაჲ** „ხის ურო“ (ჩუხუა 2000-2003: 99).

ფასი (ქართ.) „ფულადი ღირებულება საქონლისა“ (ქეგლ VII: 37), **ფას** (სვან.) „ფასი“ (საღლიანი 2005: 61) – **ჟას** (ადიღ.) „ფასი, ღირებულება“ (შაგიროვი 1977-ა: 88), **ა-ფსა** (აფხ.) „ფასი“ (ჯანაშია 1954: 276); ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ აფხაზური ფორმა ქართულიდანაა ნასესხები (ლომთათიძე 1976: 245). გ. დეეტერსი ადიღეურ ფორმას აკავშირებს აფხაზურ **ა-ჟასა** „ცხვარი“ ფორმასთან (დეეტერსი 1957: 388). მ. ანდრონიკაშვილი კი მიიჩნევს, რომ ქართული ფორმა მოდის ძვ. აღან. **ჰას** ფორმიდან, რომელიც ქონებას ნიშნავს (ანდრონიკაშვილი 1966: 113).

ფაფა (ქართ.) „წყალში გაქნილი ფქვილის (ან მარცვლეულის) დუღილით შესქელებული საჭმელი“ (ქეგლ VII: 42) – **ბაბ** (ადიღ.) **ბაბ** (ყაბარდ.) (კვახაძე 2014: 178). მართალია, სიტყვა სიმბოლური აგებულებისაა და ბავშვთა ენის კუთვნილებაა, მაგრამ ხომ არ არის ჩერქეზული ფორმები ქართულიდან ნასესხები?

ფაფარი „კისრის გრძელი ბალანი ცხენისა, ლომისა...“ (ქეგლ VII: 42), **ფაფარი** „ცხენთა ქეჩოს ბალანი“ (ჩუბინა-შვილი 1887: 1298), **ფოფორი** / **ფაფარი** (მეგრ.) „იგივეა, რაც ფაჭაჭი, ფაფარი“ (ჭარაია 1997: 134), **ფაფალ** (სვან.) „ფაფარი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 457) – ***ფერჷ**, ***ზერჷ** (ადილ.), ***ბლჷ** (ყაბარდ.), **ა-ბრა** (აფხ.), **ა-ფრა** (აფხ.), **ბრა** (აბაზ.) „ფაფარი“ (შაგიროვი 1982: 59), **ა-ხჩფაფერ** (აბჟ.) „ფაფარი“ (ბლაჟ-ბა 1964: 219). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აბჟურული სიტყვის მეორე ნაწილი **ფაფერ** აფხაზურში ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1989: 146). ვვარაუდობთ, რომ სხვა ჩერქეზული ფორმებიც ქართულ **ფაფარ**-თან არის დაკავშირებული.

ფშა (ქართ.) 1. „მდინარისაგან წყარო, მუნვე ახლო გამოდენილი“ (საბა); 2. მდინარის პატარა შენაკადი“ (ქეგლ VII: 219) – **ფსგ** (ადილ.) „წყალი“, „მდინარე“ (შაგიროვი 1977-ა: 16). ქართულ და ადიღეურ ფორმას აკავშირებს კ. ბოუდა (ბოუდა 1950: 292). კ. ჭარაია მიიჩნევს, რომ ადიღეური სიტყვა ენათესავება აფხ. **ა-ძგ**, აბაზ. **ძგ**, უბიხ. **ბზგ** „წყალი“, „მდინარე“ და პარალელს ავლებს ქართ. **წყალი**, მეგრ. **წყარი**, ლაზ. **წკარი** / **წარი**, სვან. **ლიც** / **ნიც** ლექსემებთან (ჭარაია 1912: 24-25). კ. ჭარაიას მოსაზრება შესადარებელ ფორმებთან დაკავშირებით სადავოა, კ. ბოუდას მოსაზრება კი მისაღებია ჩვენთვის.

ქავი (ქართ.) „ციხის გალავანი“ (ქეგლ VII: 240) – **ჩჷუ** (ადილ.) „ღობე“ (კვახაძე 2014: 156); სიტყვის გავრცელების არეალი ძალზე ფართოა, გვხვდება ნახურში, დაღესტნურ

ენებში, ოსურში: ხუნძ. ქაჭუ, ანდ. ქაჭ, ახვახ. ქო, ბეჟ. ქაჭ, ინგ. ქოჭ „ეხო“, ქოანილ „კარი“, ჩეჩნ. ქოუ „კარი“ (აბდოკოვი 1983: 127), ოს. ქაუ (ირ.), ქაუწ (დიგ.) „ფაცხა“, „სახლ-კარი“ (ბალყაროვი 1965: 40). ბ. ბალყაროვი მიიჩნევს, რომ ოსურში ადიღეურიდანაა შეთვისებული (იქვე). ამ უკანასკნელში კი ქართულიდანაა შესული.

ქატო (ქართ.) „დაფქული მარცვლის გარსის ნარჩენი, გაცრისას საცერში რომ რჩება, – ანაცერი“ (ქეგლ VII: 271), **გატ** / **გატ** (სვან.) „ქატო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 169) – ჩეთა / ჩეთ (ადიღ.) „ალაო“ (შაგიროვი 1977-ა: 135); ქართული **ქატო**-ს შესატყვისია მეგრული **ქუტია** „მცენარის სახეობა“ (ჩუხუა 2000-2003: 79). ბ. ბალყაროვს მოჰყავს ადიღ. **კეთ**, ყაბარდ. **კეთა**, ლაკ. **კუთ**, არჩ. **ტა**, ხუნძ. **ტეგ** „ალაო“, მათ უკავშირებს ქართულ **ქატო**-ს და მიიჩნევს, რომ ოსური წათა ჩერქეზულიდან არის შეთვისებული (ბალყაროვი 1965: 51). ვ. აბაევი ოსურ წათა „ქატო“ ფორმის განხილვისას უთითებს, რომ ამოსავალი ქართული **ქატო**-ა (აბაევი 1958: 330). უნდა ვივარაუდოთ, რომ ადიღეური ფორმაც ქართულიდანაა შეთვისებული.

ქაცვი „ეკლიანი ბუჩქი ფშატისებრთა ოჯახისა, ვიწრო-ფოთლიანი“ (ქეგლ VII: 277), **ქაცვი** „ეკლიანი ხე, ან თვით ეკალი ხისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1330), **ქუცი** (მეგრ.) „ქაცვი, ეკლიანი ბუჩქი“ (ქაჯაია 2002-ა: 161) – **ქეცე** (უბიხ.) „ეკალი“ (ჯანაშია 2015: 110), **ა-ქუც** „ჯაგი“ (ჯანაშია 1954: 304). სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული (მაჭავარიანი 1966: 168).

უბიხურიც მეგრულიდან შესულად მიგვაჩნია; დავძენთ, რომ ეს უკანასკნელი მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს გამსესხებელ ფორმასთან.

ქომონჯი (მეგრ.) „ქმარი“ (ციფშიძე 1914: 345), **ქომოჯი** / **ქომოჟი** (ლაზ.) „ქმარი“ (ქუთელია 1982: 89) – **ქაბჟა** (უბიხ.) „ქმარი“, „ადამიანი“ (ფოგტი 1963: 133). უბიხური **ქაბჟა**-ს შესაბამისი ფუძე აფხაზურსა და ჩერქეზულში არ ჩანს. სავარაუდოდ, სიტყვა ნასესხებია. არ არის გამორიცხული მისი მომდინარეობა ზანური **ქომონჯი** / **ქომოჯი** სიტყვიდან, რომელიც, თავის მხრივ, ქართული **ქმარ** ფორმის შესატყვისია. ქ. ლომთათიძე, რომელსაც ეკუთვნის ზანური და უბიხური სიტყვების დაკავშირება, მიიჩნევს, რომ სესხებისას მოხდა შემდეგი ფონეტიკური ცვლილებები: **ო > უა** (**ქო > ქა**); **მო > *მუა > მა**; **ჯ** შეიძლება გასპირანტებულიყო (ლომთათიძე 1974: 98). ჩვენი მხრივ დავძენთ, რომ ზანურში მოგვეპოვება **ჟ**-სპირანტიანი სახეობაც.

ქსოვა (ქართ.) „ძაფების ერთმანეთში გარკვეული წესით გაყრით გამოყვანა“ (ქეგლ VII: 367), **საგუსალი** „საქსოვი“, **რშულა** / **შულა** (მეგრ.) „ქსოვა“, **ოშვალუ** / **ოშუ** (ლაზ.) „ქსოვა“, **ლიჯიმ** (სვან.) „ქსოვა“ (ქურდიანი 2007: 424) – **სჰნ** (ადილ.) „ქსოვა“, **სჰნ** (ყაბარდ.) „ქსოვა“ (ქურდიანი, იქვე). სავარაუდოდ, ფორმები ჩერქეზულში ქართველურიდანაა შეთვისებული.

ღაღანი (ქართ.) – ფერადი ციმციმი, ფერის ელვარება, ბზინვა, ხასხასი (ნათესისა, ბალახისა...) (ქეგლ VII: 405) – **ღაღან** (ყაზარდ.) „აყვავება“, **ღაღა-** ელემენტი შესიტყვებაში **აწლა ღაღოტუკ** „ხე არის აყვავებული“ (აფხ.), **ყაღარა** (აბაზ.) „აყვავება“. ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურ-აბაზურისთვის ამოსავალი ფორმა ყაზარდოულია (შაგიროვი 1977: 125). არ გამოვრიცხავთ, რომ ქართულიდან იყოს შეთვისებული აფხაზურ-ჩერქეზულში.

ღეტამა (მეგრ.) „ტაბიკი“ (ყიფშიძე 1914: 350) – **ყღამა** / **ყტამა** „ტოტი“. გ. როგავა მეგრულ **ღეტამა**-ს ადიღური ფორმიდან მიღებულად მიიჩნევს (როგავა 1956: 4). რეალურად მეგ-რული სიტყვა პოვნირია აფხაზურში: **აღატამა** „ტაბიკი“ (ჯანაშია 1954: 311), **ა-ყატამა** (ზზ.) „id.“ (ბლაჟბა 1964: 224); არსებობს აზრი სიტყვის აფხაზურიდან ნასესხობის შესახებ (კლიმოვი 1986: 182), მაგრამ ა. შაგიროვის დამოწმებით, სიტყვა მეგრულიდანაა შესული აფხაზურში (შაგიროვი 1989: 142).

ყლუპი (ქართ.) „ყელში საჭმლის, სასმლის ერთგზის ჩაშვება, ჩაყლაპვა, – ყლუპი“ (ქეგლ VII: 555) – **ყღბ** (ადიღ.) „ყლუპი“ (კვახაძე 2014: 134). ჩერქეზულ ენა-კილოთაგან ფორმა მხოლოდ ჭემგუურშია წარმოდგენილი. შეიძლება დავუშვათ ვარაუდი, რომ სიტყვა ქართულიდანაა შეთვისებული ადიღურში.

შმაგი (ქართ.) „მძვინვარე გიჟი“ (ქეგლ VII: 1420) – **სგმაჯჷ** (ადილ.), **სგმაჯ** (ყაბარდ.) „ავადმყოფი“ (შაგროვი 1977-ა: 64); კ. ბოლდა ჩერქეზულ სიტყვებს აკავშირებს ქართულ **შმაგ**-თან (ბოლდა 1950: 295), რომელიც, თავის მხრივ, დიდი ხნის წინ ირანული ენებიდანაა ნასესხები. ა. შაგროვისაგან განსხვავებით, ვვარაუდობთ, რომ სემანტიკის დაკავშირება **გიჟი** ≈ **ავადმყოფი** რთული არ უნდა იყოს. განსახილველია ჩერქეზული ფორმების სიახლოვე აფხაზურ **ა-ჩგმაზარა** „ავადმყოფობა“ სიტყვასთან.

შხამი „საწამლავი ნივთიერება, – გესლი“ (ქეგლ VII: 1474), **შხამი** „გესლი გველთა და მძრომთა, ხოლო მოლნიცა არიან გესლოვანნი“ (საბა 1993: 311), **შხამი** (მეგრ.) „შხამი“ (ციფშიძე 1914: 360), **ჩხამი** (ლაზ.) „შხამი“ (მარი 1910: 212), **შხამ** / **შხამ** (სვან.) „შხამი, გესლი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 825) – **სხჷ** (ყაბარდ.) „შხამი“ (კვახაძე 2014: 169), **ა-შჷჷამ** (აფხ.) „შხამი“ (ჯანაშია 1954: 335); კ. ჭარაიას თვალსაზრისით, აფხაზურში ნასესხებია ქართულიდან (ჭარაია 1912: 16). იმავეს ვვარაუდობთ ყაბარდოულთან მიმართებაში. მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ აფხაზური **ა-შჷჷამ** ქართული შესაბამისი ფუძიდანაა ნასესხები, ხოლო ყაბარდოული **სხჷ** უკავშირდება ძვ. ქართ. **სხამ-ი** / სვან. **ცხამ** „ღვარძლი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 841) ფორმებს.

ჩადუნა (ქართ.) „გვიმრის ერთ-ერთი სახეობა“ (ქეგლ VIII: 62) – **ეჩგედ** / **აჩგედ** „გვიმრა“ (კერაშევა 1957: 101). ადილურ ფორმაში **აჩ-** ფუნქციადაკარგული აფიქსია. **ჩგედ** ძირის

მსგავსი **ჩადი** / **ჩადუნა** ქართული ენის აღმოსავლურ დიალექტებში გვხვდება იმავე მნიშვნელობით (როგავა 1956: 12). ვვარაუდობთ, რომ ძირი ადიღეურში ქართულიდანაა შეთვისებული.

ჩიქი (მეგრ.) „მარმუჭი“ (ქაჯაია 2002-ა: 312) – **ჩცა** (ადიღ., ყაბარდ.) „ბუჩქი“ (შაყრილი 1971: 124), **ა-ჩექ** „ბუჩქი, ჩირგვი“ (ჯანაშია 1954: 348); აფხაზურში ნასესხებია მეგრულიდან ფონეტიკური გადაწევის გზით (გვანცელაძე 1997: 57). ა. შაგიროვს მოჰყავს **ჩე** ძირი (შაგიროვი 1977-ა: 129). ჩანს, ეს ლექსიკური ერთეული ჩერქეზულმა ენებმა აფხაზურის მეშვეობით ისესხეს.

ციკი (მეგრ.) „შვერილი, სვეტი, წვეტი; საბჯენი; სახურავის შუა ბოძკინტი; კარვის საყრდენი ბოძი“ (ქობალია 2010: 683) – **ა-ცკა** (აფხ.), **სჯჯ** (ადიღ.), **სჯჯ** (ყაბარდ.), **შაკე** (უბიხ.) „მწვერვალი“ (აბდოკოვი 1973: 77). ვვარაუდობთ, რომ სიტყვა მეგრულიდანაა შეთვისებული აფხაზურ-ჩერქეზულ ენობრივ სივრცეში.

ციმუა / **ციმცვა** / **ცმცვა** (მეგრ.) „მარწყვი“ (ყიფშიძე 1914: 370) – **ცემფჷ** (ადიღ.) „მარწყვი“ (აეგლ 2014: 370). ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ ადიღეური ფორმა ქართველურიდანაა ნასესხები (ლომთათიძე 1984: 50).

ცრუ (ქართ.) „ვინც სიცრუეს ლაპარაკობს, ტყუის, მატყუარა“ (ქეგლ VIII: 662) – **პწე** (ადიღ.) „სიცრუე, ტყუილი“

(მაგიროვი 1977-ა: 51). ადილური ფორმა ენათესავება აფხ. ა-მც, აბაზ. მცგ, უბიხურ მგც „ტყუილი“. პ. ჭარაია მიიჩნევს, რომ აფხაზური ა-მც ქართულ ცრუ-ს უკავშირდება (ჭარაია 1912: 30). ჩვენი ვარაუდით, პ. ჭარაიას მოსაზრება საინტერესოა, თუმცა შეიძლება სადავო იყოს.

ძანძა (მეგრ.) „კანაფისა და სელის ქსოვილი“, **ძანძუა** (მეგრ.) „ძენძვა“ (ქაჯაია 2002-ა: 374) – **დგდ / დგდგ** (ადილ.) „სადგისი“. გ. როგავა ფიქრობს, რომ ადილური სიტყვა ზმნური **დგნ** „კერვა“ ფორმიდან მომდინარეობს, უკავშირებს იმავე მნიშვნელობის აფხაზურ ა-ძამ / ა-ძემ სიტყვებს და მიიჩნევს, რომ სვანური **თეტენ** „სადგისი“ ჩერქეზულიდან არის შეთვისებული (როგავა 1956: 129). გ. კლიმოვი აფხაზური ა-ძამ / ა-ძემ „სადგისი“ (ჯანაშია 1954: 374, 378) ფორმის შესატყვისად მიიჩნევს ქართულ **ძეძვ**-ს (კლიმოვი 1971: 229). მ. ჩუხუა კი უკავშირებს ქართ. **ძაძა**, ზან. **ძონძი**, სვან. **ძაძრა** „ტომარა“ ფორმებს (ჩუხუა 2007: 43). ვვარაუდობთ, რომ თუ სესხების საკითხი დადგა, აფხაზურ-ჩერქეზულში პოვნური სიტყვები ქართველურიდან ნასესხებად უნდა განვიხილოთ (ბუკია 2013: 238-239).

წკა (ქართ.) „გაუცხვავი ბრინჯი“, **წკა** (მეგრ.) „კურკა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 645) – **კ-წ / წ-წ** (ადილ.), **ჭ-წ / წ-წ** (ყაბარდ.), **ჭგ-მგ** (უბიხ.) „კურკა“ (კვახაძე 2014: 75), **წგკ** (უბიხ.) „კურკა“ (ჯანაშია 2015: 121). სავარაუდოდ, სიტყვა ჩერქეზულში მეგრულიდანაა შეთვისებული. **წ : ჭ** შესატყვისობისთვის საინტერესოა, რომ ლაზურ (ხოფ.) **ჭკემი**

„თესლი“ ფორმას არნ. ჩიქობავა აიგივეებს მეგრულ წვა-სთან (ჩიქობავა 1938: 146).

ჭინჭრაქა (ქართ.) „ღობემძვრალა“ (ქეგლ VIII: 1259), **ჭინჭა** (მეგრ.) „ჭინჭრაქა, ღობემძვრალა“ (ციფშიძე 1914: 389), **ჭურჭა** (ლაზ.) „პატარა ჩიტი, ჭინჭრაქა“ (ვანილიში 1964: 95) – **ჭინჭალ** (უბიხ.) „ფრინველის სახეობა“ (ფოგტი 1963: 110). ქ. ლომთათიძე ანალიზებს ქართველურ ფორმებს და ვარაუდობს, რომ რთული ფუძე უნდა იყოს. გურული **ჭინჭალა**-ს გათვალისწინებით ამოსავალ სახეობად ***ჭინჭარაქა**-ა სავარაუდო. სიტყვის პირველი ნაწილი **ჭინჭარ** სიტყვას უნდა შეიცავდეს თვისების მქონებლობის ან მსგავსების გამომხატველ -ა სუფიქსითურთ. ეს ***ჭინჭარა** უნდა დასდებოდა საფუძვლად უბიხურ ფორმას. უმახვილო ბოლოკიდური ა-ს მოკვეცა უბიხურში ბუნებრივია (ლომთათიძე 1974: 97).

ჭიპი (ქართ.) „1. მუცლის შუა პატარა ჩაღრმავებული ადგილი, რომელიც რჩება ჭიპლარის მოჭრის შემდეგ“ (ქეგლ VIII: 1261), **ჭიპი** „უპე, მუცლის შუა ჩუბუტო“ (საბა 1993: 403); **ჭაპანი** (მეგრ.) „ჭიპი“ (ციფშიძე 1914: 386), **ჭიპ** (სვან.) „ჭიპი“ (საღლიანი 2005: 34) – **ნებგ-პჭგ-ღგ** (ადილ.) „ჭიპი“ (კვახაძე 2014: 130), **ა-ჭაპან** (აფხ.) „ჭიპი“ (ჯანაშია 1954: 393). აფხაზურში სიტყვის ქართველურიდან სესხებას ადასტურებენ პ. ჭარაია, ა. შაგიროვი (ჭარაია 1912: 13; შაგიროვი 1989: 4). ვფიქრობთ, ადიღური კომპოზიტის **პჭგ** ელემენტი იმავე წარმომავლობისაა. **ნებგ** ფორმისთვის იხ. **ნებზ** (ადილ.) „მუცელი; კუჭი“ (გვ. 36).

ხალთა (ქართ.) „ტყავის ტომარა, გულა“ (ქეგლ VIII: 1322), **ხალთა** „გულის ვარშაკარანი“ (საბა 1993: 414), **ხართა** (მეგრ.) „გულა“ (ყიფშიძე 1914: 398), **ხალთა / ხალთ** (სვან.) „ხალთა, გულა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 867) – **ჯათჷ** (უბიხ.) „ხალთა, ტყავის ტომარა“, **წათგ** (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-წათრა** (აფხ.) „ხალთა, გულა“ (ჯანაშია 1954: 441), **ა-ჰათა** (აფხ.) „ხალთა“ (ჭარაია 1912: 15); სიტყვა ქართველურიდანაა შეთვისებული აფხაზურ-ჩერქეზულში (ჭარაია 1912: 15; შაგიროვი 1989: 139); აფხაზურში მეგრულიდან სესხებისას ერთ შემთხვევაში მოხდა მეტათეზისი **ხართა** > **ა-წათრა**, მეორე შემთხვევაში სონორი **რ** საერთოდ დაიკარგა, თანაც მოხდა **ხ**-ს პალატალიზაცია. იმავე **ხართა**-სგან მომდინარეობს აფხაზური **ა-ჰათა** (ჯანაშია 1954: 451). ამ შემთხვევაში **ხ** > **ჰ**, რაც ასევე ბუნებრივია ქართველურიდან აფხაზურში შეთვისებულ ფორმებში: **შდრ. კალმახა** > **ა-კალმაჰა** „კალმახი“, **მუხამუზი** (მეგრ.) „დეზი“ > **ა-მაჰმეზ** „დეზი“ (ბუკია 2002-ა: 38). ვფიქრობთ, რომ ქართულ **ხალთა**-ს უკავშირდება ოსური **ხალთას** „ქალამანი“ (აბაევი 1989: 169).

ხაპი (ქართ.) „იგივეა, რაც გოგრა“ (ქეგლ VIII: 1336), **ხაპერა** „(დიალ.) გოგრის ერთი სახეობათაგანი“ (ქეგლ VIII: 1336), **ხაპი** (ლაზ.) „ხაპი, გოგრის სახეობა“ (ასათიანი 1974: 109), **ხაპერაში** (ლაზ.) „შავი გოგრა, ხაპერა“ (მარი 1910: 229) – **ჯაბ** (ჭემ.) „გოგრა“, **ყაბ** (აბძ.) „საზამთრო“, **ჯაბ** (ბუქედ.) „გოგრა“

(კვახაძე 2014: 72); შესაძლოა, ადიღეურში ქართულიდან იყოს შესული.

ხერხი (ქართ.) „ხის საჭრელი, სახერხი იარაღი“ (ქეგლ VIII: 1427), **ხორხი** „ხერხი“ (მეგრ.) „ხერხი“ (ყიფშიძე 1914: 407), **ხერხი** (ლაზ.) „ხერხი“ (მარი 1910: 231) – **ფხზ** (ჩერქ.) „ხერხი“ (აეგლ 2012: 335). სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ქართული ფორმა ჩერქეზულის სუბსტრატია და წარმოდგენილია შესაბამისი ეტიმოლოგიაც, კერძოდ, შედგება **ფხზ** „შემა“ და **ხე** „ხერხვა“ ელემენტებისაგან (როგავა 1987: 22). ვფიქრობთ, რომ საკითხი რამდენადმე განსხვავებულად დგას. სიტყვა ჯერ კიდევ ძველ ქართულში დასტურდება (აბულაძე 1973: 562). ამ დროისთვის ჩერქეზული ენობრივი გავლენა სალიტერატურო ქართულზე ნაკლებად სავარაუდოა. **ხე**-სთან დაკავშირებული ელემენტი ქართულ მირშიც პოვნიერია. **ხერხი** საკუთრივ ქართულ ფორმად მიგვაჩნია. საგულისხმოა, რომ სიტყვა აფხაზურში ქართველურიდანაა შესული ქართ. **ხერხი** > **ა-ხარხ** ბზიფურში, ხოლო მეგრული **ხორხი** > **ა-ხარხ** აბჟურ დიალექტში (ბუკია 2013: 132). შეიძლება დაიშვას ვარაუდი, რომ ჩერქეზულშიც ქართულიდანაა შესული.

ხოზო (ქართ.) „ხორბლის უფხო ჯიშია“ (ქეგლ VIII: 1485); **ხოზო** (მეგრ.) „პატარა კონუსის ფორმის კვერი, გამოიყენებოდა მსხვერპლშეწირვის დროს“ (ჭარაია 1912: 15), **ხოზო** / **ხეზა** (მეგრ.) „ყველის გულიანი კვერი, მთლიანად რძეში ხარშავდნენ“ (ჯავახიშვილი 1986-ა: 207), **ჟუეზა** (ძვ.

ქართ.) „პური, ღვეხელი“ (აბულაძე 1973: 571), **კტეზა** „მრგვალი პური“ (საბა 1993: 446), **ხოხო** (იმერ.) „სხვილ-მარცლიანი უფხო პური“ (ბერიძე 1912: 82) – **ჭაზა** (უბიხ.) „ყველიანი ნამცხვარი“ (ჯანაშია 2015: 126), **ა-ხაჟა** (აფხ.) „კონუსისებური კვერი, რომელსაც სპეციალურად მსხვერპლ-შეწირვისთვის ან ყველიერის თავზე აკეთებდნენ“ (ჯანაშია 1954: 419; კვარჭია 1981: 49). პ. ჭარაია აფხაზურ სიტყვას მიიჩნევს მეგრული **ხოხო**-ს ფონეტიკურ სახეცვლილებად (ჭარაია 1912: 15). მიუხედავად სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული განსხვავებული მოსაზრებისა (კვარჭია 1981: 49), აფხაზური ფორმა უნდა იქნეს მიჩნეული მეგრულიდან ნა-სესხობად (ბუკია 2001: 71); ასევე შეუძლებელია დავე-თანხმოთ ლ. აკაბას, რომელიც ფიქრობს, რომ სარიტუალო კვერის სახელი მომდინარეობს როდოდენდრონის აფხა-ზური სახელწოდებიდან **ა-ხაჟ** (აკაბა 1984: 52).

ხოხობი (ქართ.) „ქათამზე მომცრო გარეული ფრინ-ველი“ (ქეგლ VIII: 1502) **კოკობი** (ძვ. ქართ.) განუმარტავია (აბულაძე 1973: 570), **კოკობი** “ფრინველი“ (საბა 1993: 443), **ხოხობი** (მეგრ.) „ხოხობი“, **კოკტეზ** (სვან.) „ხოხობი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 720) – **ა-ჰგჰ** (აფხ.) „მტრედი“ (ჯანაშია 1954: 458); **ა-ბნაჰგჰ** (აფხ.) „ველური მტრედი“ (კასლანძია 2005: 251); სიტყვა აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 192; 2001 33). აფხაზურ ფორმას გ. კლი-მოვი ადარებს ქართულ-მეგრულ ხმაბადვით **ღუღუნ-** / **ღუღინ-**ს (კლიმოვი 1964: 208). ლექსემა გვხვდება კომპო-ზიტის ნაწილადაც: **ა-ჰგჰჟჟ** (აფხ.) „შავი ფერის ველური

ყურძენი“ (მაჭავარიანი 2005: 317). ჩვენი აზრით, ქართულიდან ნასესხებ **ა-ჰგჰ**-ს უნდა უკავშირდებოდეს აბძა-ხურ დიალექტში პოვნიერი კომპოზიტის **ბზგუ-ჰაჰაჰა** „ერთგვარი ჩიტი“ მეორე, ეტიმოლოგიურად დაუზუსტებელი ნაწილი, პირველი **ბზგუ-** „ფრინველს“ ნიშნავს (კვახაძე 2014: 94).

ხული (ქართ.) „ძირნაყოფა ბოსტნეული მცენარე“ (ქეგლ VIII: 1524), **ხული** (მეგრ.) „კეჟერა“ (ყიფშიძე 1914: 407) – **ხ⁰გლა** (უბიხ.) „კომბოსტო“ (ჯანაშია 2015: 124), **ა-ხ⁰გლ** (აფხ.) „კეჟერა, კოლრაბი“ (ჯანაშია 1954: 423). უბიხურში ეს სიტყვა დასტურდება კომპოზიტში **ა-ხ⁰გლა-ჟგ** „კომბოსტოსმჭამელი“ და ქართველის მეტსახელია (ფოგტი 1963: 209). ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). სიტყვა აფხაზურსა და უბიხურში მეგრულიდანაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1974: 94). **ა-ხ⁰გლაჩაფა** „კეჟერა ფხალი“ (კოპეშვიძე 1980: 133) ჰიბრიდული კომპოზიტია (ბუკია 2008: 105).

ხუმარა (ქართ.) „ენამოსწრებული, ოხუნჯი“ (ქეგლ VIII: 1525), **ხუმრობა** „ენამახვილობა მსმენელთა გასამხიარულებლად“ (ქეგლ VIII: 1525), **ხუმრობა** (ძვ. ქართ.) განუმართავია (აბულაძე 1973: 564), **ხუმრობა** „მასხარაობა, სასაცილო საქმე“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1759), **ლიხუმარალ** (სვან.) „ხუმრობა“ (საღლიანი 2005: 117) – **ჯ⁰მალა** (უბიხ.) „თამაში, ცეკვა“, **ჯ⁰მარგა** (აბაზ.) „სათამაშო“, **ჯ⁰მარრა** (აბაზ.) „თამაში“ (აბრლ 1967: 405), **ა-ხუმარრა** (აფხ.) „თამაში“ (ჯანაშია 1954:

424); ძველი ნასესხობაა აფხაზურში (ჭარაია 1912: 41). გვხვდება აფხაზური კომპოზიციის ნაწილად: **ა-ყ-ჩ-გ-რ-ხ-უმარრა** „ჯირითობა“ (ჯანაშია 1954: 353). **ა-ჩ-გ-ხ-უმარ** „საჯირითო ცხენი“ (არშვა 1980: 88). აფხაზურის მსგავსად, უბიხური და აზაზური ფორმებიც ქართულიდანაა შეთვი-სებული.

ჯვარი (ქართ.) „ქრისტიანული კულტის სიმბოლო“ (ქეგლ VIII: 1580), **ჯუარი** „ესე არს ძელი გარდაქდობილი სა-სიკვდილოთა კაცთა დასამსჭვალავად“ (საბა 1993: 464), **ჯვარი** (მეგრ.) „ჯვარი“ (ციფშიძე 1914: 412); **ჯუზრ / ჯუარ** (სვან.) „ჯვარი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 889) – **ჯორ** (ადილ.), **ჟორ** (ყაბარდ.), **ჯუარ** (აზაზ.) „ჯვარი“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-ჯარ** (აფხ.) „ჯვარი“ (უსლარი 1887: 133); ადილური ფორმის ქართულთან მიმართება პირველად დააფიქსირა ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 2007: 103). ქართული **ჯვარი** გენეტიკურად უკავშირდება მეგრ. **ჯგუნჯგი**, ლაზ. **მზგუჯი** „ბოძალი“ ფორმებს (კლიმოვი 1964: 269). პ. უსლარი მიუთითებს, რომ აფხაზურში სიტყვა ნასესხებია ქართულიდან (იქვე); **ა-ჯარსაზა** „ჯვრის სახე“ (ჯანაშია 1954: 447); კომპოზიტი (ორივე ინგრედიენტი) აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1999: 25). შდრ. **ჯვარსახე** (მეგრ.) „პირჯვარი, პირჯვრის გადასახვა“ (ქობალია 2010: 738); ჩერქეზულ ენებში სიტყვის ქართულიდან სესხებაზე მიუთითებს ა. შაგიროვი (შაგიროვი 1977: 185).

ჯემილ (სვ.) „ძმა დისტვის“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 890), **ჯიმა** (მეგრ.) „ძმა“ (ყიფშიძე 1914: 413) – **ჯ-გლ** (უბიხ.) „ძმა“ (კვახაძე 2014: 112), **ნაჯგლა** (უბიხ.) „დედის ძმა“ (ჯანაშია 2015: 104). შდრ. ზანური **ჯიმადი** „ბიძა“, ეტიმ. „ძმა დედისა“. სიტყვა ჩერქეზულ ენათაგან მხოლოდ უბიხურში ჩანს. ვვარაუდობთ, რომ სვანურიდანაა შეთვისებული.

თავი III

უცხო ენებიდან ნასესხები ლექსიკა

ამ თავში წარმოვადგენთ ლექსიკას, რომელიც ორსავე ენობრივ სისტემაში უცხოურიდანაა შეთვისებული, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში კარგად ჩანს სესხების შუალედური რგოლი – ერთ-ერთმა ენობრივმა სისტემამ (ქართველური, აფხაზურ-ჩერქეზული) ისესხა უცხო ენიდან (ძირითადად წარმოდგენილია აღმოსავლური სამყაროდან შეთვისებული სიტყვები) და ფონეტიკურად ადაპტირებული შეითვისა მეორე ენობრივმა სისტემამ.

აბაზი (ქართ.) „ოცი კაპიკის ღირებულების ვერცხლის ფული“ (ქეგლ I: 51), **აბაზი** (მეგრ.) „აბაზი“ (ყიფშიძე 1914: 191), **აბაზ** (სვან.) „აბაზი“ (საღლიანი 2005: 51) – **აფასგ** / **აბას** (ადილ.) „20-კაპიკიანი მონეტა“, **აბაზ** (აფხ.), **აფასგ** (აბაზ.) „აბაზი“ (შაგიროვი 1977: 61) . ამოსავალია სპარსული **აბასი** „ოცი დინარის ღირებულების მონეტა“. ნასესხობა გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებშიც: ხუნძ. **აბასი**, ასევე ოს. **აბასი**, რუს. **абас**, ნოღ. **აპას** და სხვ. (შაგიროვი, იქვე). ამ სიტყვებში სესხების მიმართულებაზე საუბარი ჭირს.

აბრაგი (ქართ.) „1. მეფის მთავრობასთან მებრძოლი მთიელი პარტიზანი. 2. კუთხ. (იმერ.) ყაჩაღი, მძარცველი, ავაზაკი“ (ქეგლ I: 73), **აბრაგი** (იმერ.) „ყაჩაღი“ (ბერიძე 1912: 13), **აბრაგი** (მეგრ.) „ყაჩაღი“ (ყიფშიძე 1914: 191), **აბრეკი** (ლაზ.) „id.“ (მარი 1910: 126), **აბრაგ / აბრეგ / აბრაგ / აბრეგ** (სვან.) „ყაჩაღი, აბრაგი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 105) – **აბრეგ** (ადილ.) „ყაჩაღი“, **აბრანჯ** (ყაბარდ.) „id“, **აბრაგ** (აფხ.) „ყაჩაღი, ავაზაკი, ფირალი“, **აბრაგ**, (აბაზ.) „id“ (აბაევი 1958: 25). სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული სხვა ენებში: ინგუშ. **ებარგ**, ჩეჩნ. **ობურგ**, ხუნძ. **აბურიქ** „ყაჩაღი“, ოსური **აბგრანგ / აბრანგ** „id“. ვ. აბაევი მიიჩნევს, რომ შემოსულია სპარსულიდან და ამოსავალი უნდა იყოს ფალაური ***აპარაკ** < **აპარტაკ** „მარცვა“ (აბაევი 1958: 25). შდრ. ხევს. **აპარაკი** „თავმოძულებული, სიცოცხლეზე ხელაღებული კაცი, რომელიც ვინმეს სიკვდილით დაემუქრება და სახლ-კარს მიატოვებს, – აბრეკი (ჭინჭარაული 2005: 47). რუსული **абрек** „ყაჩაღი“ მიიჩნევა ჩერქეზულიდან ნასესხობად (შაგიროვი 1977: 56).

აბრეშუმი (ქართ.) „აბრეშუმის ჭიისგან ამოხვეული ძაფი“ (ქეგლ I: 74), **აბრეშუმი** „ჭიჭნაური“ (საბა 1991: 38), **არეშუმი / აბრეშუმი** (მეგრ.) „აბრეშუმი“ (ყიფშიძე 1914: 190), **იმბრიშუმი** (ლაზ.) „აბრეშუმი“ (ჯიქია 1974: 125) **აბრეშუმ / აბრეშუმ / აბრეშუმი / აბურეშუმი / აბურეშუმი** (სვან.) „id.“ (საღლიანი 2005-ა: 244) – **ბაჭემ** (უბიხ.) „ბამბა“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-ბგრტგენ** (აფხ.) „აბრეშუმი“ (ჯანაშია 1954: 76). **აბ-**

რეშუმი ქართულ ლიტერატურაში პირველად გიორგი მთაწმინდელთან გვხვდება XI ს-ში (ჯავახიშვილი 1962: 168). დ. გულია ფიქრობს, რომ ქართულ / ქართველურ და აფხაზურ ფორმებს საერთო ძირი აქვს (გულია 2004: 12). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ უბიხურში ქართველურის მემკვიდრეობითაა შესული (შაგიროვი 1989: 139). ამოსავალია სპარსული **abrušum**.

აბურა / აბურა / ამბური (მეგრ.) „ბოსელი, სამროხე“ (ჭარაია 1997: 35), **აბორა** (ლაზ.) „ცხენის სადგომი“ (ქლენტი 1938: 177) – **ბოუ** (ყაბარდ.) „გადახურული სადგომი ცხენებისა და კამეჩებისათვის“, **აბორ / აბოურა** (აფხ.) „საქონლის სადგომი“, **ბორა** (აბაზ.) „ბოსელი, გომური“, **ბაუ** (ბალყ.) „გომური“ (კვარჭია 1981: 86), **აბორა** (აფხ.) „მსხვილფეხა საქონლის სადგომი“ (არშბა 1980: 15); ქართველურ-აფხაზური სიტყვების მსგავსებას პირველად პ. ჭარაიამ მიაქცია ყურადღება (ჭარაია 1912: 20); მიიჩნევა, რომ სიტყვა სპარსული წარმოშობისაა (კვარჭია 1981: 127). ა. შაგიროვი აყენებს ამ სიტყვის სლავურთან დაკავშირების ჰიპოთეზას (ამოსავლად სლავური მიაჩნია) და ადარებს რუსულ **о́рота** „ეზო“, სლოვ. **ობორ** „ღობე“, ბულგ. **ობორ**, პოლონ. **ობორა** „ბაკი, საქონლის სადგომი“ ფორმებს (შაგიროვი 1989: 8). გ. კლიმოვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურში ადიღეურიდანაა შესული (კლიმოვი 1968: 292). სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზისაა მითითებული, რომ ტერმინი მეგრულში აფხაზურიდან არის შეთვისებული (ჭარაია 1912: 20; ბჟანია 1962: 108; კვარჭია 1981: 86), მაგრამ სპარსული ა- ხმოვნით დაწყებული **ამბურ / აბურ**

ვარიანტები და ლაზურში **აბორა**-ს არსებობა ეჭვქვეშ აყენებს მეგრულისათვის სესხების შუალედურ რგოლად აფხაზური ენის მიჩნევას (ბუკია 1999: 136).

აზანი (ქართ.) „ლოცვისკენ მოხმობის შემახილი“ (ქდვ) – **აზან** / **აზან** (ადილ.) „მოხმობა ლოცვისკენ“. აღმოსავლურენოვანი სამყაროს კუთვნილი სიტყვა (არაბ. **ადან**, სპარ. **აზან**) შესულია კავკასიის სხვა ენებშიც: აფხ. **აზან**, აბაზ. **აზან**, ბალყ. **აზან**, ნოღ. **აზან** (შაგიროვი 1977: 58). ქართული ფორმა მოჰყავს ა. შაგიროვს (იქვე).

ათამყა / **ათმაცა** / **ათმაცა** (მეგრ.) „მწყემსის ჩანთა, აბგა“ (ჭარაია 1997: 33; ელიავა 1997: 12), **ათმოყა** „id.“ (ქაჯაია 2009: 21) – **აღ'თმაჯ** (ადილ.), **ყათმაც** (ყაბარდ.), **აღ'თმაჯ** (უბიხ.), **ართმაც** (აფხ.), **ართმაც** (აბაზ.) „აბგა“ (შაგიროვი 1977: 60). ნა-სესხებია თურქულიდან. შდრ. ყარაჩ. **ართმაც** „ჩანთა“, ნოღ. **ართპალ** „აბგა“. სიტყვა მეგრულს აფხაზურიდან აქვს შეთვისებული. სესხებისას ფორმამ დაკარგა სონორი **რ**-, ფუძის შიგნით მოხდა მეტათეზისი, აუსლაუტში გაიჩინა -ა სუფიქსი, რომელიც მეგრულში ხშირად დაჩნდება უფუნქციოდაც, ამასთანავე შეინარჩუნა აფხაზური ზოგადობის ა-პრეფიქსი (ბუკია 2002: 52), თუმცა ამოსავალ ვარიანტში ა ფუძისეულია, აფხაზურში მოხდა მისი გაიგივება ზოგადობის ა- აფიქსთან.

ალალი (ქართ.) „1. მართალი, პატიოსანი, უცოდველი. 2. ღვიძლი, მკვიდრი, საკუთარი“ (ქეგლ I: 264), **ჰალალი** (მგ.

ქართ.) განუმარტავია (აბულაძე 1973: 575), **ალალი** „არაბ. ზედ. სამართლიანი, რჯულიერი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 18), **ალალი** / **ჰალალი** (მეგრ.) „id.“ (ციფშიძე 1914: 193, 417), **ალალი** / **ჰალალი** / **ჰელალი** (ლაზ.) „id.“ (ქუთელია 1982: 103); **ალალ** / **ჰალალ** (სვან.) „ალალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 40) – **ჰალალ** (ადილ., ყაბარდ.), **ა-ჰალალ** (აფხ.) „დაშვებული“, „ნებადართული“ (შაგიროვი 1977-ა: 118). არაბული **ჰალალ** „ნებადართული“, „წმინდა“, „შეუბღალავი“ გვხვდება ოსურშიც: **ხალარ** „სიკეთე“, „მეგობარი“ (აბაევი 1989: 166). ამოსავალია არაბ.-სპარ. **halāl** (შაგიროვი, იქვე). სავარაუდოდ, ქართულისგან დამოუკიდებლად არის შესული აფხაზურში თურქულიდან (გვანცელაძე 2011: 70). შესაბამისად, ჩერქეზულშიც თურქულიდან ნასესხობად უნდა იქნეს მიჩნეული.

ალმასი (ქართ.) „[თურქ. **elmas**] 1. ძვირფასი ქვა, – უფერო და გამჭვირვალე, ფრიად მაგარი, იხმარება სამკაულად. 2. ბასრი, მჭრელი“ (ქეგლ I: 279), **ალმასი** „თვალთა პატიოსანი, ადამატიხე“ (საბა 1991: 47), **ალმასი** (მეგრ.) „ალმასი“ (ციფშიძე 1914: 194), **ელმასი** (ლაზ.) „ალმასი“ (მარი 1910: 142); **ალმას** / **ელმას** (სვან.) „ალმასი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 42) – **ელმეზ** (უბიხ.) „ალმასი“ (შაგიროვი 1989: 100), **ა-ლმას** (აფხ.) „ალმასი“ (ჯანაშია 1954: 176), **ალმაზ** (აბაზ.) „ალმასი“ (აბრლ 1967: 69). სიტყვა თურქულიდანაა ნა-სესხები. აფხაზურ-აბაზური ფორმების ანლაუტის ა- გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა ქართულის მეშვეობით იყოს შეთვისებული.

ამლაკი (ქართ.) „ჭრელი ცხენი“, **ამლაყი** „ჭრელი, ფერადლაქებიანი ცხენი“ (ქეგლ I: 314), **ამლაკი** „ჭრელი ცხენი“ (საბა 1991: 51), **აბლაყ** (ინგილ.) „უფერული ცხენი“ (ლეონიძე 1925: 1), **აბლაკი** / **აბლაკია** (მეგრ.) „ჭრელი ცხენი“ (ჯვ., წალენჯ.), **ამლჳ** (სვან.) „ჭრელი, ჭროლა ცხენი“ (გოგებაშვილი 1999: 22) – **ამლღჳ** / **ამმღღჳ** / **ამლღჳ** / **ამმღღჳ** (ადილ.), **ამლგჳ** (აბაზ.) „გაუხედნავი ცხენი“ (შაგიროვი 1989: 93). სიტყვა თურქულიდან არის ნასესხები ორივე ენობრივ სისტემაში.

არამი (ქართ.) „[არაბ. **ჰარამ** „აკრძალული“] „1. რაც არ ეკუთვნის, რაც არ ერგება. 2. ადამიანი, ვისთვისაც რამე არმად მიაჩნიათ“ (ქეგლ I: 541), **არამი** „(არაბ.) არა რჯულიერი, აკრძალული, დაშლილი, შეუნდობელი; მავნებელი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 43), **ჰარამი** (მეგრ.) „1. არამი, არაწესიერი. 2. შურიანი, გაუმადლარი“ (ქაჯაია 2002-ა: 631), **ხარამი** (ლაზ.) „არამი“ (ჟღენტი 1938: 215) – **ხარამ** / **ხარამ** (ადილ.) „აკრძალული“, **ჰარამ** (უბიხ.) „აკრძალვა“ (შაგიროვი 1977-ა: 121). **ა-ჰარამ** (აფხ.) „ბოროტი, არაკეთილმოსურნე“ (შაყრილი 1987: 289), **ჰარამ** (აბაზ.) „ძუნწი“ (აბრლ 1967: 411). გარდა ქართველურისა და აფხაზურ-ჩერქეზულისა, არაბული სიტყვა შესულია სხვა კავკასიურ ენებშიც: ჩეჩნ., ინგ. **ხარა** „უწმინდური“, „ცოდვილი“. **ხარამ** / **ხარან** სახით გვხვდება ოსურშიც (აბაევი 1989: 175).

არაქათი (ქართ.) „[არაბ. **ჰარაქათ** „მოდრაობა“] ძალღონე, ქანცი“ (ქეგლ I: 549) – **ჰარეჩათ** / **ჰარე** ქათ (ყაბარდ.)

„საზრიანობა, მოხერხება, სიმარჯვე“, **ჰარაკ-ათ** (აბაზ.) „საზრიანობა“ (შაგიროვი 1977-ა:121); მომდინარეობს არაბული **ჰარაქათ** „მომრაობა, მოქმედება“. ორივე ენობრივ სისტემაში ნასესხებია. სესხების მიმართულების დადგენა რთულია.

არაყი (ქართ.) „მაგარი ალკოჰოლური სასმელი“ (ქეგლ I: 590), **ჰარაყ** / **არაყ** / **არაყ** (სვან.) „არაყი“ (საღლიანი 2005: 67) – **არყა** (ადილ.) „არაყი“, **არყ** (ყაზარდ.) „არაყი“, **არყა** (აბაზ.) „არაყი“ (შაგიროვი 1977: 63); სიტყვა ორივე ენობრივ სისტემაში ნასესხებია – **არაყ** (არაბ.) „არაყი“. წარმოდგენილია კავკასიაში გავრცელებულ სხვა ენებშიც. საინტერესოა, რომ აფხაზურში არყის აღმნიშვნელი სიტყვა რუსული **водка**-დანაა შეთვისებული: **ა-უატკა** „არაყი“.

არშინი (ქართ.) „[რუს. аршин] რუსული ზომის ერთეული“ (ქეგლ I: 581), **არშინი** „ადლი, გოჯისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 16, 47) – **არშენ** (ადილ.), **აშენ** (უბიხ.), **არშენ** (აბაზ.) (შაგიროვი 1989: 116), **ა-რშენ** „არშინი“ (ჯანაშია 1954: 243). ორივე ენაში შესულია რუსულიდან. სესხების შუალედური რგო-ლის გარკვევა ჭირს. ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ ადიღეური **არშენ** რუსიზმია, ზოგადად კი თურქულიდანაა შესული (შაგიროვი, იქვე). შდრ. **Arşin** „არშინი“ (მაგაზანიკი 1945: 39).

არჯალი (ჯავახ.) „ბედისწერა, ხვედრი“ (მარტიროსოვი 1984: 223) – **აჟაღ** / **აჯაღ** (ადილ.) „სიკვდილი“, „სიკვდილის დრო“. სიტყვა არაბულიდანაა ნასესხები: **აჯალ** „ვადა“,

„ზღვარი“, „სიკვდილის დრო“. წარმოდგენილია კავკასიაში გავრცელებულ სხვა ენებშიც: აფხ. ა-ჯალ, აბაზ. აჯალ, ლეზგ. აჟალ, ხუნძ. ჭაჟალ, ოს. აძალ, ბალყ. აჯალ... „სიკვდილი“, „ბედისწერა“ (შაგიროვი 1977: 58).

აფერუმ! (ქართ.) „[სპარ. აჭარინ] „მოწონების შემახილი ყოჩაღ! ბარაქალა!“ (ქეგლ I: 698), აფერიმ „(სპარ.) შორისდ. ვაშა! ვაშა! ბარაქალა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 57) – აჭერემ (ადიღ.), ა-ჭერემ! (აფხ.) „შორისდ. აფერუმ! ყოჩაღ! ბარაქალა!“ (შაგიროვი 1989: 123); აჭადრემ (აბაზ.) „ყოჩაღ!“ (აბრლ 1967: 93). სავარაუდოდ, ქართულში სპარსულიდანაა შეთვისებული. ამოსავალ ფორმასთან ყველაზე მეტ სიახლოვეს აბაზური ფორმა ამჟღავნებს.

ბადრიჯანი (ქართ.) „ერთწლოვანი ფართოფოთლე-ბიანი ბოსტნეული მცენარე“ (ქეგლ I: 946), ბადრიჯანი „(სპარ.) მცენარე“ (ჩუბინაშვილი 1887: 91), პატრიჯანი (მეგრ.) „ბადრიჯანი“ (ჭარაია 1997: 112), მტკუი ფატიჯანი (ლაზ.) „პომიდორი“ (მაცაშვილი 1991: 144), გვალი პატრიჯანი (გურ.) „პომიდორი“ (იმნაიშვილი 2006: 325), პატრაჯ / პატრაჯან / პატრიჯან / პატრიჯან (სვან.) „პომიდორი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 680) – პატრაჯან (ყაბარდ.) „პომიდორი“ (შაგიროვი 1989: 97), ა-პატერჯან (აბჟ.) „ბადრიჯანი“ (ბზ.) „პომიდორი“ (ჯანაშია 1954: 219), ა-ტაბერჯან (ბზ.) (შაყრილი 1987: 131), პატრაჯან (აბაზ.) „პომიდორი“ (აბრლ 1967: 313); სიტყვა მეგრულიდანაა შესული აფხაზურში (მაჭავარიანი 2006: 102). სიტყვა გვხვდება აფხაზურ კომპოზიტში ა-

პატერჯანლაჰა „ლედვის სახეობა“ (კასლანძია 2005-ა: 46). შეთვისებულია თურქული **patlican** „ბადრიჯანი“ (მაგაზანიკი 1945: 483) ფორმიდან. სემანტიკის მიხედვით აფხაზურ-ყაზარდოული მნიშვნელობა გურულს, სვანურსა და ლაზურს უახლოვდება.

ბაზარი (ქართ.) „[სპარ. **ბაზარ**] „სურსათ-სანოვაგისა და ფართო მოხმარების საგნებით ვაჭრობისათვის განკუთვნილი ადგილი“ (ქეგლ I: 949), **ბაზარი** „(სპარ.) საფარდულო, სავაჭრო ადგილი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 92), **ბაზარი** (მეგრ.) „ბაზარი“ (ქაჯაია 2001: 212), **ბაზარი** (ლაზ.) „id.“ (ქუთელია 1982: 39), **ბაზარ** (სვან.) „id.“ (საღლიანი 2005: 53) – **ბაძარ** / **ბაზარ** (ადილ.), **ბაზარ** (აბაზ.) (შაგიროვი 1989: 117), **ა-ბაზარ** „ბაზარი“ (ჯანაშია 1954: 62). სპარსული წარმოშობის სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული როგორც კავკასურ ენებში, ასევე წინა აზიაში, თურქულში, რუსულსა და ცალკეულ ევროპულ ენებში (აბაევი 1958: 242). შდრ. თურქ. **pazar** „საქონელი, სავაჭრო“ (მაგაზანიკი 1945: 484). სესხების შუალედურ რგოლზე საუბარი ძნელია.

ბაირალი (ქართ.) „იგივეა, რაც დროშა“ (ქეგლ I: 953), **ბავრაკი** / **ბაირალი** „(თათრ.) ბაირალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 92), **ბავრაცი** (მთიულ.) „ხატის დროშა“ (ღლონტი 1984: 55), **ბოვრაცი** (თუშ.) „დროშა“ (იქვე: 88), **ბერალი** (მეგრ.) „ბაირალი, დროშა“ (ჭარაია 1997: 40), **ბერეცი** (მეგრ.) „id.“ (ქაჯაია 2009: 47), **ბარდალი** (ლაზ.) „ბაირალი“ (ჯიქია 1974: 127), **ბაირაღ** / **ბაირაზ** (სვან.) „ბაირალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 145) –

ბზრაც / **ბგრაც** (ადილ.) „დროშა“, **ა-ბირაც** / **ა-ბგრაც** (აფხ.) „დროშა“ (რალ 1964: 237, 603); **ა-ზაძრაც** / **ა-ბგძრაც** (აფხ.) „id.“ (გენკო 1998: 48), **ზარაც** (აბაზ.) „ბაირალი“ (აბრლ 1967: 113); ამოსავალია თურქული **bayrak** „დროშა“ (მაგაზანიკი 1945: 66). თ. გვანცელაძის თვალსაზრისით, აფხაზურში შესულია ყარაჩაულ-ბალყარულიდან (გვანცელაძე 2011: 363). ვფიქრობთ, რომ აფხაზური (შესაბამისად, ჩერქეზული) ფორმებისთვის დასაშვებია, სესხების შუალედური რგოლი მეგრული **ბერალი** / **ბერეცი** ვარიანტი ყოფილიყო.

ბამბა (ქართ.) „[სპარ. **panbah**] ტექნიკურ კულტურაში ფართოდ გავრცელებული ერთწლოვანი მცენარე. 2. ამავე მცენარის ნაყოფში გამოხვეული თეთრი ბოჭკო“ (ქეგლ I: 964), **ბამბა** „(სპარ.) ბამბაკი, მცენარე, გამომღები სასთველის ნაძენძისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 95), **ბამბა** / **ბანზა** (საბა 1991: 93), **ბამბე** (მეგრ.) „ბამბა“ (ყიფშიძე 1914: 200), **ბამბუ** (ლაზ.) „ბამბა“ (შენგელია 2006: 332), **ბამბა** / **ბანზა** (სვან.) „ბამბა“ (საღლიანი 2005: 68) – **ბაზა** (უბიხ.) „ბამბა“, **ბამბი** (აბაზ.) „ბამბა“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-ბამბა** „ბამბა“ (ჯანაშია 1954: 63); **ა-ბგმბა** (კასლანძია 2005: 256), **ბამბი** (აბაზ.) „ბამბა“ (აბრლ 1967: 113); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). აფხაზური სიტყვა ნასესხებია ქართულიდან (გვანცელაძე 1997-ა: 206). ქართულიდანვე ნასესხებად მოიაზრება უბიხური და აბაზური ფორმები (შაგიროვი 1989: 139).

ბაღჩა (ქართ.) „[სპარ. **bahçe** „ბაღი“] პატარა ბაღი, სადაც მეტწილად ყვავილებს რგავენ, ზოგჯერ კი ბოსტნეულსაც თესავენ“ (ქეგლ I; 1000), **ბაღჩა** „(სპარ.) სამოთხე, წალკოტი, ხილნარი, მტილი ხეხილთა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 99), **ბახჩა** (გურ.) „ბაღჩა, ბოსტანი“ (იმნაიშვილი 2006: 321), მეგრ. **ბაღჩა** „ბაღი“ (ციფშიძე 1914: 201) – **ბაჰჩა** (უბიხ.) „ბაღი“ (შაგიროვი 1989: 96), **ა-ბაჰჩა** (აფხ.) „ბაღი, საბაღნარო, წალკოტი“ (ჯანაშია 1954: 64), **ა-ბახჩა** (აფხ.) „ბაღი“ (ბუჩია 1962: 30); სიტყვა სპარსულიდანაა ნასესხები; პ. ჭარაია მიიჩნევს, რომ აფხაზურში ქართულის მეშვეობითაა შეთვისებული (ჭარაია 1912: 11). რადგან სიტყვა არ გვხვდება ადიღეურსა და ყაბარდოულში; მივიჩნევთ, რომ უბიხურშიც ქართულის გზითაა შესული.

ბაშლაყი (ქართ.) „[თურქ.**başlık**] იგივეა, რაც ყაბალახი“ (ქეგლ I: 1002), **ბაშლაყი** (მეგრ.) „ყაბალახი“ (ციფშიძე 1914: 202), **ბაშლუ / ბაშლული** „ყაბალახი“ (ასათიანი 1974: 29) – **ბაშლ'ყყ** (ადიღ.) „ყაბალახი“, **ბაშლ'ყყ** (ყაბარდ.) „ყაბალახი“, **ბაშლ'გვ** (უბიხ.) „ყაბალახი“, **ბაშლ'გყ** (აზაზ.) „ყაბალახი“ (შაგიროვი 1977: 70); სიტყვა თურქულიდანაა ნასესხები ქართველურსა და ჩერქეზულში.

ბევრი (ქართ.) „დიდი რაოდენობა, მრავალი“ (ქეგლ I: 1023), **ბრელი** (მეგრ.) „ბევრი“ (ციფშიძე 1914: 207) – **ბჷ** (ადიღ.) „ბევრი“, **ბჷრჷ** „ბევრჯერ“; ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ სიტყვა შესაძლოა ირანულიდან იყოს ნასესხები და პარალელურად მიუთითებს ქართულ ფორმას (შაგიროვი 1977: 70).

ბინა (ქართ.) „საცხოვრებელი ცალკე სადგომი“ (ქეგლ I: 1059), **ბინა** (სვან.) „ბინა, სადგომი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 153) – **ბჰნ** / **ბჰნგ** (ადილ.) „საფლავი“, **ბენგ** (უზბიხ.) „საფლავი“ (შაგიროვი 1977: 75); შესაძლოა მომდინარეობდეს არაბული **ბინა**-დან, რომელიც თურქულში **bina** „შენობა“ სახითაა წარმოდგენილი. იგივე სიტყვა გვხვდება ხუნძურში: **მინა** „შენობა“, „ნაგებობა“. ადიღეურში შესაძლოა მეტათეზისი მომხდარიყო.

ბოლაზი (ქართ.) „[თურქ. **ბოლაზ** „ყელი“, „სრუტე“] „ნავსადგური“ (ქეგლ I: 1113), **ბოლაზი** (გურ.) „ტივების მისადგომი, ნავსადგური“ (ღლონტი 1984: 83), **ბოლაზი** (მეგრ.) „უბე, ყურე“ (ქაჯაია 2009: 52), **ბოლაზი** (ლაზ.) „სრუტე (თანდილავა 2013: 66) – **ბჰლჰზ** (შაფს.) „პორტი“ (კვახაძე 2014: 239), **ა-ბაღაზა** (აფხ.) „პორტი“ (რალ 1964: 66); ქართველური და აფხაზურ-ჩერქეზული ფორმებისთვის ამოსავალია თურქული **boğaz** „სრუტე, არხი“ (მაგაზანიცი 1945: 82). სესხების შუალედურ რგოლზე საუბარი ძნელია. სიტყვა შედარებით ახალ ნასესხობას ჰგავს, შესაძლებელია, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად შესულიყო ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში. ვერ გავიზიარებთ ა. კვახაძის მიერ შემოთავაზებულ **ბჰ-ლჰზ** ფორმის სეგმენტაციას **ლჰზ** ელემენტის ღუზის აღმნიშვნელ **ღგრზ** ფორმასთან დასაკავშირებლად (იქვე).

ბრინჯი (ქართ.) „პურეული მცენარე, მოჰყავთ ტენიან ადგილებში“ (ქეგლ I: 1133), **ბრინჯი** „აკაკის ხე“ (აბულაძე 1973: 35), „მარცვალ მცირე“ (საბა 1991: 114), **ბრინჯი** (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 207), **ბრინჯი / ბრინძი** (ლაზ.) „ბრინჯი“ (მარი 1910: 131), **ბრინჯ** (სვან.) „ბრინჯი“ (საღლიანი 2005: 14) – **ფრუნჟ / ფრგნჟ** (ადილ.), **ფრუნჯ** (ყაბარდ.) „ბრინჯი“ (შაგიროვი 1977-ა: 13), **ა-ბრინჯ / ა-ფრინჯ / ა-ფრგნჯ** „ბრინჯი“ (ჯანაშია 1954: 74), **ფრუნჯ** (აბაზ.) „ბრინჯი“ (აბრლ 1967: 305); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). სიტყვა აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 107), **ა-ფრინჯ / ა-ფრგნჯ** ფორმებს კი თურქულის გავლენის კვალი ეტყობა (გვანცელაძე 1997: 206). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურში ფორმა უშუალოდ ქართულიდან ან მეგრულიდანაა შესული, აბაზურში კი – ყაბარდოულიდან (შაგიროვი 1977-ა: 13). ე. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ აფხაზურისთვის უცხო მახვილიანი ი-ს არსებობა უნდა აიხსნას იმითი, რომ ეს სიტყვა ზეპირი გზითაა შესული (ლომთათიძე 1976: 60).

ბულა (ქართ.) „დაუკოდავი ხარი (კამეჩი), რომელსაც ინახავენ სანაშენედ, კურო“ (ქეგლ I: 1193), **ბულა** (ქართლ., კახ.) დაუკოდავი ხარი, რომელსაც ინახავენ საქონლის მოსაშენებლად” (ლეონიძე 1925: 110), **ბულა** (მეგრ.) „კურო“ (ელიავა 1997: 37), **ბულჟა** (სვან.) „ბულა, კურო“ (თოფური, ქაღლიანი 2000: 158) – **ბგღ** (ადილ.), **ბგღ** (უბიხ.), **ა-ბგღ** (აფხ.) „ბულა“ (შაგიროვი 1989: 91); სიტყვა თურქულ-მონღოლურიდანაა შესული მთელ კავკასიურ ენობრივ სივრცეში

(და არამარტო აქ), შდრ. ოსური **ბოდ** / **ბოდა**, თურქ. (ანატ.) **ბულა**, აზერ. **ბულა**, ყუმ. **ბოლა**, ალთ. **ბუკა**, მონღ. **ბუკა**; აქვე განიხილება რუს. **бугай**, უკრ. **ბუგაი**, რუს. **бух**. კავკასიურ ნიადაგზე; ქართ. **ბულა**, ხუნძ., ლაკ., დარგ. **ბულა**, ინგ. **ბულა**, უზბ. **ბულუ** (აბაევი 1958: 264). კავკასიურენოვან სივრცეში თურქული **buğa** ფორმიდან უნდა მომდინარეობდეს.

ბული (ქართ.) „ჰაერის მონისლული ვარვარი, ძალიან დიდი სიციხით გამოწვეული, ალმური (ქეგლ I: 1192) – **ბახზ** / **ფახ** (ადილ.) „ორთქლი“ (შაგიროვი 1977: 69). სიტყვებს ვერ დავაშორებთ არაბულ **ბუქარ** „ორთქლი“, თურქ. **buhar** „id.“ ფორმებს. აქვე განიხილება ლეზგ. **ბულ** „ორთქლი“ (შაგიროვი, იქვე). ა. აბდოკოვი მიიჩნევს, რომ ადიღეური **ბახზ** / **ფახ** ძირეული სიტყვაა და ენათესავება აბაზურ ფორმას **ბაჯ** „მშრალი“ (აბდოკოვი 1973: 40).

გირვანქა (ქართ.) „წონის ერთეული“ (ქეგლ II: 1456), **გირვანქა** „(თათრ.) წონა 96 მისხალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 322) – **ჯგრონჩჷ** (ყაზარდ.), **გგრუანქა** (აბაზ.) „გირვანქა“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-გგრუანქა** (აფხ.) „გირვანქა“ (შაყრილი 1986: 145); გვხვდება ოსურშიც **ჯირანქა** / **გირანქა** სახით (აბაევი 1958: 519). სიტყვა აფხაზურ-აბაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 60). ყაზარდოულში ნასესხებია ქართულიდან ან ოსურიდან (შაგიროვი 1977: 446). მოგვიანებით ა. შაგიროვი აღნიშნავს, რომ ყაზარდოული ფორმაც ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1989: 139).

დავა (ქართ.) „1. კამათი, პაექრობა; 2. საჩივარი“ (ქეგლ III: 296), **დავა** (მეგრ.) „დავა“ (ქაჯაია 2001: 426) – **დაო** (ადილ.) „პრეტენზია, კამათი“ (ადრლ 1975: 55), **ა-დაურა** (აფხ. აბჟ.) „კამათი“ (კასლანძია 2005: 335); მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა. ამ ფორმებში სესხების მიმართულებაზე მსჯელობა ჭირს, თუმცა ფაქტია, რომ ამოსავალი უნდა იყოს თურქ. **dâva** „პრეტენზია, სარჩელი“ (მაგაზანიკი 1945: 132).

დავთარი (ქართ.) „დიდი ზომის რვეული, ჟურნალი, წიგნი შემოსავალ-გასავლისა თუ სხვა ხასიათის ანგარიშის შესატანად ან სხვა საჭირო ცნობების ჩასაწერად“ (ქეგლ III: 300) – **დაჭთარ** (ადილ.) „წიგნი, მატთანე“; სიტყვა უკვე XIII საუკუნიდან ჩანს ქართულ წყაროებში. ძნელი სათქმელია, ქართულიდან შევიდა ადილეურში, თუ დამოუკიდებლად დაიმკვიდრა (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა). შდრ. თურქ. **defter** „რვეული, წიგნი“ (მაგაზანიკი 1945: 134).

დალალი „1. შუამავალი, შუაკაცი ვაჭრობაში. 2. ფეხზე მოვაჭრე“ (ქეგლ III: 482), **თელლალ** (ლაზ. < არ.–თ. **dellâl**) „დალალი“ (ჯიქია 1974: 127) – **დალალ** (ყაზარდ.) „მაჭანკალი“ (შაგიროვი 1989: 126).

დამლა (ქართ.) „[თურქ.-სპარ. **დამლა**] შანთით, გაცხელებული რკინით დაკრული ნიშანი მსხვილფეხა საქონელზე (ქეგლ III: 556), **დამლა** (კახ., ქართლ.) „დალი“ (ლეონიძე 1925: 18), **ტამურლა** (ლაზ.) „დამლა“ (ჟდენტე 1938: 207) – **თამელა** (ადილ.), **დამელა** (ყაზარდ.), **დამელა** (აბაზ.) „დამლა“

(შაყრილი 1968: 68) **ა-დამგლ / ა-დამგლა** (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 92, კვარჭია 1981: 60), **ტამლა** (უბიხ.) „id.“ (კვარჭია 1981: 95), **ა-დამგლანწარა** „დადაღვა“ (არშბა 1980: 20); სიტყვა თურქულიდან დამოუკიდებლადაა შესული, ერთი მხრივ, ქართულსა და, მეორე მხრივ, აფხაზურ-ჩერქეზულ ენებში, **ა-ჯარდამგლ** „ჯვრის ფორმის დამლა“ (კვარჭია 1981: 43) კი ჰიბრიდული კომპოზიტია (ბუკია 1999: 143).

დასტა (ქართ.) „1. საწერი ქალღმრთის საზომი ერთეული; საერთოდ, კონა, შეკვრა. 2. აღმოსავლური მუსიკალური საკრავების დამკვრელთა მცირე დასი, ანსამბლი. 3. ძვ. ჯგუფი, გუნდი, დასი, კრებული, რაზმი“ (ქეგლ III: 733) – **დესტ(ა)** (ადილ.) „დასტა, შეკვრა“, **დესტა** (ყაზარდ.) „კოლოფი ასანთისა“, **დესტა** (აბაზ.) „პაკეტი, შეკვრა, დასტა“ (შაგიროვი 1989: 126). შდრ. თურქ (< სპარ.) **deste** „შეკვრა, ასხმულა“ (მაგაზანიკი 1945: 140).

დევი (ქართ.) „[არაბ.-სპარ. **დევ**] მავნე ზღაპრული არსება“ (ქეგლ III: 1126), **დევი** (ძვ. ქართ.) „ეშმაკი, „ვეშაპი“, ბოროტი, „გუელი“ (აბულაძე 1973: 139), **დემი / ნდემი** (მეგრ.) „დევი“ (ყიფშიძე 1914: 224), **დივი** (ლაზ.) „დევი“ (ქუთელია 1982: 47), **დჷჷ / დჷჷ / დჷჷ** (სვან.) „დევი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 190) – **დევ** (უბიხ.) „დევი“ (შაგიროვი 1989: 78), **ა-დაჷ / ა-დაჷგ** (აფხ.) „დევი“ (ჯანაშია 1954: 93); მიუხედავად იმისა, რომ ეს სიტყვა ქართულში, უბიხურსა და აფხაზურში აღმოსავლურენოვანი სამყაროდან არის შეთვისებული, აფხაზურ-უბიხურში ქართულის მემკვიდრეობითაა შესული. გამ-

სესხებელ ენაში (აფხაზურისთვის მხოლოდ თურქული თუ შეიძლება იყოს) ის **დივ** ფორმითაა წარმოდგენილი, აფხაზური კი ქართული **დევ**-ის ტრანსფორმაციითაა მიღებული (ბუკია 2013: 53).

დინჯი (ქართ.) „დარბაისელი, დაფიქრებული, მშვიდი, წყნარი“ (ქეგლ III: 1188), **დინჯი** „მშვიდი, წყნარი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 479) – **თენჩ** / **თენშ** (ადილ.) „მოხერხებული, მშვიდი“, **თენჩ** (ყაზარდ.) „ადვილი“, **თენჩ** (აბაზ.) „მშვიდი, წყნარი“ (შაგიროვი 1989: 122), **ა-თენჩ** „დინჯი, წყნარი“ (რალ 1964: 300). სავარაუდოდ, აფხაზურ-ადილურ ენებში უშუალოდ თურქულიდან იყოს შეთვისებული: **tinç** „მშვიდი, წყნარი“ (მაგაზანიკი 1945: 622). ქართულში იგივე სიტყვა ფონეტიკურად ოდნავ სახეცვლილი ფორმით გვხვდება.

დომბა (ქართ.) „ჩლიქოსანი ცხოველი ძროხების ოჯახისა, ტანით დიდი“ (ქეგლ III: 1209), **დომბა** „ვირმოზუერი“ (საბა 1991: 223), **დომბა** / **დომბ** / **დომბა** (სვან.) „დომბა“ (თოფურია, ქალღანი 2000: 197) – **დომბა** (ადილ.), **დომბა** (ყაზარდ.) „დომბა“ (შაგიროვი 1989: 92), **ა-დმბე** (აფხ.) „დომბა, ზუბრი“ (ჯანაშია 1954: 96), **დომბა** (აბაზ.) „დომბა“ (აბრლ 1967: 205); გვხვდება სხვა ენებშიც: ლაკ. **დუმბე** „დიდი“, „გონებრივად არასრულყოფილი“, „სუსტი ნებისყოფის“, ოს. **დომბა** „დომბა“, „ლომი“, „ძლიერი“, სომხ. **დმბო** „უგნური“ (შაგიროვი 1977, 248); შდრ. თურქ. **dombay** „ფურკამეჩი“ (მაგაზანიკი 1945: 152).

დუნია (ქართ.) [არაბ. **დუნმა**] „1. ქვეყანა, ქვეყნიერება, მსოფლიო. 2. გადატ. ძალიან ბევრი, უამრავი, ქვეყნის (ხალხი)“ (ქეგლ III: 1236), **დუნია** / **დუნმა** (ლაზ.) „ქვეყანა“ (ქუთელია 1982: 89) – **დუნეი** / **დუნაი** (ადიღ.) „სამყარო, ქვეყნიერება“ (შაგიროვი 1977: 152), **ა-დუნეი** (აფხ.) „ქვეყნიერება, სამყარო, წუთისოფელი“ (ჯანაშია 1954: 96), **დუნაი** (აბაზ.) „ქვეყანა, სამყარო“ (აბრლ 1967: 206). სიტყვა თურქულის მეშვეობითაა შესული ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულ ენობრივ სივრცეში.

დუქანი (ქართ.) „წვრილი სავაჭრო ან პატარა სასა-დილო; ზოგჯერ სახელოსნოსაც ეძახიან“ (ქეგლ III: 1239), **დუქანი** (ძვ. ქართ.) „სავაჭრო“ (აბულაძე 1973: 143), **დუქანი** „უკუსაჯდომელი, გინა სასაქმო“ (საბა 1991: 228), **დუქანი** (მეგრ.) „დახლი“ (ყიფშიძე 1914: 229), **დუქანი** (ლაზ.) „დუქანი“ (ჯიქია 1975: 68), **დუქან** (სვან.) „დუქანი“ (საღლიანი 2005: 17) – **ტუჩან** (ადიღ.), **დუკან** (უბიხ.), **ტუან** (აბაზ.) „დუქანი“ (შაგიროვი 1989: 117), **ა-დუქან** „id.“ (გვანცელაძე 2003: 143). ამოსავალია არაბული წარმოშობის სიტყვა, რომელიც შესაძლოა ან არაბულიდან, ან თურქულის მეშვეობით შემოსულიყო ქართველურენოვან სივრცეში. მეგრულში არაბულიდან ნასესხობად თვლის ი. ყიფშიძე (ყიფშიძე 1914: 229). შდრ. თურქული **dükkan** „მაღაზია, დახლი“ (მაგაზანიკი 1945: 159); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ. ის მიიჩნევს, რომ აფხაზურში სესხების შუალედური რგოლი ქართულია (ჭარაია 1912: 11). იმავეს იმეორებენ ნ. გენკო და ა. შაგიროვი

(შაგიროვი 1989: 117). საგულისხმოა, რომ ფორმა ჯერ კიდევ ძველ ქართულში ჩანს. არ არის გამორიცხული, რომ ქართულის გზით აფხაზურში შესული ლექსიკური ერთეული ჩერქეზულშიც მოხვედრილიყო.

ზარალი (ქართ.) „[არაბ. **ზარარ**] ქონებრივი დანაკლისი, დანაკარგი“ (ქეგლ IV: 98), **ზარალი** „(სპარ.) ზიანი, დანაკლისი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 513), **ზარალი** (მეგრ.) „id.“ (ყოფშიძე 1914: 236), **ზარალ** (სვან.) „id.“ (საღლიანი 2005: 54) – **ზარარ** / **ზარან** (ადილ.) „ზარალი“ (შაგიროვი 1989: 84), **ა-ზარალ** (აფხ.) „ზარალი“ (ჯანაშია 1954: 108) **ზარარ** (აბაზ.) „id.“ (აბრლ 1967: 23); სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული სხვა კავკასიურ ენებში: ლაკ. **ზარალ**, ხუნძ. **ზარალ**, თათ. **ზარალ** / **ზარარ** (შაგიროვი 1977: 207). ა. შაგიროვის აზრით, აფხაზურში შესულია თურქულიდან (შაგიროვი 1989: 84), თუმცა შეიძლება დავუშვათ, რომ **ა-ზარალ** ფორმისთვის შუალედური რგოლი ქართველური ყოფილიყო, რასაც ვერ ვიტყვით ჩერქეზულ ფორმაზე.

თამადა (ქართ.) „სუფრის ხელმძღვანელი“ (ქეგლ IV: 297) – **თჰჰმადან** (ადილ.) „1. უფროსი“, 2. „სიძე, თაყვანისმცემელი“, **ა-თამადა** (აფხ.) „მოხუცი“ (უსლარი 1887: 162). ამოსავალია სპარ. **დამად** „სიძე“. კავკასიაში სიძეს აკისრებდნენ სუფრის წაძლოლას, აქედან სემანტიკის გადასვლა **სიძე** > **თამადა**. ვ. აბაევის მოსაზრებით, სიტყვა თავდაპირველად ჩერქეზულ ენებში შევიდა (აფხაზურ-ჩერქეზულში – მ. ბ.), ჩერქეზულიდან მოხვდა ქართულში, აქედან კი რუსულში

тамада და ოსურში **თამადა** „სუფრის წინამძღოლი“ (აბაევი 1979: 227).

თარაზო (ქართ.) „[სპარ. **თარზო**] სიბრტყის ან ხაზის ჰორიზინტალურად გასამართავი ხელსაწყო“ (ქეგლ IV: 339), **თერეზო** (გურ.) „თარაზო“ (იმნაიშვილი 2006: 331), **თერეზი** (მეგრ.) „თარაზო“ (ქაჯაია 2002: 43) – **თარზ** (ადილ.) „სწორი, ზუსტი“, **თარზ** (ყაბარდ.) „სწორი“, „ზუსტი“, **თარზ** (უბიხ.) „მართალი, სწორი“ (შაგიროვი 1989: 134), **ათერეზ** „თარაზო“ (ჯანაშია 1954: 126), **ათერაზ** (აბჟ.) „id.“ (ბლაჟბა 1964: 203); გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებშიც: **თერეზ**, **თერეზარ** (ლეზგ.), **თერზა** (ჩეჩნ.), **თარაზ** (ინგ.) „სასწორი“, აგრეთვე ოსურ ენაში: **თარაზ** / **თარაზ** „სასწორი“ (აბაევი 1979: 266).

თარი (ქართ.) „[სპარ. **თარ**] აღმოსავლური სიმებიანი საკრავი, რომელსაც მიზრაფით უკრავენ“ (ქეგლ IV: 339) – **თანგ** (უბიხ.) „მუსიკალური საკრავი“ (კვახაძე 2014: 185); სიტყვა ჩერქეზულ ენათაგან მხოლოდ უბიხურში გვხვდება. ივარაუდება, რომ სპარსულიდანაა ნასესხები. შესაძლოა, უბიხურში ქართულიდან იყოს შეთვისებული, თუმცა ლაბი-ალიზებული თ-ს გაჩენას ახსნა სჭირდება. მ. ჩუხუა მი-იჩნევს, რომ უბიხური **თანგ** ქართულ **ფანდურ**-ს უკავშირდება **ფ** > **თუ** / **თ** პროცესის გავლით, რაც გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა უბიხურში.

თარილი (ქართ.) „რაიმე მოვლენის, ფაქტის მომხდარობის, რაიმე დოკუმენტის შექმნის დრო, აღნიშნული წერი-

ლობით“ (ქეგლ IV: 342), **თარიხი** (ლაზ.) „თარიღი, ისტორია“ (მარი 1910: 146) – **თაურგზ** (ადილ.), **თაურგზ** (ყაზარდ.) „ლეგენდა, გადმოცემა“ (შაგიროვი 1977-ა: 68), **ა-თაარგზ / ა-თურგზ** (აფხ.) „ისტორია“ (ჯანაშია 1954: 115, 126). არაბული **თაჰრის** შესულია სპარსულში, თურქულში და თითქმის ყველა კავკასიურ ენაში: სპარ. **თაროხ**, **თავაროხ** „ისტორია“, თურქ. **tarih** „ერა“, „ისტორია“, ლეზგ., ლაკ. **თარიხ** „ისტორია“, ხუნძ. **თავარიხ** „ისტორია“, „ისტორიული გადმოცემა“, ბალყ., ყარაბ. **თაურუხ** „ლეგენდა“, ოსური **თაჰრანლ / თაურანყ** „ისტორია“ (აბაევი 1979: 239). შესაძლოა ეს სიტყვები ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად ესესხა ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულ ენებს.

თასი (ქართ.) „[არაბ. **თას**] ოქროს, ვერცხლის ან სხვა ლითონის სასმისი, ჯამის ფორმისა“ (ქეგლ II: 345), **ტაშტი** „ლითონის მოზრდილი, გაშლილი, მრგვალი (ან მოგრძო) ჭურჭელი (ქეგლ VI: 1263), **თას / თას** (სვან.) „თასი“ (სალლიანი 2005: 17, 55), **ტაშდ** (სვან.) „ტაშტი“ (იქვე, 48) – **თას** (ადილ.) „მეტალის ჭიქა“, **თას** (ყაზარდ.) „ტაშტი“ (შაგიროვი 1989: 104). არაბულიდან შემოსული სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული კავკასიურ ენებში: ჩეჩნ. **თას** „თასი“, დარგ. **ტას**, ხუნძ. **ტარს**, ლაკ. **ტას** „ტაშტი“; სხვა ენებში: ოსური **თას** „ტაშტი“, სომხ. **თას** „თასი“, ტაჯ. **თოს** „თასი“ (აბაევი 1979: 234).

თოფი (ქართ.) „ხელში დასაჭერი გრძელლულიანი სასროლი იარაღი“ (ქეგლ II: 473), **თოფი** (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე

1914: 144), **თუეფ** / **თრფ** / **თეფ** / **თოფ** (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდან 2000: 262) – **თოფ** (ადილ.), **თოფ** (ყაზარდ.), **თოფ** (აბაზ.), **თოფ** (უბიხ.) „თოფი“ (შაგიროვი 1977-ა: 73). ნასესხებია თურქულიდან: **top** „თოფი“ (მაგაზანიკი 1945: 625).

თოფრა (ქართ.) „მცირე ტომარა“ (ქეგლ IV: 476), **თოფრა** / **თოფრაჲ** (სვან.) „თოფრა“ (თოფურია, ქალდან 2000: 261) – **დობრა** (ყაზარდ.) „თოფრა“; თურქულიდან ნასესხები სიტყვა გავრცელებულია სხვა კავკასიურ ენებშიც: **თურბა** (ლეზგ.), **ტობმი** (ინგ.) „თოფრა“, გვხვდება ოსურ ენაშიც: **თოჭრა**, **თოფრა**, **დობრა** სახით (აბაევი 1979: 298). შდრ. თურქ. **torba** „ტომარა“ (მაგაზანიკი 1945: 626).

თუთუნი (ქართ.) „თამბაქო“ (ქეგლ IV: 488), **თუთუმი** (მეგრ.) „თუთუნი“ (ყიფშიძე 1914: 244), **თუთუმი** (ლაზ.) „ნამდვილი თუთუნი“ (მაყაშვილი 1991: 143), **თუთინ** / **თუთუნ** (სვან.) „თუთუნი“ (თოფურია, ქალდან 2000: 261) – **თუთუნ** (ადილ.) „თამბაქო“, **ა-თათუნ** / **ა-თეთუნ** „თამბაქო“ (ჯანაშია 1954: 128), **თუთუნ** (აბაზ.) “თუთუნი” (აბრლ 1967: 352). ამოსავალია თურქული **tütün** „თამბაქო“ (მაგაზანიკი 1945: 633); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 10). ქ. ლომთათიძე მიუთითებს, რომ სიტყვა აფხაზურში ქართულის მეშვეობითაა შეთვისებული (ლომთათიძე 1976: 63).

თუმანი (ქართ.) „ათი მანეთი“ (ქეგლ II: 491), **თუმანი** (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1944: 244) – **თუმან** (ყაზარდ.) „ათი მანეთი“, **თუმან** (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1977-ა: 73); ამოსავალია სპარსული **თუმან**. ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულს შორის სესხების მიმართულება გასარკვევია.

თუნუქი (ქართ.) „1. თხელი ფურცლოვანი რკინა. 2. გადატ. თუნუქის ჭურჭელი“ (ქეგლ IV: 493), **თუნუქა** „(ოსმალ.) თეთრი რკინის ფიცარი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 570), **თანაქა** (მეგრ.) „კეცის დასაფარებელი თუნუქი“ (მაკალათია 1945: 207), **თანაქა** (გურ., იმერ.) „თუნუქის ჭურჭელი, სანავთე“ (ღლონტი 1984: 243) – **თენჯე** (ადილ.) „თუნუქი“, **თენექე** (უბიხ.) „თეთრი ლითონის ჭურჭელი“ (შაგიროვი 1977-ა: 71), **ა-თანაქე** „თუნუქი“ (ჯანაშია 1954: 119). ნასესხებია თურქულიდან: **teneke** „თუნუქი“ (მაგაზანიკი 1945: 607). სესხების შუალედური რგოლის რკვევისთვის ხელჩასაჭიდი მასალა არ ჩანს.

კალა (ქართ.) „რბილი ჭედადი, მოვერცხლისფრო-თეთრი ლითონი“ (ქეგლ IV: 1028), **კალე** (მეგრ.) „კალა“ (ჭარაია 1997: 75) – **კალაი** (ადილ.) „კალა“, **ა-კალეი** (აფხ.) „id.“ (უსლარი 1887: 142), **კალიი** (აბაზ.) „კალა“ (აბრლ 1967: 237); არაბ.-სპარ. **ყალბ** აფხაზურში ნასესხებია ქართულიდან (ჭარაია 1912: 12). აფხაზური ფორმა ქართულიდანაა ნასესხები, ადიღური თურქულის გზით, ხოლო აბაზური – სავარაუდოდ რუსულიდან. ბ. ბალყაროვი მიიჩნევს, რომ **კალა** კავ-

კასიურ ენებში არაბული ან სპარსული ენიდანაა შეთვი-
სებული ქართულის მეშვეობით (ბალყაროვი 1965: 49).

კალამი (ქართ.) „1. [ბერძ. **kalamos** „ლერწამი“] იარაღი
მელნით (ან ტუშით) წერისთვის“ (ქეგლ IV: 1029), **კალამი**
(ძვ. ქართ.) „საწერელი“ (აბულაძე 1973: 191); **კალამი** (მეგრ.)
„საწერი კალამი“ (ქაჯაია 2002: 103), **გალემი** (ლაზ.) „კალამი“
(ჯიქია 1974: 126) – **კაღამ** (ადილ.), **კაღამ** (უბიხ.), **კალამ**
(აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 90), **ა-კალამ** (აფხ.) „კალამი,
საწერი“ (კასლანძია 2005: 479). მიუხედავად იმისა, რომ
ბერძნული წარმოშობის სიტყვა თურქულშიც გვხვდება,
რომლის გავლენაც აფხაზურ-აბაზურსა და ჩერქეზულზე
ძალზე დიდია, ამ ენებში ქართულის მეშვეობითაა შესული.
თურქულიდან შეითვისა ლაზურმა კალმის აღმნიშვნელი
გალემი. მ. ჩუხუა მიიჩნევს, რომ **კალამი** საკუთრივ ქარ-
თველური ფორმაა. მას ზანურში (მეგრულში) კანონზომიერი
შესატყვისობა ეძებნება: **კოლომ-ია** „მცენარის სახეობა“.

კამბეჩი / **კამეჩი** (ქართ.) „ხარზე დიდი რქოსანი
ცხოველი“ (ქეგლ IV: 1043), **კამბეში** / **კამბეჩი** (ძვ. ქართ.)
„კამეჩი, გამეჩი“ (აბულაძე 1973: 191), **კამბეჩი** / **კამბეში** (მეგრ.)
„კამეჩი“ (ყიფშიძე 1914: 251), **ჯამუში** / **ჯამიში** (ლაზ. < თურქ.
camuş) „კამეჩი“ (მარი 1910: 235; ჯიქია 1975: 67), **კამბეჩ** /
კამბეშ / **კამბეჩ** (სვან.) „კამეჩი“ (თოფურია, ქალღანი 2000:
344). – **კამბეშ** (ყაბარდ.) „ზაქი“, **კამბეშ** (აბაზ.) „კამეჩი“
(შაგიროვი 1989: 139), **ა-კამბაშ** (აფხ.) „id.“ (კვარჭია 1981: 85).
ქ. ლომთათიძე მიიჩნევს, რომ სვანური **კუმაშ** „მსხვილფეხა

საქონელი“ **კამემ**-იდან მომდინარეობს. სემანტიკური გადასვლა **კამერი** > **საქონელი** > **ძროხა** ბუნებრივია (ლომთათიძე 1974: 95). სიტყვა გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებში: ხუნძ. **გამუმ** / **კამუმ**, ლეზგ. **გამიშ**, დარგ. **გამუმ**... ვ. კვარჭია, მრავალგზის მიუთითებს, რომ **ა-კამბაშ** სიტყვის ამოსავალია სპარსული **გომემ** (კვარჭია 1981: 85), მაგრამ არაა ნათქვამი, რომ აფხაზურისთვის, ისევე როგორც აბაზურისთვის, სესხების შუალედური რგოლი ქართველურია, უფრო ზუსტად, სპარს. **გომემ** > ქართ. **კამერი** > მეგრ. **კამბეში** > აფხ. **ა-კამბაშ**.

კოკური / **კოკუში** (მეგრ.) „ინდაური“ (ციფშიძე 1914: 260) – **გაგუმ** (ყაბარდ.) „ინდაური“, **ა-კაკუმ** / **ა-გაგუმ** (აფხ.) „ინდაური“ (ჯანაშია 1954: 152), **გაგუმ** (აბაზ.) „ინდაური“; თურქული სიტყვა **koguş** ორსავე ენაში ნასესხებია, მაგრამ აფხაზური **ა-კაკუმ** მეგრულის მემვეობითაა შესული (ჭარაია 1912: 10).

ლალუმი (ქართ.) „ზოგი ფეთქებადი ნივთიერების საერთო სახელი“ (ქეგლ IV: 1495), **ლალუმი** (მეგრ.) „ნაღმი, დინამიტი“ (ქაჯაია 2002: 186), **ლალუმ** (სვან.) „ნაღმი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 371) – **ლალუმ** / **ლალმ** (ადილ.) „ლალუმი, ნაღმი“ (შაგიროვი 1977: 240), **ა-ლალუმ** „ლალუმი“ (ჯანაშია 1954: 168); ბერძნული წარმოშობის სიტყვა გვხვდება თურქულშიც **lagim** სახით. ა. შაგიროვის აზრით, აფხაზურისთვის სესხების შუალედური რგოლი ქართულია (შაგიროვი 1989:

118, 150), სავარაუდოდ, აფხაზურის გზით არის შესული ადიღურში.

ლულა (ქართ.) „[სპარ. **ლულა**] ცეცხლსასროლი იარაღის მილი, რომელშიც გაივლის გასროლილი ტყვია“ (ქეგლ IV: 1591) – **ლულ(ა)** / **ლულან** (ადიღ.), **ლულა** (უბიხ.), **ლულა** (აბაზ.) „ჩიბუხის მილი“ (შაგიროვი 1989: 129-130). სემანტიკა ლულა ≈ ჩიბუხის მილი ერთმანეთს ფარავს. ვვარაუდობთ, რომ ჩერქეზულ ენებში ქართულიდანაა შესული. შდრ. თურქ. (< სპარ.) **lüle** „მილი“ (მაგაზანიკი 1945: 385).

მაზვა (მეგრ.) „ნამცხვარი ფქვილისა და თაფლისაგან“ (ჭარაია 1997: 89), **მაზა** (ქართ.) „სანუკვარი საჭმელი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 660) – **მაჟაჟ** (ადიღ.), **მაჟაჯან** (ყაბარდ.) „პური“, **მაჟაძა** (აბაზ.) „ცომი“ (აბდოკოვი 1973: 60), **ა-მაჟა** (აფხ.) „ნამცხვარი“ (ჯანაშია 1954: 184); სიტყვა ნასესხებია ქართველურში და ამოსავალია ბერძნული **μαζα** „ნამცხვარი“. შდრ. ბერძ. **μαζζα** „ცომის მოზელა“ (ვაისმანი 1899: 782). ფორმა ქართველურიდან არის შეთვისებული აფხაზურში. გ. მაჭავარიანი მიიჩნევს, რომ აფხაზურისთვის სესხების შუალედური რგოლი მეგრულია (მაჭავარიანი 1966: 166). სიტყვის ფონეტიკური ვარიანტები გვხვდება ჩერქეზულ ენებში. ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ ამ ენებში აფხაზურის მემკვიდრეობითაა შესული (შაგიროვი 1977: 264).

მაიმუნ (ქართ.) „1. ძუძუმწოვარი ცხოველი, აგებულებით ჰგავს ადამიანს. გადატ. სხვისი მიმბაძველი; უმწონდ,

უხეიროდ მანჭია“ (ქეგლ V: 21), **მაიმუნი** „(არაბ.) ქია, ანთარი, პითიკი, ციდამტკაველა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 661), **მაიმუნი** (მეგრ.) „მაიმუნი“ (ჭარაია 1997: 89), **მამუნ** (სვან.) „მაიმუნი“ (საღლიანი 2005: 72) – **მამუნ** (ადილ.), **ნომინ** (ყაზარდ.), **მაიმუნ** (უბიხ.) „მაიმუნი“ (შაგიროვი 1989: 94), **ა-მაამენ** „მაიმუნი“ (ჯანაშია 1954: 181); **მაიმუნ** (აბაზ.) „id.“ (აბრლ 1967: 271) < თურქ. < არაბ.-სპარ. **maymun**. მეგრული (resp. ქართველური) და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1997: 89). უბიხურ ფორმას ქართული გავლენა ეტყობა. ქართულიდანაა შეთვისებული ოსურში **მაიმუნი** ფორმით (აბაევი 1979: 67).

მარჯანი (ქართ.) „მოწითალო ფერის ძვირფასი ქვა“ (ქეგლ V: 79) – **მარჯან** (ადილ.) „ლალი“ (შაგიროვი 1989: 100). სიტყვა თურქულიდანაა შეთვისებული. ამოსავალია თურქული **mercan** „მარჯანი“ (მაგაზანიკი 1945: 406). ადილეურს სემანტიკის გადაწევით აქვს ნასესხები, თანაც არ გვხვდება მონათესავე ყაზარდოულსა და უბიხურში. იქნებ ქართულის გზით შევიდა ადილეურში?

მასხარა (ქართ.) „ოხუნჯი, ხუმარა“ (ქეგლ V: 86) – **მესჯარ** (ადილ.) „დაცინვა“ (შაგიროვი 1977: 272). არაბული წარმოშობის სიტყვა გვხვდება აფხაზურშიც: **ა-მაცქარა** (ჯანაშია 1954: 187). სავარაუდოდ, ადილეურში ქართულიდანაა შესული.

მაშა (ქართ.) „ორად მოკეცილი ხის ან ლითონის იარაღი ნაკვერჩხლის ასაღებად, – საკეცე“ (ქეგლ V: 102), **მაშა** „ტკეცი, მარწუხი ცეცხლის ასაღები“ (ჩუბინაშვილი 1887: 682), **მაშა** (მეგრ.) „ნაკვერჩხლის ასაღები“ (ყიფშიძე 1914: 278) – **მაშა** (უბიხ.) „მაშა, სატეხი“ (შაგიროვი 1989: 104), **ა-მაშა** (აფხ.) „მაშა (ნაკვერცხლის ასაღები)“ (ჯანაშია 1954: 186). ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). შდრ. **maşa** „სატეხი, მაშა“ (მაგაზანიკი 1945: 397). მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვა თურქულია, არ არის გამო-რიცხული, აფხაზურსა და უბიხურში ქართულიდან შესუ-ლიყო (ბუკია 2013: 143).

მესტი (ქართ.) „1. მოკლეყელიანი უძირო მემის ფეხ-საცმელი ან უყელო საძირიანი მემის ფეხსაცმელი“ (ქეგლ V: 197), ფართოდაა გავრცელებული ქართული ენის დიალექ-ტებში: კახურში, თუშურში, იმერულში, რაჭულში, ლეჩხუ-მურში, გურულში, აჭარულში (ჯავახიშვილი: 1983), გვაქვს მეგრულ-ლაზურშიც: **მესტი** / **მესთი** (მეგრ.) „წულა“, **მესტი** (ლაზ.) „ტყავის უძირო ფეხსაცმელი“ – **მესტ(წ) / მესტ** (ადიღ.), **მესთ** (ყაზარდ.), **ა-მესტ** (აფხ.), **მაღესტ** (აბაზ.) „მესტი“ (შაგი-როვი 1989: 80) თურქული სიტყვა **mest** „საშინაო ფეხ-საცმლის სახეობა“ (მაგაზანიკი 1945: 408) შეთვისებულია სხვა კავკასიურ ენებშიც: **მწჩიი** (ჩეჩნ., ინგ.), **მაჩუდალ** (ხუნძ.), **მაჩუდთი** (დარგ.), **მწს** (ლეზგ.) „წულა“; აგრეთვე **მეს** / **მესთაწლ** (ოს.) „მსუბუქი ფეხსაცმელი, მესტი“ (აბაევი 1973: 112). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურ-ჩერქეზულში შეთვისე-ბულია უშუალოდ თურქულიდან. ჩვენი აზრით, არ არის

უგულებელსაყოფი სესხების შუალედურ რგოლად ქართველურის მოაზრება.

მისხალი (ქართ.) „ძვ. წონის ერთეული, უდრის 4,25 გრამს“ (ქეგლ V: 433), **მისხალი** „(არაბ.) წონა 4 დანგისა და 27 კერატისა, გინა 108 ქერის მარცვალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 750), **მირცხალი** (მეგრ.) „მისხალი“ (ქაჯაია 2002: 283) – **მესყალ** (ყაზარდ.) „წონის ერთეული“, **ა-მარცხალ** „მისხალი“ (ჯანაშია 1954: 185); მომდინარეობს არაბული **მისყალ**-იდან „წონის ერთეული, 1,5 დრაჰმის ოდენობის, გამოიყენება ძვირფასი ლითონის, თვლების გასაზომად“, არაბულიდან შესულია თურქულში **miskal** „წონის საზომი“ (მაგაზანიკი 1945: 416) ფორმით. გვაქვს სხვა ენებშიც: **მისყალ** (ხუნძ.), **მისხალ** / **მისყალ** (ოს.), **მსხალ** (სომხ.) „მისხალი“ (აბაევი 1973: 123). აფხაზურში შესულია ქართულიდან (შაგიროვი 1989: 149), ყაზარდოულში – თურქულიდან.

მოლა (ქართ.) „მუსულმანთა რელიგიური კულტის მსახური“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 407) – **მოლწ** (ადილ.), **მოლა** (აბაზ.) „მოლა“ (შაგიროვი 1977: 269), **ა-მულა** „მოლა“ (ჯანაშია 1954: 193); ამოსავალია არაბული **მაულწ** „ბატონი“, „მეუფე“, „წმინდანი“. სავარაუდოდ, სესხების შუალედური რგოლია თურქული **molla** „მოლა“ (მაგაზანიკი 1945: 417).

მურა (ქართ.) „1. რუხ-წითელი, შავ-წითელი; 2. შავ-წითელი ძაღლი“ (ქეგლ V: 1157) – **მორწ** (ადილ.) „ღია ცისფერი“, **მორწ** (ყაზარდ.) „ყავისფერი“, „მუქ-ყავისფერი“. სი-

ტყვა ძალიან ფართოდაა გავრცელებული სხვადასხვა ენებში: ოს. **მორა** / **მორა** „მუქ-ყავისფერი“, ყარაჩ.-ბალყ. **მორ** „ყავისფერი“, ნოღ. **მორგ** „ყავისფერი“, ყირგ. **მორ** „მუქ-ყავისფერი საღებავი“, თურქ. **mor** „ისფერი“, რუს. **мурый** „მუქ-ყავისფერი“, ჩეხ. **მოურა** „ყავისფერი ჯიშის ძროხა“. ლექსემა ასევე წარმოდგენილია ბერძნულში „მუქის“ მნიშვნელობით. ამავე რიგისაა ლათინური **maurus** „მავრი“, ფრ. **moreau** „შავრა“ (შაგიროვი 1977: 269). ვ. აბაევი ფორმას ე. წ. „მოგზაურ“ სიტყვად მიიჩნევს (აბაევი 1973: 130).

ნალი (ქართ.) „სპეციალურად გამოჭედილი ფოლადის ფირფიტა, რომელსაც ფეხზე აკრავენ ხარს, ცხენსა და მისთ.“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 452); **ნალი** (მეგრ.) „ნალი“ (ჭარაია 1997: 100), **ნალი** (ლაზ.) „ნალი“ (ჟღენტე 1938: 207), **ნალ** (სვან.) „ნალი“ (საღლიანი 2005: 22) – **ნაღ** (ადიღ.), **ნაღ** (უბიხ.), **ნალ** / **ნაღ** (აბაზ.) „ნალი“ (შაგიროვი 1989: 94). ამოსავალია არაბული **ნალ** > თურქ. **nal** (მაგაზანიკი 1945: 449). **ნალ**-მა ხმარებიდან გამოდევნა ძველ ქართულში გავრცელებული **ლუმბა** და **საჭედარი** (ბუკია 2006-ა: 155).

ნამუსი (ქართ.) „პატიოსნება; სინდისი“ (ქეგლ V: 1334), **ნამუსი** „(სპარ.) შეგნება, სვინდისი; დაცვა პატიოსნებისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 955), **ლამოსი** / **ლამუსი** / **ნამოსი** / **ნამუსი** (მეგრ.) „ნამუსი“ (ქაჯაია 2002: 181, 358) – **ნამგს** / **ნამგს** (ადიღ.) „ღირსება, პატივი“ (შაგიროვი 1989: 85), **ა-ნამგს** „სინდისი, ნამუსი, პატიოსნება“ (ჯანაშია 1954: 202) / **ა-ლამგს** „ნამუსი, სინდისი“ (რალ 1964: 459), **ნამგს** (აბაზ.) „მორჩი-

ლება, წესრიგი“ (აბრლ 1967: 287). მიღებულია სპარ. **ნამუს** ფორმიდან, რომელიც ნიშნავს „კანონს, ღირსებას, რეპუტაციას“. ფართოდაა გავრცელებული კავკასიის ენებში: **ნამუს** (ხუნძ., დარგ.), **ნამუს / ნამუს** (ოს.), **ნამუს** (სომხ.) „ღირსება“ (აბაევი 1973: 155). აფხაზურისთვის (**ა-ლამგს**) სესხების შუალედური რგოლი მეგრულია.

ნახვთა / ნახუთა / ნახტა / ნახთა (მეგრ.) „ავშარა“ (ციფშიძე 1914: 287; ჭარაია 1997: 102) – **ნახტა / ნახტა** (ადილ.), **ნახტა / ნოხტა** (უბიხ.), **ნახტა** (აბაზ.) „ავშარა“ (კვარჭია 1981: 93) **ა-ნახტა** (აფხ.) „id.“ (ჯანაშია 1954: 208). გვხვდება აგრეთვე ყარაჩაულ-ბალყარულში **ნუქთა**, აზერბაიჯანულში **ნოხთა**, ჩუვაშურში **ნახთა** ფორმით. იგივე სიტყვა წარმოდგენილია მონღოლურ ენაში და, როგორც ვარაუდობენ, ძირი ჩინურამდეც კი მიდის (შაგიროვი 1989: 94). გ. კლიმოვი ამ სიტყვას მეგრულში აფხაზურიდან შესულად მიიჩნევს (კლიმოვი 1986: 182), თუმცა თავის მოსაზრებას არ ასაბუთებს. აქ სესხების მიმართულების გარკვევა ჭირს, ვინაიდან ასევე თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მეგრულიდანაც შეეძლო ესესხა აფხაზურს. საკითხის გადასაწყვეტად ხელჩასაჭიდი მასალა არ ჩანს (ბუკია 1999: 128).

ოდა (ქართ.) „[თურქ. **ოდა**] ხის, ქვის... ბოძებზე დადგმული ფიცხული სახლი“ (ქეგლ VI: 8), **ოდა** (მეგრ.) „სახლი“ (ციფშიძე 1914: 293), **ოდა** (ლაზ.) „ოთახი“ (მარი 1910: 176) – **უადგ** (უბიხ.) „ოთახი“ (შაგიროვი 1989: 108), **ა-შადა** (აფხ.) „ოთახი“ (ჯანაშია 1954: 263). **ა-შადა** ძირითადად ბზი-

ფურში გვხვდება (ბლაჟა 1964: 204). მომდინარეობს თურქული **oda**-დან, რომელიც „ოთახს“ ნიშნავს (მაგაზანიკი 1945: 460).

ოყა (ქართ.) „წონის ერთეული – უდრის 3 გირვანქას, ანუ დაახლოებით 1200 გრამს“ (ქეგლ VI: 88), **ოკა** (ლაზ.) „ზომის ერთეული, ოყა“ (მარი 1910: 176) – **უაჭა** / **უოჭა** (უბიხ.), **ა-უაყა** (აფხ.) „ოყა“ (შაგიროვი 1989: 116). მართალია, ორივე ენობრივი ერთეულისთვის ამოსავალია თურქული **okka** (მაგაზანიკი 1945: 461), მაგრამ აფხაზური ფორმის **ყ** თანხმოვანი გვავარაუდებინებს, რომ მისთვის სესხების შუალედური რგოლი ქართულია.

ოჯახი (ქართ.) „[თურქ. **ოჯაკ** „კერა“, „სახლი“, „სახლეული“] ერთად მცხოვრებ ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც შედგება უახლოესი ნათესავებისაგან, – კომლი, სახლობა“ (ქეგლ VI: 98), **ოჯახი** (მეგრ.) „სახლი, ოჯახი, კერა“ (ყიფშიძე 1914: 296), **უოჯახ** / **უოჯახ** (სვან.) „ოჯახი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 747) – **უწწაყ** / **უწწაყ** (ადილ.) „ბუხარი“ (შაგიროვი 1977-ა: 92), **ა-უაჯაყ** (აფხ.) „ბუხარი“ (რალ 1964: 266); **უაჯაყ** (აბაზ.) „საკვამური“ (აბრლ 1967: 375). თურქული სიტყვა **ocak** (მაგაზანიკი 1945: 460) შესულია კავკასიურ ენებში: დარგ. **უჩაგ**, ლეზგ. **უჟად**, თაბას. **უჟად** „კერა“. ოსური **უწწაგ** „კერა“ განსაკუთრებით უახლოვდება ბალყარულ **ოზაქ**-ს (აბაევი 1989: 103).

პაპუწი (ლაზ.) „ჩუსტი, ფლოსტი“ (დიუმეზილი 2009: 170) – **პაპგჷმ** (ადილ.) „ჩუსტი“ (შაგიროვი 1977-ა: 8), **ა-პაპგჷ** „უქუსლო წალა“ (ჯანაშია 1954: 217); ამოსავალია სპარსული **pâpûšû** (ბართაია 2010: 93) > თურქული **pabuç / papuç** „უქუსლო ფეხსაცმელი“ (მაგაზანიკი 1945: 477, 479). შესაძლოა, უშუალოდ თურქულიდან აქვს ნასესხები ლაზურს და აფხაზურ-ჩერქეზულს.

საათი (ქართ.) „დროის განსაზღვრული მონაკვეთი, 60 წუთი. 2. შუალამიდან (ან შუადღიდან) 60 წუთობით გამოთვლილი დრო. 3. დღე-ღამის ფარგლებში დროის გასაზომი ხელსაწყო“ (ქეგლ VI: 487), **საათი** „(არაბ.) საჟამო, იარაღი ჟამთა მაჩვენებელი, ჟამი ოცდამეოთხე ნაწილი დღე-ღამისა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1051), **სათი** (მეგრ.) „საათი“ (ციფშიძე 1914: 315), **საათ / სათ / სათ / სათ** (სვან.) „საათი“ (საღლიანი 2005: 25, 92) – **სგჷათ** (ადილ.), **სგჷათ** (ყაზარდ.), **ა-საათ** (აფხ.), **საჷათ** (აბაზ.), **საჷათ** (უბიხ.) „საათი“ (შაგიროვი 1977-ა: 66). არაბულ-სპარსული **სათ** გვხვდება სხვა კავკასიურ ენებშიც: ხუნძ. **საჷათ**, ლაკ. **შათ**, ჩეჩნ. **საჷთ**, ინგ. **საჷათ** (აბაევი 1979: 50). აფხაზურში შესულია ქართულიდან (მაჭავარიანი 1966: 168), რასაც ვერ ვიტყვით ჩერქეზულ ენებზე.

საბაბი (ქართ.) „[არაბ. **საბაბ** „მიზეზი“] მიზეზი, გარემოება, შემთხვევა, რომელიც რაიმე მიზნით შეიძლება იქნეს გამოყენებული, – გამოგონილი მიზეზი“ (ქეგლ VI: 501), **საბაბი** „(არაბ.) მიზეზი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1053) – **საბჷვ** (ადილ.) „გამორჩენა, სარგებელი“, **საბჷვ** (ყაზარდ.) „id.“, **ა-**

საბაფ (აფხ.) „სარფა, სარგებელი“, **საბაფ** (აბაზ.) „სარგებელი, ხეირი“ (შაყრილი 1971: 135); არაბული წარმოშობის სიტყვა თურქულში **sebep** ფორმითაა წარმოდგენილი. მართალია, სიტყვა ნასესხებია, მაგრამ არაბულიდან შეთვისებული სიტყვების სესხების შუალედური რგოლი აფხაზურ-ჩერქეზულისთვის ქართული უნდა იყოს. შესაძლოა, აფხაზურ-ჩერქეზულს ქართულის გზით ესესხებინოს.

საინი (ქართ.) „იგივეა, რაც თეფში“ (ქეგლ VI: 627), **სენი** (მეგრ.) „თეფში“ (ყიფშიძე 1914: 317), **საინ** / **საინ** (სვან.) „თეფში“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 699) – **სეჰჰან** (ყაზარდ.) „თეფში“ (ყრლ 1957: 333), **ა-საან** (აფხ.) „საინი, თეფში“ (ჯანაშია 1954: 252), **საჰან** (აბაზ.) „თეფში“ (აბრლ 1967: 333); ამოსავალია არაბული სიტყვა, რომელიც სავარაუდოდ თურქულის გზით შევიდა ქართველურსა და აფხაზურში: **sahan** (თურქ.) „ლანგარი“ (მაგაზანიკი 1945: 512).

სალამი (ქართ.) „[არაბ. **სალამ** „მშვიდობა“] შეხვედრისას ერთმანეთისადმი მიმართვა საგანგებო სიტყვით“ (ქეგლ VI: 669), **სალამი** „(არაბ.) მოკითხვა, თავის დაკვრა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1082) – **სალამ** (ადილ.), **სალამ** (უბიხ.) „სალამი, მისალმება“ (შაგიროვი 1989: 86), **ა-სალამ** (აფხ.) „მისალმება“ (შაყრილი 1987: 115); **სალამ** (აბაზ.) „მისალმება“ (აბრლ 1967: 331).

საპონი (ქართ.) „[ლათ. **sapoōnis**] „წყალში ადვილად ხსნადი მასა, რომელსაც ამზადებენ ცხიმულისა და ტუ-

ტებისაგან“ (ქეგლ VI: 771), **საპონი** „ფრანგულია, ქართულად წერილით შენაზავები ეწოდების“ (საბა 1993: 48); **საპონი** „კუმპა, ქონი მოდულებული და გახმობილი სარეცხისთვის“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1106), **საპონი** (მეგრ.) „საპონი“ (ციფშიძე 1914: 315), **საპ[უ]ენ / საპონ** (სვან.) „საპონი“ (თოფურია, ქალ-დანი 2000: 696) – **საბგნ** (ყაზარდ.) „საპონი“ (ერლ 1957: 327), **ა-საპგნ** (ბზ.) / **ა-საპან** (აბჟ.) „საპონი“ (ჯანაშია 1954: 253), **საბგნ** (აბაზ.) „id.“ (აბრლ 1967: 320); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 10). სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული კავკასიურ ენებში: **საფუნ** (ხუნდ.), **საბონ** (აღლ., თაბას.), **საბა** (ჩეჩნ.), **საბგნ** (ყაზარდ.), აგრეთვე ოსურში **საფონ / საფონან** (აბაევი 1979: 31). ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ აფხაზურში სიტყვა ქართულიდანაა შესული, აბაზურში კი – ყაზარდოულიდან (შაგიროვი 1977-ა: 56).

სეირი (ქართ.) „[არაბ. **საირ** „მოდრაობა“, „სვლა“, „სეირნობა“] თავის შესაქცევი რამ, – სანახაობა“ (ქეგლ VI: 986), **სეირი** „ნავარდობა, შესაქცევად სიარული“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1163) – **სააირ** (ადილ.) „გასაოცარი“, **სეირ** (უბიხ.) „უცნაური, სასაცილო“ (შაგიროვი 1989: 132), **ა-სსირ** (აფხ.) „1. სეირი. 2. ფარსაგი“ (ჯანაშია 1954: 257), „მშვენიერი, დიდებული“ (გენკო 1998: 228). შდრ. თურქ. **seyir** „სანახაობა“ (მაგაზანიკი 1945: 532), ყარაჩ.-ბალყ., ნოღ. **სეაირ** „უცნაური, გასაოცარი“ (შაგიროვი, იქვე).

სურათი (ქართ.) „[არაბ. **სურათ** „გარეგნობა, სახე“] 1. მხატვრობის ნაწარმოები, – ნახატი. 2. ფოტოაპარატით სპეცი-

და მისთ. დროს“ (ქეგლ VI: 1265), **ტახტი** (ძვ. ქართ.) „დასა-
 ჯდომელი“ (აბულაძე 1973: 411), **ტახტი** (მეგრ.) „ხის ფართო
 საწოლი, ფართო ლოდი“ (ყიფშიძე 1914: 327) / **ტახტა**, **ტახტ**
 (სვან.) „ტახტი“ (საღლიანი 2005: 48) – **თახთ** (ადილ.), **ა-
 ტახტა** (აფხ.) „ტახტი“ (შაგიროვი 1989: 89). შდრ. თურქ. (<
 სპარ.) **taht** „ტახტი, სავარძელი“ (მაგაზანიკი 1945: 578).
 მართალია, ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში სი-
 ტყვა აღმოსავლური სამყაროდან არის შეთვისებული, მაგრამ
 ისმის კითხვა, როგორ გაჩნდა აფხაზურ და ადიღურ ფორ-
 მებში აუსლაუტში –ა, ხომ არ არის მეგრული **ტახტა**-ს გავ-
 ლენით გაჩენილი? სიტყვა პოვნიერია სხვა კავკასიურ
 ენებში: ლაკ. **თახჩა**, ლეზგ. **თახთ**, ხუნძ. **თახ**, დარგ. **თახ**,
 ჩეჩნ. **თახთა**, ასევე ოსურში **ტახთი** სახით (აბაევი 1979: 52).

ტოლუმბაში (ქართ.) „[თურქ. **ტულუმბაში** „ტიკის უფ-
 როსი“] იგივეა, რაც თამადა“ (ქეგლ VI: 1316), **ტოლბაში**
 (მეგრ.) „თამადა“ (ქაჯაია 2002-ა: 35), **ტოლიბაშ** / **სტოლუმბაშ** /
ტოლბაშ / **ტოლიბაშ** / **ტოლობაშ** (სვან.) „თამადა, ტოლუმ-
 ბაში“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 719) – **ტოლბაშ** (ყაბარდ.)
 „თამადა“ (შაგიროვი 1989: 139), **ა-ტოლბაშ** (აფხ.) „id.“ (რალ
 1964: 567); **ა-ტალბაშ** (აბჟ.) / **ა-ტალბოშ** „id.“ (კასლანძია 2005-
 ა: 174). ა. შაგიროვს მიაჩნია, რომ აფხაზურ-ადიღურენოვან
 სამყაროში ქართულიდანაა ნასესხები (შაგიროვი 1989: 139).
 თ. გვანცელაძე მიიჩნევს აფხაზურში ახალ ნასესხობად თურ-
 ქულიდან (გვანცელაძე 2011: 353).

უთო (ქართ.) „გლუვძირიანი, სახელურიანი გასახურებელი ხელსაწყო თეთრეულისა და ტანისამოსის გასასწორებლად, გასატკეცად“ (ქეგლ VI: 1461), **უნთო** (მეგრ.) „უთო“ (ყიფშიძე 1914: 332), **უნთოჲ** (სვან.) „უთო“ (საღლიანი 2005: 134) – **უტოგ** (ადილ.), **აბთუუ** / **იგთუუ** (ყაზარდ.), **აბთუუ** (აბაზ.) „უთო“ (შაგიროვი 1989: 105), **ა-უანთა** „უთო“ (ჯანაშია 1954: 264); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირად. გულიამ (გულია 2004: 13). სიტყვა აფხაზურში მეგრულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 51), რასაც ვერ ვიტყვით ჩერქეზულ ენებზე. შდრ. თურქ. **ütü** „უთო“ (მაგაზანიკი 1945: 647).

ულუფა (ქართ.) „კერძი, წილი საზრდოსა, საკვებისა“ (ქეგლ VI: 1511), **ულუფა** „(სპარ.) სარჩო, საზრდო, გარდაკვეთილი როჭიკი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1256) – **უგლახ**“ (ყაზარდ.) „ჯამაგირი, ხელფასი“ (შაგიროვი 1977-ა: 95), **ა-უალაფა** (აფხ.) „ხელფასი“ (ჯანაშია 1954: 264). სიტყვები უკავშირდება თურქულ **ulufe** „მოწყალება“, „შემწეობა“. ამოსავალია არაბული **'alūfa**, **'alaf** „ფურაჟი“. ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირად. გულიამ (გულია 2004: 13).

უბღვრცვზ (ადილ.) „უბედურების, წარუმატებლობის მომტანი“ (აეგლ 2012: 262) – **უოღურცუზ** / **ოღურცუზ** / **უოღურცუ** (სვან.) „ბოროტი, შურიანი (ადამიანი)“ (საღლიანი 2013: 38); სვანურ ფორმებს პარალელი არ ეძებნება სხვა ქართველურ ენებში. სიტყვის ადიღურიდან სესხებას ვარაუდობს მ. საღლიანი (საღლიანი, იქვე). სიტყვა თურ-

ქულიდანაა ნასესხები: **uğursuz** „უბედური“ (მაგაზანიკი 1945: 436).

ფალავანი (ქართ.) „[სპარ. **fahlavān** „მოჭიდავე“, „გმირი“] 1. მოჭიდავე მოჭიდავის საპირისპიროდ. 2. კარგი ვაჟკაცი, – გმირი“ (ქეგლ VII: 7), **ფალავანი / ფალევანი** „(სპარ.) ბუმბერაზი, გმირი, მამაცი, ვაჟკაცი, ჭაბუკი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1293), **ფალაუანდ / ფალუანდ / ფალუან / ფალუანდ** (სვან.) „ფალავანი“ (თოფურია 2000: 749) – **ფელგუან** (ადილ.) „გოლიათი, ფალავანი“, **ფალუან** (უბიხ.) „ფალავანი“ (შაგიროვი 1977-ა: 14), **ა-ფელგუან** (აფხ.) „ფალავანი“ (რალ 1964: 55), **ა-ფელგუან** (აფხ.) „ფალავანი“ (შაყრილი 1987: 33), **ფელუან** (აბაზ.) „ფალავანი“ (აბრლ 1967: 300). სიტყვა ქართველურ-აფხაზურ ენობრივ არეალში შემოსულია სპარსულიდან. სავარაუდოდ, აფხაზურისთვის სესხების შუალედური რგოლი ქართული უნდა იყოს, თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ არ არის გამოსარიცხი აფხაზურში თურქულიდან ნასესხობის შესაძლებლობა – თურქ. **pehlivan** „ფალავანი, ათლეტი“ (მაგაზანიკი 1945: 484).

ფანჯარა (ქართ.) „[სპარ. **fanjara**] შენობის კედელში დაყოლებული ღია ადგილი, რომელშიც მომინული ჩარჩოა ჩასმული“ (ქეგლ VII: 17), **ფენჯერე** (ლაზ.) „ფანჯარა“ (ჯიქია 1975: 68) – **ფენჯერ** (ადილ.) „ფანჯრის მინა“ (ადრლ 1975: 265), **ა-ფენჯერ** (აფხ.) „ფანჯარა“ (რალ 1964: 382). სპარსული წარმოშობის სიტყვა, სავარაუდოდ, თურქულიდანაა შემოსული

ქართულსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში. შდრ. თურქ. **pencere** „ფანჯარა“ (მაგაზანიკი 1945: 485).

ფარა (მეგრ.) „ფული“ (ყიფშიძე 1914: 334), **ფწრა** (სვან.) „ფული“ (საღლიანი 2005: 100) – **ფარწ** (ადილ.) „ფული“ (შაგიროვი 1989: 117), **ა-ფარა** „ფული“ (ჯანაშია 1954: 274); ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). ამოსავალია თურქული (< სპარ.) **para** „ფული“ (მაგაზანიკი 1945: 479).

ფაიდი (გურ., ქიზიყ.) „ხიერი, სარგებელი, ნაყოფიერება“ (ლონტი: 1984: 532), **ფენდა** (მეგრ.) „ხვაგი, ბარაქა; სარფა“ (ქობალია 2010: 624), **ჭაიდე** (ლაზ.) „სარგებლობა, გამოსადეგი“ (თანდილავა 2013: 788), **ფაიდა** / **ფაიდა** (სვან.) „ბაქარა; ხვაგი“ (საღლიანი 2005: 29, 74) – **ჭედწ** (ადილ.) „სარფა, ხიერი, გამორჩენა“, **ა-ჭაიდა** (აფხ.) „შემოსავალი, მოგება“, **ჭაიდა** (აბაზ.) „შემოსავალი“ (შაგიროვი 1989: 87). ნასესხებია თურქულიდან. შდრ. თურქ. (<არაბ.) **fayda** „სარგებელი, სარფა“ (მაგაზანიკი 1945: 186). მეგრულ ფორმაში ნ განვითარებულია, აი > ე ფონეტიკური პროცესისთვის შდრ. ქართ. **ჭვაგი** > ***ჭვაი** > ***ჭვეი** > მეგრ. **ჭვე**; **ამზავი** > ***ამზაი** > ***ამზეი** > მეგრ. **ამზე**; **ნათესავი** > ***ნათესაი** > **ნათესეი** > მეგრ. **ნათესე**... (ჟღენტი 1953: 53).

ფინჯანი (ქართ.) „1. ფაიფურის, ან ფაიანსის ყურიანი ჭურჭელი. 2. იმდენი სითხე, რამდენიც ასეთ ჭურჭელში ჩაეტევა“ (ქეგლ VII: 115) – **ფილჯან** / **ჭგრჯჯან** (უბიხ.) „ფინ-

ჯანი“ (შაგიროვი 1989: 105), **ა-ჭერჯან** „სირჩა“ (ჯანაშია 1954: 460). არაბული წარმოშობის სიტყვა თურქულის გზითაა შესული ქართულში, აფხაზურსა და უბიხურში: **filcan / fincan** „ფინჯანი, თასი, ჯამი“ (მაგაზანიკი 1945: 191).

ფლანელი (ქართ.) „[ფრან. **flanelle**] ტილოს მსგავსად ნაქსოვი შალის ან ბამბის თბილი ქსოვილი, რომელსაც აქვს წმინდა ბუსუსები ორსავე ან ცალ მხარეს“ (ქეგლ VII: 133), **ფლანელი** „თივთიკის შალი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1310), **ფანელი** (მეგრ.) „id.“ (ქაჯაია 2002-ა: 83), **ფანელ / ფანელ** (სვან.) „ფლანელი“ (თოფურია 2000: 749) – **ჭანიღწ** (ადიღ.) **ა-ფნელ** (აფხ.) „ფლანელი“ (ჯანაშია 1954: 459), **ა-ჭანელა** (აფხ.) „ფლანელი“ (რალ 1964: 603). თურქული (< იტალ.) **fanilâ** „ფლანელი“ (მაგაზანიკი 1945: 184). აფხაზურში მეგრულის გზითაა შესული (ბუკია 2013: 230), შესაბამისად, ადიღეურშიც სესხების შუალედური რგოლი მეგრული ფორმა უნდა იყოს, საიდანაც გავრცელდა მთელ მთელ იბერიულ-კავკასიურ ენობრივ სივრცეში.

ქირა (ქართ.) „[არაბ. **ქირნჟ**] სასყიდელი სხვისი სახლის, პირუტყვის თუ რაიმე ნივთისა თუ იარაღის გამოყენებისათვის“ (ქეგლ VII: 328), **ქირა** (მეგრ.) „ქირა“ (ყიფშიძე 1914: 344), **ქირა / ქირაჟ** (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 783) – **ჩერწ** (ადიღ.) „ქირა“, **ა-ქერა** (აფხ.) „ქირა, გადასახადი“, **ქერა** (აფხ.); სიტყვა არაბულიდანაა შეთვისებული ქართულსა და აფხაზურ-აბაზურში, ამ უკანასკნელში ქართულის მეშვეობით (ჭარაია 1912: 12).

ქისა (ქართ.) „[არაბ. **ქისატ**] მომცრო პარკი ფულის ან სხვა წვრილმანი ნივთებისათვის“ (ქეგლ VII: 330), **ქისა** „ქართული არ არის, თალისა ჰქვიან“ (საბა 1991: 376), **ქესა** (მეგრ.) „ქისა“ (ყიფშიძე 1914: 342), **ქენსა / ქისა / ქესა** (სვან.) „ქისა“ (საღლიანი 2005: 101) – **ჩესან** (ადილ.) „ქისა“, **ა-ქასა** (აფხ.) „ქისა“ (ჯანაშია 1954: 307), **ქესა** (აბაზ.), **ქესა** (უბიხ.) „ქისა“. გვაქვს სხვა კავკასიურ ენებში: **ქესე** (ხუნძ.) **ქისა** (დარგ., ჩეჩნ., ყაბარდ.) „ჯიბე“, აქვე განიხილება ოსური **ქესან / ქესან / ქისან** „ქისა“ (აბაევი 1958: 613).

ღარიბი (ქართ.) „[არაბ. **ღარობ**] მცირე ქონების პატრონი, მცირე შემოსავლის მქონე, – ხელმოკლე; უქონელი“ (ქეგლ VII: 400), **ღარიბი** (მეგრ.) „id.“ (ყიფშიძე 1914: 349), **ღარობ / ღარიბ** (სვან.) „ღარიბი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 793) – **ღარობ** (ადილ.) „უცხოელი“, „მარტოხელა“, „მორჩილი“ (შაგიროვი 1989: 126), **ღარიბ** (აბაზ.) „უცხოელი, მოგზაური“ (აბრლ 1967: 141), **ა-ღარ** (აფხ.) „ღარიბი“ (ჯანაშია 1954: 309), **ა-ღარრა** (აფხ.) „სიღარიბე“ (რალ 1964: 360); ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). ვვარაუდობდით, რომ არაბული წარმოშობის სიტყვა აფხაზურში ქართულის საშუალებით იყო შესული (ბუკია 2013: 162) . შდრ. თურქ. (< არაბ.) **garip** „უცნაური; უცხო; მოგზაური; მარტოხელა; ნაღვლიანი“ (მაგაზანიკი 1945: 199). ჩერქეზული და აბაზური ფორმა უფრო ახლოს დგას ქართულთან, ვიდრე აფხაზური.

ღუელიაქ / ღოლამქ / ღუელამქ / ჴელამქ / ღულიაქ / ღოლამქ / ღოლაქ / ღოლამქ (სვან.) „ცხვარი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 796) – მალ / მალ'გ „ცხვარი“ (აეგლ 2012: 206); ადიღეური სიტყვა თურქულიდანაა შეთვისებული. შდრ. თურქ. **mal** „საქონელი, ქონება“ (მაგაზანიკი 1945: 392) < არაბ. მალ „id.“. ს. ჯანაშია მიიჩნევს რომ სვანური ღუელიაქ-ის ჴელ ნაწილი ჩერქეზულიდანაა შეთვისებული (ჯანაშია 1942: 272).

ყაბული (ქართ.) „[არაბ. **qabūl**] ყაბული არის თანახმაა“ (ქეგლ VII: 493), ყაბული (მეგრ.) „თანხმობა“ (ყიფშიძე 1914: 354), ყაბულ / ყაბულუნ (სვან.) „ყაბული, თანახმა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 803) – ჯაბგლ (უბიხ.), ა-ყაბგლ / ა-ყაბულ (აფხ.) „თანხმობა“ (შაგიროვი 1989: 85), ყაბგლ (აბაზ.) „ნება-რთვა“ (აბრლ 1967: 247); შდრ. თურქ. (< არაბ.) **kabul** „მიღება, თანხმობა“ (მაგაზანიკი 1945: 300). გვხვდება რიგ კავკასიურ ენაში: ყაბულ / ყაბულაბ (ხუნძ.), ყაბულსი (დარგ.) „თანხმობა“, ყაბულ (ლეზგ.) „დათანხმება“, ყაბგლ (ყაბარდ.) „მიღებული, მართალი“; შდრ. აგრეთვე ყაბულ (ოს.) „თანახმა“ (აბაევი 1973: 254). აფხაზური ფორმა მხოლოდ ბათუმურ თქმაში გვხვდება, რაც ქართულის გავლენით შეიძლება აიხსნას.

ყავარი (ქართ.) „[თურქ. კავარა „ნაჭერი“] ნაპობი თხელი ფიცარი შენობის სახურავად“ (ქეგლ VII: 497), ყავარი „თხელი და ვიწრო ფიცარი“ (საბა 1993: 262), ყამბარი (მეგრ.) „ყავარი“ (ყიფშიძე 1914: 354) – ყაჭარ (უბიხ.) „ყავარი“ (შაგი-

როვი 1989: 139), **ა-ყაჟარ** (აბჟ.) > **ა-ყაურ** „ყავარი“ (ჯანაშია 1954: 314); ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). სიტყვა აფხაზურში ქართულიდანაა შესული (ლომთათიძე 1976: 130), უბიხური ქართულიდან ნასესხობად მი-აჩნია ა. შაგიროვის (შაგიროვი, იქვე).

ყალანი (ქართ.) „ბეგარა , გადასახადი“ (ქეგლ VII: 502) – **ყაღწნ** (ყაბარდ.) „მოვალეობა“, **ყალან** (აბაზ.) „დავალეობა“, „მოვალეობა“ (შაგიროვი 1977: 224); სიტყვა თურქული **kalan**-იდანაა შეთვისებული.

ყამა (ქართ.) „[თურქ. **კამა**] კუთხ. (გურ.) მრგვალწვერა სატევარი“ (ქეგლ VII: 505), **ყამა** (მეგრ.) „ხანჯალი“ (ციფშიძე 1914: 354), **კამა** (ლაზ.) „დიდი დანა, ხანჯალი“ (ქლენტი 1938: 188) – **ჯამშ** (ადილ.) „ხმალი“, **ყამშ** (ყაბარდ.) „ხმალი“, **ჯამშ** (უბიხ.) „ხმალი“ (კვახაძე 2014: 184), **ა-ყამა** (აფხ.) „ხანჯალი, სატევარი (უსლარი 1887: 156), **ყამა** (აბაზ.) „ხანჯალი“ (აბრლ 1967: 249). სიტყვა გვხვდება კავკასიის სხვა ენებშიც: **ღამა** (ჩეჩნ.) „დაშნა“, **ყამა / ყამა** (ოს.) „ხანჯალი“ (აბაევი 1973: 260). სიტყვის ამოსავალია თურქული **kama** „დიდი დანა, ხანჯალი“. ადიღეურ **ჯამშ**-სთან ახლოს დგას მეგრული **ხამი/უ** „დანა“ (ციფშიძე 1914: 397). არ არის გამორიცხული, რომ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შევიდა ქართველურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულში.

ყანჯალ (სვან.) „თუნუქი“ – **ყანჟაღ** (ადილ.), **ყანჯაღ** (ყაბარდ.), **ყანჯაღ** (აბაზ.) „ფურცლოვანი რკინა, თუნუქი“

(შაგიროვი 1977: 224). სიტყვა წარმოშობით თურქულ ენათა კუთვნილებაა. შდრ. ყარაჩ.-ბალყ. **ყანჯალ** „თუნუქი“. სვანურში ჩერქეზულის მეშვეობითაა ნასესხები. ფორმები შეაპირისპირა მ. სადლიანმა (სადლიანი 2013: 41).

ყარაული (ქართ.) „[თურქ.] დარაჯი“ (ქეგლ VII: 508), **ყარული** / **ყარუუ** / **ყარუული** (მეგრ.) „ყარაული“ (ქაჯაია 2002-ა: 207), **ყარუილ** / **ყარუილ** / **ყარულ** (სვან.) „ყარაული, გუშაგი, დარაჯი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 804) – **ყარაულ** (ადილ.) „დარაჯი, ყარაული“ (შაგიროვი 1977: 225), **ა-ყარულ** (აფხ.) „დარაჯი, ყარაული“ (ბლაჟბა 1964: 559); თურქულიდან შეთვისებული სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული ქართველურსა და სხვა ენებში. მეგრულს ტერმინი ქართულიდან აქვს ნასესხები გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებებით, კერძოდ, გამარტივებულია ქართული ფორმის **-აუ-** ხმოვანთკომპლექსი, **-ა-** ჩავარდნილია. თუმცა ტერმინი თურქულია: **karagül** „დარაჯი“ (მაგაზანიკი 1945: 315), მაგრამ ჩანს, აფხაზურისთვის სესხების შუალედურ რგოლს მეგრული წარმოადგენს, რადგან აფხაზურისთვის დამახასიათებელი ზოგადობის **ა-** პრეფიქსი „გამეგრულეზულ“ ფორმაზეა დართული. ადიღეური ფორმა კი თურქულიდან ნასესხები ჩანს.

ყასაბი (ქართ.) „[არაბ. **კასსაზ**] 1. საქონლის დამკვლელი, ან ხორცის გამყიდველი. 2. იტყვიან კაცის მკვლელზე“ (ქეგლ VII: 512), **კასაბი** „მეგორცე“ (საბა 1991: 355) – **ყასაფ** (ადილ.) „გასაყიდი ხორცი“, **ხასაფ** (ყაბარდ.) „ხორცი“ (შაგიროვი 1989: 93), **ა-კასაფ** (აფხ.) „ყასაბი“ (ჯანაშია 1954: 144).

ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13). შდრ. თურქ. **kasab / kasap** „ყასაზი“ (მაგაზანიკი 1945: 321). სავარაუდოდ, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად ისესხეს ქართულმა და ჩერქეზულმა ენებმა.

ყიამათი / ყიამეთი (ქართ.) „[არაბ. **კიამათ** „მეორედ მოსვლა“] ძნელი, უბედური, საზარელი, საშინელი“ (ქეგლ VII: 541) – **კამათ** (ადილ.), **კამათ** (ყაზარდ.) „მეორედ მოსვლა“ (შაგიროვი 1977: 223), **ა-კამეთ** (აფხ.) „1. ძვ. მეორედ მოსვლა, 2. საშინელება“ (ჯანაშია 1954: 139). ორივე ენისთვის ნასესხობაა, მაგრამ აფხაზურ-ჩერქეზული ფორმები თურქულიდანაა შეთვისებული (გვანცელაძე 2011: 49), ქართული კი, სავარაუდოდ, არაბულიდან.

შაბათი (ქართ.) „[ძვ. ებრ. **šabbath** „დასვენების დღე“] შვიდდღიანი კვირის მეექვსე დღე“ (ქეგლ VII: 601) – **შ'აბათ / შ'აშბათ** (ადილ.) „შაბათი“, **ს'აბათ** (უბიხ.) „id.“ (შაგიროვი 1977-ა: 146); ამოსავალია ძველებრაული **šabbath**. იგივე სიტყვა მეგრული **საბატონი**-დან ნასესხობის სახით გვხვდება აფხაზურ-აბაზურ ენებში: **ა-საბშა** „შაბათი“ (შაყრილი 1987: 114), **ა-საბშახ'გ** „მიცვალებულთა მოხსენიება შაბათობით“ (ჯანაშია 1960: 84). ზედმ. „შაბათის წილი“, **საბშა** (აბაზ.) „შაბათი“ (აბრლ 1967: 329). შდრ. სვან. **საფტინ / სამტინ** „შაბათი“ (საღლიანი 2005: 123), რომელიც მეგრულიდან ნასესხები უნდა იყოს. ივარაუდება, რომ კვირის დღეთა გამოხატვის აფხაზურ-აბაზურ სისტემაზე გავლენა იქონია შესაბამისმა მეგრულმა სისტემამ. მეგრულის ზეგავლენაზევე მიუთითებს

(ა)საბჭო „შაბათი“ სიტყვის გაცვეთილი საბ ელემენტის არსებობაც (გვანცელაძე 2000: 30). ა. შაგიროვი სხვაგან უბი-ხურ ფორმად მიუთითებს შაბა ვარიანტს მიუთითებს (შაგი-როვი 1989: 139). ჩანს, მეგრულიდანაა შეთვისებული უბი-ხურში სხვა ფორმაც: საბა „შაბათი“ (ჯანაშია 2015: 106).

შალი (ქართ.) „1. მატყლის ქსოვილი. 2. ქალის თბილი მოსასხამი მატყლის სქელი ქსოვილისა“ (ქეგლ VII: 620), **შალი** „მატყლის ნაქსოვი“ (საბა 1993: 278), **შალი** / **ფშალი** (მეგრ.) „შალი“ (ჭარაია 1997: 151), **შალი** (ლაზ.) „შალი“ (შენგელია 2006: 332), **შალ** (სვან.) „თავშალი“ (ავალიანი 1995: 33) – **შალ** (ადილ.) „შალი“, **შალ** (უბიხ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 114), **ა-შალ** (აფხ.) „შალი“ (ჯანაშია 1954: 321). **შალი** სპარ-სული სიტყვაა და ქსოვილის სახეობას აღნიშნავს, თურ-ქულად წამოსასხამსაც ნიშნავს (ჯავახიშვილი 1962: 163). ამო-სავალია თურქული **şal** „შალი, ქაშმირი“ (მაგაზანიკი 1945: 559). ფორმას ქართველურში, გარდა ქსოვილის სახეობის მნიშვნელობისა, „თავშლის“ სემანტიკაც აქვს. მეგრულში **შალი** „თავსაფარს“ ნიშნავს, **ხუჯიშ ფშალი** „მხარზე მოსახ-ვევი შალი“.

შანა (ქართ.) „ხატთა ზედა შებმული ფული, მინდობის ნიშანი“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1394), **შანა** (მეგრ.) „ქალის და-სანიშნი ნივთი; ნიშანი; საქმროს საჩუქარი“ (ყიფშიძე 1914: 355), **შანა** (იმერ.) „თილისმა“ (ბეზარაშვილი 1978: 118) – **შანგ** (ადილ.) „ნიშანი“, „წინასწარმეტყველება“ (შაყრილი 1971: 145), **ა-შანა** (აფხ.) „შანი“ (ჯანაშია 1954: 321), **ა-ნაშანა** (აფხ.)

„სასწაული“ (გვანცელაძე 2003-ა: 199); მეგრული ფორმა სპარსული წარმოშობის **ნიშან**-იდან მომდინარეობს. მეგრულიდან არის გადასული ადიღეურსა და აფხაზურში. სხვათაშორის, აფხაზურში გვაქვს იგივე სიტყვა სხვადასხვა, ქართულის მსგავსი მნიშვნელობით – **ა-შანა** (აბჟ.) „ხალი“ (ბლაჟბა 1964: 218); **ხალ**-ის აღსანიშნავად აბჟურმა მეგრული ფორმა გამოიყენა. შდრ. მეგრ. **ნიშანი** „ხალი“ (ყიფშიძე 1914: 290).

შეითანი (ქართ.) „[არაბ. **შაიტან**] ეშმაკი, სატანა“ (ქეგლ VII: 809), **შეითანი** / **შეიტანი** (ლაზ.) „ეშმაკი“ (ჟღენტი 1938: 212) – **შაითან** / **შეთან** (ადიღ.), **შაითან** (უბიხ.), **ა-შაითან** (აფხ.), **შაითან** (აბაზ. „ეშმაკი“ (შაგიროვი 1989: 82). შდრ. თურქ. (< არაბ.) **şeytan** „სატანა, დემონი“ (მაგაზანიკი 1945: 567).

ჩანახი (ქართ.) „1. გულამოდებული ხის (ან თუნუქისაგან გაკეთებული) ცილინდრული ჭურჭელი მარცვლეულისათვის. 2. ამ საწყაოს წონისა“ (ქეგლ VIII: 317), **ჩანახი** „სხვათა ენაა, ქართულად მრდა ჰქვიან ZA. „დიდი პინა CD“ (საბა 1993: 315) – **შენაყ** (ყაზარდ.) „მათლაფა“ (შაგიროვი 1977-ა: 143), **ა-ჩანახ** (აფხ.) „თეფში, მათლაფა“ (უსლარი 1887: 175). ამოსავალია თურქული **çanak** „თიხის ჯამი“ (მაგაზანიკი 1945: 108); გვაქვს აფხაზურ კომპოზიტი **ა-ჩეიჩანახ** „ლამბაქი“ (რალ 1964: 55). შესაძლოა, ყაზარდოულში თურქულიდან შესულიყო, აფხაზურისთვის კი შუალედური რგოლი ქართულია.

ჩარხი (ქართ.) „[სპარ. **ჩარხ**] საბრუნებელი მანქანა“ (ქეგლ VIII: 335), **ჩარხი** (მეგრ.) „ჩარხი სალესავი“ (ჭარაია 1997: 155), **ჭარხა** (ლაზ.) „ბორბალი“, „საქსოვი დაზვის ნაწილი“ (მარი 1910: 223), **ჩჳრხ** / **ჩჳრხ** (სვან.) „ჩარხი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 829) – **შჳრჳხ** (ადილ.) „შჳრჳხ“ (ყაზარდ.), **ჭარხ** (უბიხ.) „ჩარხი“, **ა-ჩარხ** (აფხ.) „ჩარხი“, **ჩარხ** (აბაზ.) „ბორბალი“ (შაყრილი 1971: 142). სპარსულიდან შეთვისებული სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული კავკასიურ ენებში: **ჩარხ** (ხუნძ., ლეზგ.) „ჩარხი“, **ჩარხ** (ანდ., ვაინახ.) „ბორბალი“; გვხვდება ოსურში **ცალხ** „ბორბალი“ (აბაევი 1958: 287). აფხაზურში ქართულიდანაა ნასესხები. ამაში გვარწმუნებს აუსლაუტის პალატალიზებული **ხ**, რომელიც ქართული სახელობითი ბრუნვის -ი ნიშნის რეფლექსია.

ჩოხა (ქართ.) „[თურქ. ჩუხა] 1. ზედა სამოსელი – წელში გამოყვანილი, ღრმად გულამოჭრილი, გახსნილსახელოებიანი და განიერკალთებიანი; 2. ძვ. ბერ-მონაზონთა ტანსაცმელი“ (ქეგლ VIII: 534); **ჩოხა** (მეგრ.) „ჩოხა“ (ელიავა 1997: 350) – **სჳჳუხა** / **შჳჳუხჳ** (ადილ.) „მაუდი“, **ჩჳუხა** (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 115), **ა-ჩოჳჳა** / **ა-ჩჳჳა** (აფხ.) „მაუდი“ (ჯანაშია 1954: 345). **ჩოჯა** / **ჩოხა** ქართულში IX-X საუკუნეებში ჩნდება, ამიტომ უფრო საფიქრალია, რომ ეს ტერმინი სპარსულიდან იყოს შეთვისებული, ვიდრე თურქულიდან (ჯავახიშვილი 1962: 99). ძველ ქართულში ის „საბერო სამოსელია“ (აბულაძე 1973: 512). მეგრულში **ჩოხა** ქსოვილის სახეობას, კერძოდ, „შალს, მაუდს“ აღნიშნავს. შდრ. თურქ. **çuha** „მაუდი“ (მაგაზანიკი 1945: 126).

ჩუანი / ჩუვანი (მეგრ.) „თუჯის ქვაბი“ (ჭარაია 1997: 157), **რჩუანი** „id.“ (ჭანტურია 1996: 216); **ჩუვენი** (ლაზ.) „ქვაბი“ (მარი 1910: 211); **ჩტენი / ჩტედნ / ჩედნ / ჩონ / ჩუენი** (სვან.) „სპილენძის, ან თუჯის ქვაბი, დიდი კარდილა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 833), **ჩონა** (რაჭ.) „თუჯის ქვაბი“ (ლლონტი 1984: 661) – **შეტუან** (ადილ.) „ქვაბი“, **შეტუნ** (ყაბარდ.) „ქვაბი“, **ა-ჩ(გ)ტუან** (აფხ.) „თუჯის ქვაბი რძის ასადულეზლად“, **ჩ(გ)ტუან** (აბაზ.) „ქვაბი, **ჩ(გ)ტუჷ** (უბიხ.) „ქვაბი“, **ჩეტუნა** (უბიხ.) „დიდი ქვაბი“ (ჯანაშია 2015: 117); ჰ. ჭარაიას მიაჩნია, რომ აფხაზურში მეგრულიდან ნასესხობად (ჭარაია 1912: 13). ვფიქრობთ, რომ ორსავე ენაში ნასესხებია თურქულიდან, მაგრამ სესხების შუალედური რგოლის გარკვევა ჭირს (ბუკია 2007: 166). სიტყვა გავრცელებული კავკასიურ ენებში: **ჩოდენ** (ხუნძ.), **ჩუონ / ჩონ / ჩუინა** (ვაინახ.). გვაქვს ოსურშიც: **ცტუან / ციტუან** „თუჯი“. რუსული **чугун** ამ ნასესხობათა რიგშია (აბაევი 1958: 318). კ. შაყრილი გვთავაზობს, აფხაზური **ა-ჩ(გ)ტუან** სიტყვის ეტიმოლოგიას: **აჩ** = **აჩარა** „ჭამა“, **უა** მომდინარეობს სიტყვიდან „კეთება“, **ნ** ლოკატიური აფიქსია, შესაბამისად, **ა-ჩ(გ)ტუან** ზედმიწევნით ნიშნავს „რამიც საჭმელს აკეთებენ“ (შაყრილი 1971: 63). ბუნებრივია, ასეთი ხალხური ეტიმოლოგიის მიღება შეუძლებელია, მითუმეტეს, თავადვე აღნიშნავს, რომ სიტყვა თურქულ ენებშიც იძებნება.

ხაზინა (ქართ.) „[არაბ. **ხაზინე** „სალარო“, „საჭურჭლე“] „1. განძი, საგანძური. 2. სახელმწიფო ქონება“ (ქეგლ VIII: 1315) – **ხ'არზენ** (ადილ.) „საუკეთესო, ძვირფასი“, **ხ'არზენჷ**

(ყაზარდ.) „ხაზინა“, **ხაზენა** (უბიხ.) „საგანძური, ხაზინა“ (მაგიროვი 1977-ა: 109), **ა-ხაზენა** (აფხ.) „საგანძური“ (რალ 1964: 503), **ხარზენა** (აბაზ.) „1. საგანძური; 2. სიმდიდრე“ (აბრლ 1967: 384). არაბული წარმოშობის სიტყვა გვხვდება სხვა ენებშიც: ლაკ., ჩეჩნ. **ხაზნა**, სომხ. **ხაზინა**, ოსური **ხაზნა** / **ხაზინა** „ძვირფასეულობა“, „საგანძური“, „სიმდიდრე“ (აბაევი 1989: 195). ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13).

ხათრი (ქართ.) „[არაბ.-სპარ. **ხათირ**] პატივისცემა, თავაზი“ (ქეგლ VIII: 1316), **ხათრი** (მეგრ.) „პატივისცემა, მორიდება“ (ყიფშიძე 1914: 396), **ხათრ** / **ხათრ** (სვან.) (თოფურია, ქალდანი 2000: 867) – **ხათერ** (ადიღ.) „პატივისცემა“, **ხათერ** (ყაზარდ.) „id.“ **ა-ჰათერ** (აფხ.) „id.“ (ჭარაია 1912: 11), **ხათერ** (აბაზ.) „id.“. არაბულ-სპარსული სიტყვა წარმოდგენილია სხვა ენებშიც: ხუნძ. **ხათირ**, ლაკ. **ხათირ**, ლეზგ. **ხათურ**, ადულ. **ხათირ**, წახ. **ხათრ**, ოსური **ხათერ** / **ხათირ** (აბაევი 1989: 147).

ხამჰალა (მოხ.) „წყალი ან რძეში მოხარშული მჭადის ფქვილის გორგლები“ (დლონტი 1984: 738) – **ჰალჰამჰ** (ადიღ.), **ხაჰლ’ამჰ** (ყაზარდ.), **ა-ჰამჰალ** (აფხ.), **ჰამჰალ** (აბაზ.) „სიმინდის ცომისგან მოხარშული კვერები“, **ხამჰამჰ** / **ხალტამა** / **ხაჰლჰამჰ** / **ხამჰალჰ** / **ხალტამა** (ოს.) „id.“ (აბაევი 1989: 169-170). ბ. ბალყაროვი მიიჩნევს, რომ ფორმა ოსურში ჩერქეზულიდანაა შეთვისებული (ბალყაროვი 1965: 29). ამოსავალია თურქ. **yatlama** (ცხიმში გამომცხვარი ფენოვანი კვერები“ (აბაევი, იქვე). სავარაუდოდ, ჩერქეზულიდან

ოსურში შესული სიტყვა ამ უკანასკნელის მეშვეობით აღმოჩნდა მოხეურში. ნ. მაჭავარიანი გვთავაზობს აფხაზური **ა-ჰამჰალ** სიტყვის განსხვავებულ ეტიმოლოგიას. ის მიიჩნევს, რომ ფორმა კომპოზიტს უნდა წარმოადგენდეს: **ა-ჰა მსხალი**“ + **მჰალ**. ეს უკანასკნელი ქართული წარმოშობისაა: ქართ. **კვერი** > მეგრ. **კვარი** > აფხ. **(მ)ჰალ**. კომპოზიტი ეტიმოლოგიურად „მსხალკვერს“ ნიშნავს და არის პირამიდის ფორმის სარიტუალო საკვები, რომელსაც ახალ წელს ხარშავენ (მაჭავარიანი 2014: 142).

ხარჯი (ქართ.) „[არაბ. **ჰარჯ**] 1. რაც იხარჯება, – გასავალი, დანახარჯი“ (ქეგლ VIII: 1349), **ხარჯი** (მეგრ.) „ხარჯი, გასავალი“ (ციფშიძე 1914: 399), **ხარჯ** / **ხარჯ** (სვან.) „ხარჯი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 869) – **ხარჯ** (ადილ.), **ხარჟ** (ყაზარდ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 87); **ა-ხარჯ** (აფხ.) „გასავალი, ხარჯი“ (ჯანაშია 1954: 411), **ა-ჰარჯ** „id.“ (შაყრილი 1987: 290). ამოსავალია თურქული **harc** (მაგაზანიკი 1945: 232). ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 13).

ხეირი (ქართ.) „[არაბ. **ხეირ**] 1. სიკეთე, წარმატება. 2. სარფა, მოგება, გამორჩენა“ (ქეგლ VIII: 1371), **ხეირი** „სიკეთე“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1731) – **ხერ** / **ხაერ** (ადილ.) „სიკეთე, სარგებელი, სიხარული“ (შაგიროვი 1977-ა: 110), **ხაირ!** (აფხ.) „ხეირი!“ (ჯანაშია 1954: 415), **ხაირ** „ხეირი, სიკეთე“ (გვანცელაძე 2003: 197). **ხაეგრ** (აბაზ.) „სარგებელი“ (აბრლ 1967: 383); სიტყვა ფართოდ არის გავრცელებული სხვა კავკასიურ

ენებშიც: ყაზარდ. **ხადრ**, ჩეჩნ., ინგ., **ხედრა**, ხუნძ., ლეზგ., **ხადრ**, ანდ, **ხადრ**, ლაკ. **ხადრ**... გვხვდება ოსურშიც: **ხადირ** „ხეირი“ (აბაევი 1989: 134). ამ შემთხვევაში სესხების შუალედურ რგოლზე საუბარი ძნელია, თუმცა ბუნებრივია, რომელიმე კავკასიური ენიდან უნდა შესულიყო დანარჩენში.

ხინკალი (ქართ.) „დაკეპილი ხორცი, პურის ცომში გახვეული და მოხარშული“ (ქეგლ VIII: 1456) – **ხენკალ** (ადიღ.), **ხენკალ** / **ხანკალ** (ყაზარდ.) „ატრია“. ხუნძური სიტყვა შესულია სხვა ენებში: ჩეჩნ., ინგ. **ხინგალ**, ყუმ. **ჰინკალ** „ხინკალი“, ოსური **ხანკალ** / **ხინკალ** „ატრია“. ვ. აბაევი თვლის, რომ „ატრიის“ მნიშვნელობით ოსურიდანაა შესული ჩერქეზულ ენებში (აბაევი 1989: 174).

ხურჯინი (ქართ.) „[სპარ. **ხურჯინ**] ორთვლიანი ნაქსოვი აბგა მხარზე გადასაკიდებელი ან ცხენის უნაგირის ტახტაზე ჩასაკვრელი, ჩვეულებრივ სურსათ-სანოვაგის საზიდად“ (ქეგლ VIII: 1532), **ხურჯინი** „თურქთ(ა) ენაა, ქართულად მახალი ჰქვიან, აბგას – მახალაკი“ (საბა 1993: 435), **ხურჯინი** / **ხურჯონი** / **ხუროჯინი** / **ხურუჯონი** (მეგრ.) „ხურჯინი“ (ყიფშიძე 1914: 30), **ხურჯინ** / **ხურჯუნ** (სვან.) „ხურჯინი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 877) – **ხ'ურჯენ** (ყაზარდ.), **ა-ხ'ურჯენ** (აფხ.) „ხურჯინი, აბგა“ (ჯანაშია 1954: 425), **ა-ხ'რჯან** „id.“ (კასლანძია 2005-ა: 373). ჩერქეზულ-აფხაზურისთვის ამოსავალია ქართველურიდან შეთვისებული ფორმა. ვ. აბაევი მიუთითებს ოსურ და კავკასიურ ენებში გავრცელებულ სხვა ფორმებსაც: ოსური **ხორძენ** / **ხურძინ**, თაბას. **ხურჯ**, ლაკ. **ხურჯინ**. მათთვის ამოსავალია სპარსული **xurjin** (აბაევი 1989: 217).

ჯაშუში (ქართ.) „[არაბ. **ჯასუს**] 1. პირი, რომელიც რომელიმე მთავრობის დავალებით იგებს სხვა ქვეყნის სახელმწიფოს სამხედრო საიდუმლოს. 2. მახეზღარა“ (ქეგლ VIII: 1567) – **ჯასუს** (ადილ.), **ჟასუს** „ჯაშუში, მსტოვარი“ (შაგიროვი 1989: 126). შდრ. თურქ. **casus** „ჯაშუში“ (მაგაზანიკი 1945: 95). სესხების შუალედურ რგოლზე მსჯელობა ჭირს.

ჯიბე (ქართ.) „[არაბ. **ჯიბ**] ზედა ტანსაცმელზე მიკერებული პატარა პარკი ფულის, ცხვირსახოცის და მისთან. ჩასადებად“ (ქეგლ VIII: 1585), **ჯიბე** „ფარაგი“ (საბა 1993: 456), **ჯიბე** (მეგრ.) „ჯიბე“ (ციფშიძე 1914: 413), **ჯები** / **ჯებე** (ლაზ.) „id.“ (მარი 1910: 236); **ჯიბ** / **ჯიბაი** / **ჯიბზ** (სვან.) „id.“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 887) – **ჯებ(ზ)** / **ჟებ** (ადილ.) „ჯიბე“, **ჯებზ** (უბიხ.) „id.“, **ჯებ** (აზაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1989: 112), **ა-ჯება** (აფხ.) „ჯიბე“ (ჯანაშია 1954: 450), **ა-ჯაბა** (ზუზ.) „id.“ (ბლაჟბა 1964: 206). ქ. ლომთათიძის თვალსაზრისით ქართულიდანაა შეთვისებული აფხაზურში (ლომთათიძე 1976: 47). სიტყვა ფართოდაა გავრცელებული კავკასიურენოვან სივრცეში: **ჯიბ** (უდ., თაბას.), **ჟიფ** (არჩ.), **ჟიფ** (ლაკ.), ასევე ოსურში **ძეფფ** (აბაევი 1958: 406). აფხაზური კომპოზიტი **ა-ფგერჯება** „გულის ჯიბე“ (შაყრილი 1986: 166) მეგრულიდანაა ნასესხები. ამოსავალია **გურიშ ჯიბე** / **გურჯიბე** „გულის ჯიბე“.

ჯილაგი (ქართ.) „გვარი, ჯიში, მოდგმა“ (ქეგლ VIII: 1538) – **ჟილზ** / **ჩილზ** (ადილ.) „მოსახლეობა“, „საზოგადოება“, „ხალხი“ (შაგიროვი 1977: 197). შდრ. აგრეთვე აფხ. **ა-ჟულა**

„ჯიში“, „გვარი“, უდ. ცილ „შთამომავლობა“. ყაბარდო-ულიდან ნასესხობის სახით გვხვდება ოსურშიც: **ძელა** / **ძილა** „საზოგადოება“, „ხალხი“, ხოლო დიგორული **ძილაგა** ქართულიდან ნასესხობაა (აბაევი 1958: 405, 397). ჩერქეზულ ფორმაში გ. როგავა უშვებს გაქვავებული კლას-კატეგორიის - **ლ** ნიშნის არსებობას (როგავა 1956: 73). საეჭვოა, რომ კავკასიური წარმომავლობისა იყოს. სიტყვა გვხვდება ყარაჩა-ულ-ბალყარულ, ყირგიზულ და სხვა ენებში (შაგიროვი 1977: 197).

ჯინი (ქართ.) „[არაბ. ჯინნ] 1. ავი სული, გრძნეული, დემონი (ქეგლ VIII: 1591), **ჯინი** „(არაბ.) სპარსულად ფერია, ზღაპრულად კეთილი სული, შემწე კაცთა და წინააღმდეგი დევთა“ (ჩუბინაშვილი 1887: 1771) – **ჟინ** (ადილ.), **ჟენ** / **ჯენ** (ყაბარდ.), **ა-ჯენ** (აფხ.), **ჯენ** (აბაზ.), **ჯინ** (უბიხ.) „ჯინი, ავი სული“ (შაგიროვი 1977: 195). შდრ. თურქ. **cin** „ავი სული“ (მაგაზანიკი 1945: 101). სესხების შუალედური რგოლის გარკვევა ძნელია.

ჯურმა (რაჭ.) „შიგნეულისგან გაკეთებული საჭმელი“ (დლონტი 1984: 786) – **ჟურმ** / **ჯორმ** (ადილ.), **ჯრმ** (უბიხ.) „შიგნეულისგან გაკეთებული საჭმელი“. სიტყვა თურქულიდანაა ნასესხები და ფართოდ არის გავრცელებული სხვა ენებში: ოს. **ძორმ** / **ზორმ** „კუპატი“ (აბაევი 1959: 398), ყარაჩ.-ბალყ. **ჯერმე** „კუპატი, ნაწლავებისგან გაკეთებული ძეხვი“, ნოდ. **ძორმე** „ოჯახური კუპატი“, ყირგ. **ჯურმ** „id.“ (შაგიროვი 1977: 194). სავარაუდოდ, რაჭულისთვის სესხების შუალედური რგოლი ჩერქეზულია.

თავი IV

ხმაბაძვითი სიტყვები

ხმაბაძვითი სიტყვები სესხების მიმართულების დასადგენად ნაკლებად საიმედოა, მაგრამ ცალკეულ ფორმებზე დაკვირვებით მაინც იკვეთება გარკვეული ტენდენციები:

აშ, იშ, იშო (ქართ.) „ხარის გარეკვის შორისდებული“, **იშია** „ხბო ბავშვთა ენაზე“, „ხბოს მოფერებითი სახელი“ (ქავთარაძე 1972: 181) – **უგ / ცგ** (ადილ.), „ხარი“, **ცგ** (უბიხ.) „ხარი“, **ა-ც** (აფხ.) „ხარი“, **ჩგ** (აბაზ.) „ხარი“ (შაგიროვი 1977: 107). გ. კლიმოვი მიიჩნევს, რომ ჩერქეზული სიტყვები ენათესავება „ცხვრის“ აღმნიშვნელ საერთოქართველურ ***უაგ** ფორმას (კლიმოვი 1964: 82). ი. ქავთარაძე აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს ხარის მოხმობის ქართულ შორისდებულებს **აშ, იშ, იშო** და ხბოს მოფერებით სახელს **იშია** (ქავთარაძე, იქვე).

ბზიკი (ქართ.) „ფუტკრის მსგავსი ყვითელი მწერი“ (ქეგლ I: 1051) – **ბზ** / **ბჟ** (ადილ.) „ფუტკარი“, **ბჟ** (ყაბარდ.) „ფუტკარი“; **ა-ბჟე** (აფხ.) „ხოჭო“, **ბჟე** (აბაზ.) „ხოჭო“ (შაგი-

როვი 1977: 89). ხმაბადვითი სიტყვაა შდრ. ქართ. **ბზული**. გ. როგავა ჩერქეზულ ფორმათა შორის განიხილავს უბიხურ **ბჟამ** „კრაზანა“ ფორმას (როგავა 1956: 42). კ. ბოლდა ადიღეურ ფორმას უკავშირებს ქართულ **ბზიკ**-ს (ბოლდა 1950: 292).

ბზრიალი (ქართ.) „სწრაფად ბრუნვა, ტრიალი“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 78) – **ბზაბზაჟ** (ადიღ.) „ტრიალი“; ხმაბადვითი სიტყვებია. სავარაუდოდ, სესხებაზე საუბარი ძნელია (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

ბუ (ქართ.) „ღამის მტაცებელი ფრინველი, დიდთავა და დიდრონთვალეზა, მოგრძო მოკაკულ-ნისკარტიანი“ (ქეგლ I: 1154), **ლუ** (მეგრ.) „ბუ“(ყიფშიძე 1914: 352) – **ზუნდუ** / **ზუნტუ** (ადიღ.) „ბუ“ (აეგლ 2010: 346). ადიღეური სიტყვების ბოლო ნაწილი **უუ** / **უუ** ხმაბადვითი ხასიათისაა. შდრ. უბიხური **ზუნტუ** „ბუ“ (ჯანაშია 2015: 97). ა. შაგროვს, რომელიც განიხილავს მოცემულ ფორმებს, შედარებისთვის მოჰყავს ქართ. **ბუ**, მეგრ. **ლუ**, ლაკ. **ოსუ** „ბუ“. ადიღეურიდან არის ნასესხები უბიხური **ჟუნდუ** „ჰოტი“, **ზუნტუ** „ბუ“ (შაგროვი 1977: 202). ვვიქრობთ, ჩერქეზულ მასალასთან შესადარებლად უფრო რეალურია ქართული (ზემოიძერ.) **ზანდარა** „დიდი, ზორბა“ (ღლონტი 1984: 228) ფორმის მოხმობა.

ბუბუნი (ქართ.) „ხარის გაბმული ნელი ყვირილი ბულ-რაობისას“ (ქეგლ I: 1155) – **ბუბუნ** / **ბუბუნ** (ადიღ.) „ბლავილი“ (აეგლ 2010: 82); ადიღეური სიტყვა, ისევე როგორც ქართუ-

ლი, ხმაბაძვითია. შდრ. აფხ. **ა-ბეჭჭრა** „ბლავილი“. ამ უკანასკნელს ტ. გუდავა აკავშირებს ხუნძურ-ანდიურ და ქართულ მასალასთან: ხუნძ. **ბუბუ** „არის ბლავილი“, ქართ. **ბუბუნი** „id.“ (გუდავა 1959: 56-57). ქ. ლომთათიძე აფხაზურ ფორმას აკავშირებს ქართულ **ბლეილ**-თან (ლომთათიძე 1955: 826).

ბლავილი (ქართ.) „ძროხისა და ცხვრის ხმიანობა“ (ქეგლ I: 1200), **ღვარა / ღვარაფი** (მეგრ.) „ყვირილი, ბლავილი“ (ყიფშიძე 1914: 352) – **ღწგენ / ღწწწ** (ადილ.) „ბლავილი“, **ღა** (უბიხ.) „ბლავილი“ (კვახაძე 2014: 284). ორსავე ენობრივ სისტემაში სახეზეა ხმაბაძვითობა. გასარკვევია ადიღეურ ფორმებში **გენ, ხწწ** ელემენტების ფუნქცია.

გუგული (ქართ.) „ტყის ფრინველი“ (ქეგლ II: 1492), **გუგული** (მეგრ.) „გუგული“ (ყიფშიძე 1914: 219), **გუგული** (ლაზ.) „გუგული“ (მარი 1910: 136) – **კკკკა** (ადილ.), **ქქქქ** (ყაბარდ.), **ა-კკკ** (აფხ.), **კკკა** (აბაზ.), **გგგგ / კკკ / კკკ** (უბიხ.), **გიგუ / გიგო** (ხუნძ.), **გუგუტა** (ბაცბ.), **ქუქუპ** (ლეზგ.) „გუგული“ (კლიმოვი 1965: 301). ხმაბაძვითი სიტყვაა. ქართული და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა დ. გულიამ (გულია 2004: 12). ნ. მაჭავარიანის ვარაუდით, აფხაზურში ნასესხებია ქართულიდან (მაჭავარიანი 2009: 151), შესაბამისად, ჩერქეზულშიც ქართულიდან ჩანს შეთვისებული.

კაკანი (ქართ.) „1. ქათმის ხმიანობა. 2. კაკანის მსგავსი წვრილი ხმით სიმღერა; კაკანივით გაბმული ლაპარაკი. 3. გადატ. გაბმული სროლის ხმა“ (ქეგლ IV: 1025), **კაკანი** „ქათმისა და კაკბის ჳმიანობა“ (საბა 1991: 347), **კარკალი** (მეგრ.) „კაკანი“ (ყიფშიძე 1914: 252) – **კაკან** (ადილ.) „კაკანი“, **კვრ-კვრ** (უბიხ.) „ქათმის ხმა“ (კვახაძე 2014: 282), **აკაკარა** / **აკარ-კარრა** (აფხ.) „id.“; ხმაბაძვითი სიტყვებია და ნათესაობის დასამტკიცებლად ნაკლებად გამოდგება (ჭარაია 1912: 27), თუმცა აფხაზურ სიტყვათა ვარიანტები, ასევე უბიხური გვაგარაუდებინებს, რომ ქართველურის გავლენა იგრძნობა, **აკაკარა** ქართულიდანაა შეთვისებული, **აკარკარრა** და **კვრ-კვრ** კი – მეგრულიდან.

ფრენა (ქართ.) „1. ფრთების მოძრაობა, სვლა ჰაერში; 2. გადატ. მეტისმეტად სწრაფად სირბილი, – ქროლა“ (ქეგლ VII: 169), **ფურინუა** (მეგრ.) „ფრენა“ (ყიფშიძე 1914: 339) – **ფვრ-ფვრ** (ყაზარდ.) „ფრენის ხმა, იმიტაცია“ (კვახაძე 2014: 265), **ფვრ** (უბიხ.) „ფრენა“ (ჯანაშია 2015: 110), **ფვრრა** (აბაზ.) „ფრენა“ (ჩუხუა 2006: 59), **აკვვრრა** (აფხ.) „ფრენა“ (უსლარი 1887: 153); ხმაბაძვითი სიტყვებია. 3. ჭარაია ამ ფორმებს უკავშირებს მეგრულ **ფარფალ**-ს „პეპელა“ (ჭარაია 1912: 35). მდრ. უდიური **ფურ**-, არჩ. **ფარხ**- (კლიმოვი 1964: 190).

ქაც-ქაც (მეგრ.) „თხის მოსახმობი“ (ქობალია 2010: 634) – **ქაც-ქაც** (ადილ.), **კაც-კაც** (უბიხ.) „თხის მოხმობის შორისდებული“ (კვახაძე 2014: 82), **ქაც-ქაც** (უბიხ.) „id.“ (ჯანაშია 2015: 110), **ქაცა-ქაცა** (აფხ.) „id.“, **ქეც-ქეც** / **ქაც-ქაც**

(აფხ.) „id.“ (კვარჭია 1981: 26). ხმაბაძვითი სიტყვებია, მაგრამ ვვარაუდობთ, რომ კავშირშია „თიკნის“ აღმნიშვნელ მეგრულ **ქაცარ**-თან. შესაბამისად, ფორმები მეგრულიდან ნასესხებად უნდა განვიხილოთ აფხაზურ-ჩერქეზულში.

ღიაფი (მეგრ.) „ღნავილი“ (ქაჯაია 2002-ა: 182) – **ღენ** (ადილ.) „ტირილი“, **ღენ** (ყაბარდ.) „ტირილი“, 'ღა (უბიხ.) „ტირილი“ (კვახაძე 2014: 284). ხმაბაძვითი სიტყვებია.

ღორღოლ (სვან.) „ბუ“ (ლიპარტელიანი 2014: 265) – **დღღურღღუ** / **თღღურღღუ** (ადილ.) „ბუ“ (შაგიროვი 1977: 154). სახეზეა აშკარა ხმაბაძვითობა.

ღრღნა (ქართ.) „წვრილად ფხვნა კბილებით, – ხვრა“ (ქეგლ VII: 484) – **ღზენ** (ყაბარდ.) „ღრღნა“. შესაძლოა, ხმაბაძვითი სიტყვა იყოს. ადიღეური ფორმის ხმაბაძვითობის ასახსნელად ა. შაგიროვი მოუხმობს ქართულ სიტყვას **ღრღნა**, **ღერღა** (შაგიროვი 1977: 171). შდრ. მეგრ. **ღირღონუა** „ღრღნა“ (ქაჯაია 2002-ა: 187).

ცახცახი (ქართ.) „ძლიერი კანკალი, – ძაგძაგი“ (ქეგლ VIII: 583), **ცანცალი** (მეგრ.) „ცახცახი“ (ყიფშიძე 1914: 370) – **სგსგენ** (ადილ.) „კანკალი“ (შაგიროვი 1977-ა: 65); ა. შაგიროვი მიიჩნევს, რომ ადიღეური ფორმა ხმაბაძვითია, ისევე როგორც აფხაზურ-აბაზური **ა-წესრა** / **წესრა** „id.“ და ანალოგიისთვის მოჰყავს ქართული **ცახცახი** და მეგრ. **ცანცალი** (იქვე).

ხვრინვა (ქართ.) „სახელი ხვრინავს ზმნის მოქმედებისა, – ხიხინით სუნთქვა ძილში“ (ქეგლ VIII: 1447), **ხურხინი** (მეგრ.) „ხვრინვა“, **ხურუნი** (სვან.) „ხვრინვა“ (ფენრიხი, სარ-ჯველაძე 2000: 705) – **ფგრგენ** (ადილ.), **ფგრგან** (ყაზარდ.) „ხვრინვა“, **ა-ხგრხრა** „ხვრინვა“ (შაგიროვი 1977-ა: 39). მითითებული სიტყვები ხმაბაძვითია.

თავი V

varia

ამ ჯგუფში წარმოდგენილია ქართველურსა და ჩერქეზულ-აფხაზურში პოვნიერი საერთო სემანტიკის მქონე სიტყვები, რომლებიც ფონეტიკურადაც მსგავსია, არ არის საერთოკავკასიური ან საერთო ქართველურ-ჩერქეზული ლექსიკური ფონდის კუთვნილება, შესაბამისად, ურთიერთნასესხობად უნდა წარმოვიდგინოთ, თუმცა სესხების მიმართულების გასარკვევად სათანადო მასალა ხელთ არ გვაქვს.

ამბორი (ქართ.) „კოცნა“ (ქეგლ I: 299) – **ჭებჭუნ** (ადილ.) „კოცნა“, **ბა** (ყაზარდ.) „კოცნა“ (კვახაძე 2014: 298). შესაძლოა, ქართული და ჩერქეზული ფორმები ერთმანეთს უკავშირდებოდეს. მ. ანდრონიკაშვილი ქართული სიტყვის ამოსავალ ფორმად მიიჩნევს ფალ. **ჰამბორ**-ს, შდრ. ოსური **ამბუდგენ** „ყნოსვა, შეგრძნება“ (ანდრონიკაშვილი 1966: 223).

ბაქია (ქართ.) „ტრაბახა, მკვეხარა“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 74) – **ბაჭ** (ადილ.) „ბაქია, ტრაბახა“ (ადრლ 1975: 25); შესაძლოა, ერთი და იგივე ძირი იყოს.

ბეჭედი (ქართ.) „1. თითზე ჩამოსაცმელი პატარა რგოლი, სამკაული ძვირფასი ლითონისა; 2. ძვ. თვლიანი ბეჭედი, რომლის თვალზე ამოჭრილი იყო წარწერა ან სხვა რამ ნიშანი“ (ქეგლ I: 1046) – **მეჭე** (ადილ.) „ძვირფასი ქვა“; გ. როგავა ქართულ ფორმას უდარებს სხვა ადილეურ სიტყვას: **დგშ** „ოქრო“, სადაც გამოყოფს **დგ-** გაქვავებულ კლას-ნიშანს და ძირს **შ**, პარალელურად მოჰყავს ხუნძ. **მესედ** < **მე-სედ** „ოქრო“, ჭამ. **მისუდ** < **მი-სუდ** „ოქრო“, არჩ. **მისარტუ** < **მისა(რ)ტ(უ)** „ოქრო“. ქართულ ფორმასთან მოხმობილი აქვს მეგრული **მარწკინდი** „ბეჭედი“ (როგავა 1956: 6). შევნიშნავთ, რომ არნ. ჩიქობავა მეგრულ-ლაზური **მაწინდი** / **მაწკინდი** / **მარწკინდი** „ბეჭედი“ სიტყვების შესატყვისად მიიჩნევს ქართულ **წინდ-** „გორაო“ ფორმას (ჩიქობავა 1938: 179). ერთი რამ ცხადია, ქართული **ბეჭედი** და ადილეური **მეჭე** „ძვირფასი ქვა“ მსგავსებას ამჟღავნებენ. მ. ანდრონიკაშვილი ქართულ **ბეჭედ-**ს სპარსულ **pēčitak** „ხვეული, რკალი“ ფორმიდან მომდინარედ თვლის (ანდრონიკაშვილი 1966: 229).

ბეხე (სვან.) „სტაფილო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 161) – **ფხე** (ადილ.) „სტაფილო“, **ფხე** (ყაბარდ.) „სტაფილო“ (კვახაძე 2014: 69) – მ. სალლიანი ვარაუდობს, რომ სიტყვა ადილეურიდან აქვს შეთვისებული სვანურს (სალლიანი 2013: 41). თუმცა არსებობს სხვა თვალსაზრისიც: მ. ჩუხუა სვანურ სი-

ტყვას აკავშირებს ქართულ მხალი / ფხალი, ზანურ ხული „თალგამულა, მიწაფხალი“ ფორმებთან, რომელსაც მონათესავე ფუძეები ეძებნება ნახურ და დალესტნის ენებში (ჩუხუა 2000-2003: 75).

ბუგრი (ქართ.) „მსხმო, მუწუკები (საბა)“ (ქეგლ I: 1156) – **ბზგ / ბზგვ** (ადილ.) „მუწუკი“; ა. შაგიროვი ადილეურს, გარდა ქართული ფორმისა, ადარებს ჩეჩნ.-ინგ. **ბოგ** „კოპი“, უბიხ. **ბზგვ** „მუწუკი“. ეს უკანასკნელი ადილეურიდანაა შესული (შაგიროვი 1977: 71).

ზოგი (ქართ.) „ყველას შორის რომელიმე ერთი (ან რამდენიმე), რაღაც გარკვეული ნაწილი“ (ქეგლ IV: 163) – **ზე** (ადილ.) „ერთი“ (შაგიროვი 1977: 210). ადილეური სიტყვა უბიხური **ზნ**-ს „ერთი“ მონათესავეა. ასევე, იგივეა, რაც აფხაზურ-აბაზური **ზა / ზე** ელემენტი სიტყვებში **ჟუეძა / ჟუიზ** „თერთმეტი“, **ზნე** „ერთხელ“, **ზეგვ** „ყველა“ (დიუმე-ზილი 2015: 27). აფხაზურ ფორმას არნ. ჩიქობავა უკავშირებს ქართულ **ზოგი** და ხუნძურ **ცოგი** „სხვა“ სიტყვებს (ჩიქობავა 1937: 52-53).

ზოზინი (ქართ.) „ნელი, აუჩქარებელი, გვიანი, უსიცოცხლო საქმიანობა, მოძრაობა“ (ქეგლ IV: 165), **ზოზლნა** (ქართ.) „გაუბედავად, ძლივს, ღეჭვით წარმოთქმა რისამე“ (IV: 167) – **ზაზნ / ზაზ** „ნელი“, „აუჩქარებელი“. გვხვდება

აბაზურში **ჟუჟაჟუჟა** / **ზაზა** სახით, რომელიც ყაბარდოულიდან შეთვისებულად მიიჩნევა (შაგიროვი 1977: 198).

თხრა (ქართ.) „ჭრა, ამოყრა, ამოღრმავება მიწისა“ (ქეგლ IV: 515), **ნთხორუა** (მეგრ.) „თხრა“ (ჭარაია 1997: 103), **ონ-თხორუ** (ლაზ.) „თხრა“ (მარი 1910: 149) – **თხჷან** (ადილ.) „თხრა“ (კვახაძე 2014: 288). საინტერესოა, რომ სიტყვა ჩერქეზულში პოვნირია მხოლოდ ადიღეური ენის აბძახურ დიალექტში. ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ ნასესხობაზე, ადიღეური სიტყვის ლაბიალიზებული უკანაენისმიერის ასახსნელად ზანური ფორმა გამოგვადგება.

ლიჟუმი (სვან.) „მზრალად ხვნა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 445) – **ზჷან** (ადილ.) „ხვნა“; სემანტიკა და ძირის აგებულება მსგავსია სვანურსა და ადიღეურში. სავარაუდოდ, ადიღეურიდან უნდა იყოს ნასესხები. საკითხი შემდგომ კვლევას მოითხოვს (მასალა მოგვაწოდა მ. სალიანმა).

ლიწანე (სვან.) „მარგვლა“ ზედმ. „ამოგლეჯა“, „მოწიწკნა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 479) – **პჷან** (ადილ.) „მარგვლა“; სემანტიკისა და ფონეტიკური შედგენილობის მიხედვით მსგავსი ფორმებია (მასალა მოგვაწოდა ს. სალიანმა).

ლელენ (სვან.) „დიდი ზომის ქვაბი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 516) – **ლჷლფ** (ადილ.) „სპილენძის ქვაბი“; მივიჩნევთ, რომ ერთი და იგივე ძირია. სესხების მიმართულების დადგენა ძნელია (მასალა მოგვაწოდა მ. სალიანმა).

ნაბღწ (ადილ.) „ბუდე“, **აბღწ** (ყაბარდ.) „ბუდე“, **აბღა** (უბიხ.) „ბუდე“ (კვახაძე 2014: 96) – **ობღე** (ლაზ.) „ბუდე“ (მარი 1910: 176); გ. კლიმოვი მიიჩნევს, რომ ლაზური ფორმა ჩერქეზულიდან არის ნასესხები (კლიმოვი 1971-ა: 259). თუმცა სტრუქტურის მიხედვით ლაზური სიტყვა დანიშნულების **ო-** აფიქსიან ფორმას ჰგავს. ძირისთვის შდრ. სვან. **ბღეტ** > **ბღეჰ/ღ** „ნაპრალი“, ქართ. **ბღავ-ან-ი** „ნატამალი“. შესაბამისად, ლაზური ძირი **ბუდ-**ის სემანტიკისგან დაცლილი არ არის. მ. ჩუხუა საერთოქართველურ ***ბღაჰ-** არქეტიპს აღადგენს.

პუსკონუა (მეგრ.) „ჩქმეტა, ბწკენა“, **პუსკორუა / პუროსკუა** (მეგრ.) „მოჭრა, მოწყვეტა“ (ქაჯაია 2002: 492) – **ჟეპწსკუენ** (ადილ.), **ჟეპწსკუენ** (ყაბარდ.) „ბწკენა“ (კვახაძე 2014: 258). ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში ქართული **ბწკენ-**ის შესატყვისად მოყვანილია მეგრული **ბიწკონუა / ბისკონუა** და სვანური **ლიპწწკუე** ფორმები (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 105), მაგრამ ჩვენ მიერ მითითებული სიტყვაც პოვნირია მეგრულში. ვფიქრობთ, ქართველურსა და ჩერქეზულში მსგავსი ძირებია წარმოდგენილი. საკვლევი სესხების მიმართულება.

ფხანა (ქართ.) „1. ხელის (ფრჩხილების...) სმა ქავილის გასაქარვებლად. 2. ქავილი“ (ქეგლ VII: 227) – **ცგ-ფხგ-ნ** (ადილ.) „ფხანა“, **ზა** (უბიხ.) „ფხანა“ (კვახაძე 2014: 264); ლექსიკური ერთეული ქართულსა და ჩერქეზულში მსგავსი

ძირებითაა წარმოდგენილი. თუ საერთო წარმომავლობის არაა, საკვლევი სესხების მიმართულება.

ქუეფ (სვან.) „ბევრი“, **ქუეფდ** „ბლომად“, **ჯგუფი** (ქართ.) „რამდენიმე ერთმანეთთან ახლოს მყოფი ვინმე (რამე), – გუნდი“ (ქეგლ VIII: 1571) – **გგვ** / **კგვ** (ადილ.) „ჯგუფი“, **კგვვ** (უბიხ.) „id.“, **ა-გგვ** „id.“ (ავხ.), **გგვ** (აბაზ.) „id.“ (შაგიროვი 1977: 117-118), **ქგვ** (უბიხ.) „id.“ (ჯანაშია 2015: 111); სიტყვა წარმოდგენილია თურქულ ენებში: ყუმიკ. **გაუპ**, ნოღ. **კუპ** „id.“. შესაძლოა, ინდო-ევროპულიდან იყოს ნასესხები. შდრ. რუს. **купа** „საგანთა, მცენარეთა... ერთობლიობა“, უკრ., ბელ. **купа** „გროვა“, პოლ. **kupa** „id.“, „ბრბო“ (შაგიროვი 1977: 117-118). აქვე შევნიშნავთ, რომ სვანური **ქუეფ** „ბევრი“, **ქუეფდ** „ბლომად“ ჩერქეზულიდან ნასესხობად განიხილება (საღლიანი 2013: 39).

ღრუ (ქართ.) „სიცარიელე ამა თუ იმ საგნის შიგნით, ღრმა ფოსო; ფულურო“ (ქეგლ VII: 480) – **ღჷწ** / **ღუ** (ადილ.) „სორო“, „ბუნაგი“. ადიღური სიტყვა ენათესავება უბიხურ **ღჷწ** „სორო“, ავხ. **ა-ტგჷრა** „სორო“, „ბუნაგი“ ფორმებს (შაგიროვი 1977: 132). ქ. ლომთათიძე აფხაზური სიტყვის **ჴა** (< ღა) ელემენტს ადარებს ქართულ **მღვიმე**, **ფულურო**, ძვ. ქართ. **ჯურელი** ფორმებს (ლომთათიძე 1955: 825).

შენახვა (ქართ.) „დადება, მოთავსება დაცულ ადგილას“ (ქართული ლექსიკონი 2014: 679), **შენახება** (მეგრ.) „შენახვა“ (ელიავა 1997: 337), **ლიშხჷნი** (სვან.) „შენახვა“ (თოფურია,

ქალდანი 2000: 468) – **შენ** (ადილ.) „შენახვა“; თუ საერთო-კავკასიური ძირი არ არის, სავარაუდოდ, ქართველურიდან არის შესული ადიღეურში (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

შგუბ (სვან.) „რკო“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 813) – **მგშკ** (ადილ.) „რკო“; სვანურ სიტყვას შესატყვისობა არ ეძებნება ქართველურ ენებში. შესაძლოა, ადიღეურიდან იყოს შეთვისებული. სესხების მიმართულებაზე ხაზგასმით საუბარი რთულია (მასალა მოგვაწოდა მ. სალლიანმა).

ჩაყვა (მეგრ.) „ხის ჭურჭელი მაწვნისათვის“ (ჯავახიშვილი 1979: 233; სახოკია 1985: 353), **ჩაკვა / ჩაყვა** (იმერ.) „ხის ფართოფსკერიანი თავვიწრო, სახელურიანი ჭურჭელი, ხმარობენ მაწვნის ჩასასხმელად“ (გაჩეჩილაძე 1976: 157) – **ჩაყვ** (უბიხ.) „ტაშტი“ (კვახაძე 2014: 170), **ა-ჩაყა** (აფხ.) „ხის მორდილი ხელიანი ტოლჩა მაწვნისა და რძის დასალევი“ (ჯანაშია 1954: 344); მეგრულ ფორმას აფხაზურიდან ნასესხობად მიიჩნევს გ. კლიმოვი (კლიმოვი 1986: 182). ფორმა ორსავე ენობრივ სისტემაში ნასესხობაა, მათი სესხების მიმართულების და შუალედური რგოლის დადგენას დამატებითი კვლევა სჭირდება (ბუკია 2007: 167).

ცალი (ქართ.) „ორისაგან, წყვილისაგან ერთი“ (ქეგლ VIII: 570) – **ძვ / ცვ** (ადილ.) „კბილი“. ადიღეური სიტყვა ენათესავება აფხაზურ **ა-ხაფვც**, **ა-ც** აბაზურ **ფვც** „კბილი“ ფორ-

მებს. ხ. ბლაჟბა აფხაზურ-ჩერქეზულ ფორმებს უკავშირებს ქართულ ცალ-ს (ბლაჟბა 1948: 42).

წულა (ქართ.) „რბილი, უყელო ან დაბალყელიანი ფეხსაცმელი“ (ქეგლ VIII:1183), შდრ. **წალა** (ქართ.) „1. მაღალყელიანი, ქუსლიანი ფეხსაცმელი, – ჩექმა; 2. უხმარიათ წულის მნიშვნელობითაც“ (ქეგლ VIII: 1016) – **ცაჯან** (ადილ.) „ფეხსაცმელი“, „წულეზი“, **ცაჯან** (უზბიხ.) „ფეხსაცმელი“ (შაგიროვი 1977: 105). გ. როგავა მიიჩნევს, რომ ქართული **წალა** / **წულა** ადიღურდანაა ნასესხები და ამოსავალ ფორმად მიაჩნია ქვემო ადიღური **ცაჯან** „წალა“ (როგავა 1946: 14) ა. შაგიროვი მიუთითებს, რომ ადიღური სიტყვის წარმოშობა ეტიმოლოგია დაუდგენელია, თუმცა არის მცდელობა, დაუკავშირდეს აფხ. ა-ცა „ტყავი“, უზბიხურ ცა „ტყავი“ ფორმებს (შაგიროვი, იქვე). ბ. ბალყაროვი აყენებს ჩერქეზული ფორმების ქართულ **წულა**-სთან დაკავშირების საკითხს (ბალყაროვი 1965: 111).

წოვა (ქართ.) „ძუძუს პირში მოქცევით სრუტვა, წუწნა რძისა“ (ქეგლ VIII: 1164), **წულა** (მეგრ.) „წოვა“ (ყიფშიძე 1914: 382), **ოწუ** (ლაზ.) „წოვა“ (ქუთელია 1982: 5) – **ფე-სა-ნ** (ადილ.), **ფე-ჰა-ნ** (ყაზარდ.) „დალევა“, **ა-წარა** (აფხ.) „წოვა“ (შაგიროვი 1982: 103). მოყვანილი ჩერქეზულ-აფხაზური სიტყვები საერთო წარმომავლობისად მიიჩნევა (შაგიროვი, იქვე). აფხაზური სიტყვას ქართველური შესაბამის ფორმებს უკავშირებს პ. ჭარაია (ჭარაია 1912: 46).

ხალა / ხაფა / ხუალა (მეგრ.) „შობა, გაჩენა“ (ციფშიძე 1914: 396; ჭარაია 1997: 175; ელიავა 1997: 382) – **ლ'ზ'ზ-ნ** (ყაზარდ.) „მშობიარობა“, **ლ'ჭ'ზ-ნ** (ადილ.) „მშობიარობა“ (კვახა-ძე 2014: 257), **ა-ხ'არა** (აფხ.) „გაჩენა“ (უსლარი 1887: 167); ქარ-თველური და აფხაზური ფორმები შეაპირისპირა პ. ჭარაიამ (ჭარაია 1912: 40). სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია საერთო ქართველურ-აფხაზურ ლექსემად (ბლაჟბა 1948: 42). მეგრული ფორმა მხოლოდ მესაქონლეობის ლექსიკაში რე-ალიზდება (ბუკია 1999: 86). შესაძლოა, ნასესხობა იყოს რომე-ლიმე ენობრივი სისტემიდან მეორეში.

ხგრტიპგრტი (სვან.) „ძველმანი“ – **ჰათჯ'რთ** (ადილ.) „ხარახურა, ძველმანი“; სვანური სიტყვა რედუპლიცირებული ფორმა ჩანს, რომელიც კარგად იკითხება ადილურ იმავე მნიშვნელობის ლექსემაში (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

ხუჷა / ხუჷა / ხუჷა (სვან.) „ბევრი, მრავალი“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 877) – **ხ'ჷა** (ადილ.) „ბლომად, საკმარისად, უხვად“; სესხების მიმართულების გარკვევა ჭირს, თუმცა ერთნაირი სემანტიკის მატარებელი სიტყვები ფონეტიკურ მსგავსებასაც ამჟღავნებენ (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

ჰამჷა (სვან.) „ძალა“ (თოფურია, ქალდანი 2000: 880) – **ჰარგნ** (ადილ.) „ძლიერება“, სიმძლავრე“; ვფიქრობთ, ამოსავალი ადილური ფორმა უნდა იყოს, მაგრამ დამატებითი კვლევა საჭირო (მასალა მოგვაწოდა მ. საღლიანმა).

ჩერქეზულ-აფხაზური ონომასტიკონი საქართველოში

(დანართი)

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე მიმდინარეობს გაცხოველებული კამათი საქართველოს ტერიტორიაზე ჩერქეზული ტოპონიმებისა და ანთროპონიმების გავრცელების თაობაზე. გამოთქმულია მრავალი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული შეხედულება.

მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ **-ფსა**, **-ყვა**, **-ფა** სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელები ჩერქეზული წარმოშობისაა და მიგვანიშნებს ამ ტერიტორიაზე (გურია-სამეგრელო და სვანეთი) ჩერქეზული ტომების ოდინდელი ცხოვრების კვალზე.

ნ. მარი მიიჩნევდა, რომ გურიაში არსებული ჰიდრონიმი **სუფსა** აფხაზური წარმოშობისა, ამასთანავე აღნიშნავს, რომ გურიის ძველი სახელი შემონახულია ტოპონიმ **სურებ**-ში (მარი 1939: 45).

ივ. ჯავახიშვილი თავის ნაშრომში „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნო-

ლოგიური პრობლემები“ წერდა: „ამ მასალის ანალიზით [ტოპონიმის – მ. ბ.] აზნაზეთსა და სამეგრელოზე უფრო სამხრეთით მდებარე მიწა-წყლის ძველისძველი მოსახლეობის ტომობრივი ვინაობის გაგებაც ხერხდება. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ გურიის ერთ-ერთ მდინარეთთაგანსაც **სუფსა** ეწოდება. ამ სახელის **-ფსა** ბოლოკიდური მკაფიოდ მეტყველებს მის სადაურობაზე. ამასთან საყურადღებოა, რომ ამ მდინარის მარტო ბოლოკიდური წყლის აღმნიშვნელი **ფსა** კი არ ამჟღავნებს მის ადილეურობას, არამედ თვით ამ სახელის პირველი **სუფ** ნაწილი“ (ჯავახიშვილი 1950: 43-44).

იმავე აზრს ავითარებდა არნ. ჩიქობავა: „დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში არ არის შემთხვევითი ისეთი ადილეური ელემენტების არსებობა, როგორცაა **სუფსა**, **აჭყვა**, **მალთაყვა**, **აკამფსისი**: არსებობს სერიოზული საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველ ტომებს წინ უსწრებენ აზნაზურ-ადილეური ტომები“ (ჩიქობავა 1948: 263).

ს. ჯანაშია ყურადღებას მიაქცევს დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულ **-ფსა** და **-ყვა** დაბოლოებიან ტოპონიმებს (ჰიდრონიმებს) **სუფსა**, **აგიდაყვა**, **აჭყვა**, **მალთაყვა**, იმავე სუფიქსიან სხვა ოიკონიმებს: **ჯურუყვეთი**, **ბობოყვათი**, **მურყვეთი** (გურია-აჭარა), **ბოყვა** (რაჭა), **აყუა**, **აბჟაყვა** (აზნაზეთი), მათ რიგში განიხილავს ანტიკურ წყაროებში დადასტურებულ ქოროხის ძველ სახელწოდებას **აკამფსისი**, ამ ფორმასთან დაკავშირებით უთითებს სომხურ ანონიმურ წყაროს, სადაც წერია: „[ქოროხს] ეგრისელები **აკამსის**-ს უწოდებ-

ბენ, ხალდეები კი – **კაკამარ**-ს. ამის მიხედვით კი ასკვნის, რომ 1. ფორმა **აკამსისი**, ე. ი. **აკამფსისი** ადგილობრივად იხმარებოდა; 2. ამ სახელწოდების ფუძე სხვა გაფორმებითაც იყო მოცემული, ვინაიდან (**კაკამ-ფს-ის-ი** და **კაკამ-არ** ერთი და იგივე ფუძის ნაყარია (ჯანაშია 1952: 119).

კაკამ-არ-ის -არ სუფიქსზე მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ის უნდა იყოს ნაშთი ჭანური **წარ** / **წარ**-ისა „წყლის“ მნიშვნელობით. ს. ჯანაშია მიუთითებს, რომ **-ფსა** სუფიქსიანი ტოპონიმები თავისი არსით იგივეა, რაც **-წყალ-**კომპონენტდართული ქართული ჰიდრონიმები (**ცხენისწყალი** და სხვ.).

-ფსა-ზე და **-ფა**-ზე დაბოლოებულ ტოპონიმთა განხილვისას მკვლევარი მიუთითებს ფაზის ჰიდრონიმზე, აღნიშნავს, რომ აღდგენილი ***ფასიდ** ფორმა იგივე ძირია, რაც ქართ. **ფოთი** / **ფუთი** და სვამს კითხვას – ამ სახელს იგივე ჩერქეზული სიტყვა ხომ არ უდევს ფუძედ, ე. ი. ემთხვევა თუ არა **ფას** და **ფსა** ფუძეები ერთმანეთს (გვ. 122).

საბოლოოდ მკვლევარი ასკვნის, რომ **-ფსა** და **-ყვა**, აგრეთვე **-თა** დაბოლოებიანი გეოგრაფიული სახელები ჩერქეზული წარმოშობისაა და მიგვითითებს ამ ტერიტორიაზე ჩერქეზული ტომების განსახლებაზე უძველეს დროში.

სხვა ნაშრომში ს. ჯანაშია განიხილავს გურიაში გავრცელებულ გვარსახელებს: **ინგოროყვა**, **სალუქვაძე**, **ბოლქვაძე**, **თალაქვაძე**, **ჭანუყვაძე**, **ლელეყვა**, მათში გამოყოფს **-ყვა** სუფიქსს, რომელიც ჩერქეზულში „ძე“-ს ნიშნავს. ამასთან **-ყვა** ელემენტს უბიხურში შეესაბამება **-ქუა** / **-ქვა**. ამის გამო

მეცნიერი მიიჩნევს, რომ **სალუქვამე, ბოლქვამე** უბიხური წარმომავლობის არის (ჯანაშია 1952: 482-490).

ჩერქეზული წარმოშობის ანთროპონიმებად განიხილავს გ. როგავა საქართველოში გავრცელებულ პირსახელებს: **ბათაყვა, ზიყვა, გეყვა, ჩერეყვა, თემყვა, სესრეყვა, ჯაყვა, შეყვა...** ზოგი მათგანი შედარებით ახალი შეთვისებული ჩანს, მაგ., **თემყვა** თურქული წარმოშობის სახელიდან უნდა მომდინარეობდეს: **თემგრ > თემგრყვა**, მაგრამ სხვა მრავალი უძველესი პერიოდის შენაძენი უნდა იყოს (როგავა 1946: 15).

გ. როგავა მიუთითებს, რომ ჩერქეზული წარმოშობის სახელები იმ დროს უნდა იყოს შეთვისებული ქართველურ ენებში, როცა ფარინგალურ ხშულთა რიგის ბგერები შენახული ჰქონდა ჩერქეზულ დიალექტებს. მკვლევარს ნასესხებად მიაჩნია შემდეგი მეგრული გვარები: **ბაძაღუა, ტაბაღუა, წირღვაგა, ფაღვა, ბოხუა, ლაბახუა, ჩუხუა, ვეკუა, რეკვაგა, ძიგუა, ლოგუა, სიგუა, გაგუა** და სხვ. (როგავა 1946: 16-17).

საქართველოს ტერიტორიაზე აფხაზ-ჩერქეზთა ოდინდელი საცხოვრისის არსებობას ადასტურებს ქ. ლომთათიძეც. სტატიაში „აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხის შესახებ“ (ლომთათიძე 1956), რომელიც წარმოადგენს პ. ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ რეცენზიას, მეცნიერი განიხილავს ტოპონიმთა ნაწილს, რომელიც მოყვანილი ჰყავს პ. ინგოროყვას თავის ნაშრომში (იხ. ქვემოთ): **ბზიფი, სოჩა, ლაია / ლია, წურწუხი / წუწახი...** -თა და -ფსა (<-ფსგ) სუფიქსიან სახელებს, ეხება პ. ინგოროყვას თვალსაზრისს აფხაზთა საქართველოს ტერიტორიაზე გვიან,

მე-17 საუკუნეში ჩამოსახლების შესახებ და მიიჩნევს, რომ ჩერქეზ-აფხაზები დასავლეთ საქართველოში თანაცხოვრობდნენ ქართველებთან. ამის დასტურად, გარდა ტოპონიმიკური მასალისა, მოჰყავს ქართველურ და აფხაზურ ენათა ინტერფერენციის თავისებურება: „რაც უფრო მივიწვევთ აფხაზეთის ტერიტორიის ჩრდილო ნაწილისკენ, მით უფრო ნაკლებად შეიმჩნევა მეგრულის გავლენა [რაც კარგად ჩანს აბჟურში – მ. ბ.] და თავს იჩენს ქართულის გავლენა“. ამის დასტურად რამდენიმე მაგალითია მოყვანილი: ბზიფურში გავრცელებულია ქართულიდან შეთვისებული **ა-ხარხ** „ხერხი“ < ქართ. **ხერხი**, **ა-ჯიქურე** „სიმინდი“ < ქართ. **ჯიქურა**, მეტიც, სიტყვები შესულია ქართული სახელობითი ბრუნვის ნიშნითურთ: **ა-კაპე** „კოპე“, **ა-ბაღრე** „ბელურა“... მაშინ, როდესაც აბჟურში მეგრულიდან შეთვისებულია **ა-ხარხ** „ხერხი“ < მეგრ. **ხორხი**, ან საკუთრივ აფხაზური ფორმა გვაქვს: **ა-ფშ**, „სიმინდი“ (ლომთათიძე 1956: 137-138). გარდა ლექსიკისა, აფხაზურის უდავო გავლენა ჩანს მორფოლოგიის გარკვეულ უბნებში (იქვე : 139).

ვ. თოფურია სტატიაში „ქართველურ ენათა დიალექტების მონაცემთა მნიშვნელობა ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის“ განიხილავს ენათა და დიალექტთა ინტერფერენციის საკითხს და სუბსტრატულ მასალაზე მსჯელობისას მიუთითებს, რომ გურულ დიალექტსა და სვანურ ენაში წარმოდგენილი ჩერქეზიზმები (-ფსგ და -ყვა დაბოლოებებიანი ტოპონიმები და ანთროპონიმები) აფხაზურ-ჩერქეზულ ენათა სუბსტრატს წარმოადგენს, თუმცა იქვე და-

სძენს, რომ ჩერქეზთა დასახლებას ამ ტერიტორიაზე ისტორიული წყაროები არ უჩვენებენ (თოფურია 1965: 173).

საწინააღმდეგო აზრი აქვს გამოთქმული მეცნიერთა მეორე ნაწილს.

პ. ინგოროყვა კატეგორიულად უარყოფს ჩერქეზ-აფხაზთა არსებობას საქართველოს ტერიტორიაზე, ისტორიულ წყაროებში მოხსენიებულ სატომო სახელს **აფხაზი** მიიჩნევს მესხურ ტომად. ფუნდამენტურ ნაშრომს „გიორგი მერჩულე“ მეცნიერი ურთავს „სპეციალურ ექსკურსს – აფხაზეთის მხარეთა გეოგრაფიული სახელწოდებანი და მათი კავშირი ქართულ ენობრივ სამყაროსთან“. ამ მონაკვეთში განხილულია თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი 136 გეოგრაფიული ადგილი და მკვლევრის მიერ მიჩნეულია ქართულ სახელებად. მათი უმეტესობა მართლაც ქართულია, მაგ.: **წყურგილი, სათამაშო, ბაგა, ჭანდარი, ღალიძგა, ჭალა**. მათ გვერდით ქართულად, ან ქართული წარმომობისად არის ნავარაუდები **სოჭი, ხოსთა (ხოსტა, ხომტა), მაწესთა, მძიმთა (მზიმთა), ლაგუმფსა...** ხოლო -**ფსა** სუფიქსს წმინდა ქართულ სიტყვად მიიჩნევს და მიიჩნევს, რომ ქართულიდან არის შეთვისებული ჩერქეზულში (ინგოროყვა 1954: 146-188).

გ. ახვლედიანი პ. ინგოროყვას მიერ მოხმობილ ტოპონიმთა ეტიმოლოგიებზე ამბობს, რომ ყველა მათგანი ერთნაირად დამარწმუნებელი არ არის (ახვლედიანი 1957: 108), ამ სახელთა უმეტესობა მართლაც ქართულია, ან ქართველური წარმომობისა, თუმცა -**ფსა**, -**ყვა** სუფიქსებს ქართველურად, ან აფხაზურ-ჩერქეზულთან საზიარო მასალად გა-

ნიხილავს. გეოგრაფიულ სახელებში გავრცელებული -თა სუფიქსიც (ჩხიკვთა, მოწამეთა... მაწესთა, გუდაუთა...) ქართველურ-აფხაზურ (resp. ჩერქეზულ) მოვლენად მიაჩნია (გვ. 111). გ. ახვლედიანი საკითხის განხილვის დასასრულს ამბობს: „ქართველურ ენებში გეოგრაფიულ სახელთა და გვარების -ყვა დაბოლოება უნდა ჩაითვალოს გადმონაშთად და არა ჩერქეზულის ნაკვალევად საქართველოს ტერიტორიაზე (გვ. 114).

პ. ინგოროყვას აზრს იზიარებს ალ. ონიანი. ის განიხილავს ტოპონიმებს, რომლებიც ს. ჯანაშიას დასავლეთ საქართველოში ჩერქეზთა ოდინდელი სახლობის უცილობელ დასტურად მიაჩნია, ეტიმოლოგიურად იკვლევს მათ და ეჭვქვეშ აყენებს ს. ჯანაშიას თვალსაზრისს (ონიანი 1989: 299-309).

მნელია რომაულ-ბიზანტიურ წყაროებში დადასტურებული ჭოროხის სახელწოდება **აკამფსისი** ჩერქეზული წარმომობისად განვიხილოთ. მისი დაკავშირება ჭოროხის სხვა სახელწოდებასთან **კაკმარი** დაბრკოლებას აწყდება. ანგარიშგასაწევია თავად ს. ჯანაშიას მიერ წარმოთქმული თვალსაზრისი: „ძველი მწერლები ცდილობენ ეს სახელი (**აკამფსისი**) ბერძნული ეტიმოლოგიის მქონედ გამოაცხადონ“ (ჯანაშია 1959: 119).

სიტყვა ფაზისთან დაკავშირებით ალ. ონიანი შენიშნავს, რომ ბერძნული ფაზისის შესატყვისი გვაქვს საერთო-ქართველურ ქრონოლოგიურ საფეხურზე, შესაბამისად, მის ჩერქეზულ წარმომავლობაზე უხერხულია.

ქ. სოხუმის (*ცხუმი) აფხაზური სახელი აყვა ისტორიულ წყაროებში XVIII საუკუნემდე არ დასტურდება. შეუძლებელია ქალაქის უძველესი სახელი ისტორიულ წყაროებში ასე გვიან გამოჩენილიყო. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ქალაქი უამრავი ქართველური ტოპონიმის გარემოცვაშია მოხვედრილი.

აღ. ონიანი ასკვნის: „ლიტერატურაში დასახელებულ სხვა ტოპონიმთა ჩერქეზული წარმომავლობა ფაქტადაც რომ მივიჩნიოთ, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ამგვარი ტოპონიმების ძალიან მცირე რაოდენობა რჩება. მათი წარმოქმნა კი შეიძლება ჩერქეზთა პატარ-პატარა ჯგუფების ამ ტერიტორიაზე შემთხვევით მოხვედრითაც“ (გვ. 305).

ა. ღლონტი განიხილავს ორივე შეხედულებას -**ფსა** სუფიქსის წარმომავლობის შესახებ და აღნიშნავს, რომ ორივე თვალსაზრისს დაჰყვება გარკვეული ცალმხრივობა. ერთი მხრივ, -**ფსა** (**ფასა**) არის ტრადიციული, საერთო-ქართველური ჰიდრონიმი (ვარიანტებით **ფშა**, **ფშავი**, სვან. **ფაშგუა**), მეორე მხრივ, ანგარიშგასაწევია ჩერქეზული მასალაც. აღნიშნული ლექსემა ისტორიულად საერთო ყოფილა ამ ორი სხვადასხვა ენობრივი გარემოსათვის (ღლონტი 1981: 20).

ღ. სულამანიძეც უარყოფს დასავლურქართულ ტოპონიმებში ჩერქეზული ელემენტის კვალს და ქართულ ნიშნულად ხსნის -**ფსა**, -**ყვა** სუფიქსების ეტიმოლოგიას. კერძოდ, -**ფსა**-ს აკავშირებს სითხის ან ჰაერის ჭავლის მიერ გამოცემული ხმის იმიტაციასთან და საილუსტრაციოდ მოჰყავს პ. ინგოროყვას მიერ მოხმობილი სიტყვები: **ფსია** (მეგრ.) „წყალ-

დიდობა“, ფშა „წყარო“, ფშანი „დიდი ფშა“, მრავალფშა „წყარო“, „მდინარე“, ფშატალა „თოვლნარევი წყალი“... -ყვა სუფიქსთან დაკავშირებით კი ამბობს, შესაძლოა იყოს მეგრული ყვანა-ს გაცვეთილი ფორმა, მაგ.: **ბადუშ ყვანა > ბადუყვა > ბადუყვეთი, ჯურუმყვანა > ჯურუყვა > ჯურუყვეთი**, ან უკავშირდებოდეს მეგრულ სიტყვას ცვა „შუბლი“, რომელიც გადატანით აღნიშნავდა მდინარის მუხლს, მოსახარს, ნავმისადგომად ვარგის ადგილს. არ არის გამორიცხული, რომ ანთროპონიმთა ბოლოკიდური -ყვა მარცვალი თიკუნში მოსალოდნელი ყვავ ქართული სიტყვის ბოლო მარცვალდაკარგული სახე იყოს. ამის მაგალითად მოყვანილია სავარაუდო **ბობოყვაჲ > ბობოყვათი, დედალუყვაჲ > დედალუყვათი**, აგრეთვე **ჭანიყვაჲ**, რომლისგანაც მომდინარეობს **ჭანუყვაძე** (სულამანიძე 1990: 131-141).

ა. ტულუში საკითხის განხილვისას ყურადღებას მიაქცევს ერთ საჩოთირო გარემოებას – როგორ გაჩნდა ჩერქეზული გვაროვნული სახელები საქართველოს ტერიტორიაზე? თუ ჩავთვლით, რომ ამ რეგიონში ათასწლეულების წინ მოხდა ჩერქეზულ-აფხაზური ტომების ჩანაცვლება ქართველური ტომებით, მაშინ ხომ გვარსახელები საერთოდ არ არსებობდა? შესაბამისად, ჩერქეზული ანთროპონიმების გავრცელება საქართველოს ტერიტორიაზე გვიანდელი მოვლენაა. მკვლევარს მოჰყავს ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა გურიაში აფხაზთა გაბატონების შესახებ: გურიაში „შარვაშიძე მოვიდა აფხაზეთიდან“ (ვახუშტი 1973: 26). იოანე ბატონიშვილიც გადმოგვცემს, რომ შარვაშიძეები გარდა აფხა-

ზეთისა, „რომელნიმე სახლობენ გურიასა შინა თავადად და სხვანი ქართლსა შინა“.

ა. ტულუში შარვაშიძის გურიაში ჩამოსვლას უკავშირებს ჩერქეზულ-აფხაზური ანთროპონიმების გავრცელებას ამ რეგიონში: „როგორც ჩანს, შარვაშიძეთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთ შტოს აქ, გურიაში, ებოძა მამულები და მათაც ამ მამულში თავიანთი აფსარი ყმები ჩამოასახლეს, რასაც, ბუნებრივია, მოჰყვებოდა აქ კომპაქტურად ჩასახლებულ აფსართა მიერ ადგილების სახელდებაც თავის ენაზე და ეს უნდა იყოს მიზეზი გურიაში აფხაზურ-ადილური ტოპონიმების გაჩენისა“ (ტულუში 2007: 150).

მ. ჩუხუამ წარმოადგინა სრულიად განსხვავებული თვალსაზრისი ქართულ გვარებში დადასტურებულ -ყვა სეგმენტის წარმომავლობაზე.

მკვლევარი ინგოროყვა, როყვა, ჭანყყაძე... ტიპის გვარებში წარმოდგენილ ელემენტს უკავშირებს ქართულ -ყმა- სეგმენტთან გვარებს მალა-ყმა-ძე, ვაშა-ყმა-ძე, კეჭა-ყმა-ძე... სადაც გამოყოფილი ფორმა უკავშირდება ძველ ქართულში კარგად ცნობილ ყმა „წული, ქალი, ვაჟი, მართვე“ (აბულაძე 1973: 468) სიტყვას.

ზემოთ მოხმობილ გვარებში სეგმენტი შვილს ნიშნავს, შესაბამისად, ვაშა-ყმა = ვაშაძე, მალა-ყმა = მალაძე... შემდგომ გვარსახელს დაერთო -ძე დაბოლოება (მოხდა ორმაგი სუფიქსაცია), ვინაიდან ყმა სიტყვის სემანტიკა დაიხრდილა.

ქართული ყმის შესატყვისი უნდა იყოს ზანური ყვა. ქართ. მ : ზანური ვ შესატყვისობა პოსტკონსონანტურ პოზიციაში ზანურისთვის ბუნებრივია. შდრ.: ქართ. ხმარება

> მეგრ. ხუარება / ხვარება; ქართ. უქმი > მეგრ. უქუი / უქვი; ქართ. ჭმახე > მეგრ. ჭუახე / ჭვახე (შენგელია 1999: 10-11).

მ. ჩუხიას აზრით, იგივე პროცესი განვითარდა ქართ. შინაყმა > (მეგრ.) შინაყუა / შინაყვა, პატრონყმობა > (მეგრ.) პატენყვალა ფორმებში.

მეგრულ ფორმებში ყმა > ყვა პროცესის ქრონოლოგიაზე წარმოდგენას გვიქმნის გუდავა ტოპონიმის ისტორია. ბაგრატი მესამის ქრონიკებში გუდავა მოხსენიებულია გუდაყვა ფორმით: „[ბაგრატი მესამემ ბეღია] შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, მოცვალა მუნ გუდაყვსა საეპისკოპოსო“ (ქართლის ცხოვრება 1955: 281).

ისტორიულად გუდა-ყვა არქეფორმის არსებობა მიუთითებს, რომ მალთა-ყვა ტიპის ტოპონიმები წარმოიშვნენ ადამიანთა გვარებისაგან (ჩუხუა 2011: 227-228).

მ. ჩუხუას ეს გამოკვლევა ნათელს ჰფენს ქართულ ტოპონიმებსა და ანთროპონიმებში -ყვა ელემენტის წარმომავლობას.

ესაა ქართულ სამეცნიერო მიმოქცევაში არსებული ძირითადი შეხედულებები ჩერქეზულ საკუთარ სახელთა პოვნეირების შესახებ. საკითხი დღემდე არ არის მონოგრაფიულად (resp.) კომპლექსურად შესწავლილი.

Manana Bukia

Circassian-Georgian language parallels

Summary

Circassian-Kartvelian language studies have a long history. It has been studied by the Georgian and Circassian, as well as foreign scholars. Accordingly, a large amount of scientific material which reflect different (often radically different from each other) standpoints, has been accumulated. The linguistic analysis of the material aids to reconstruct Georgian-Circassian historical relations.

Linguistic relation implies genetically unified lexical fund (Common Caucasian and Common Circassian-Kartvelian lexical material) and borrowings. The paper presents those forms which are considered to be the result of inter-borrowing as well as the vocabulary entered both subsystems from the third source (foreign languages).

The paper aims to present the studies, which included the

scientific viewpoints in circulation and to show my attitude towards these studies. The research outcomes reveal the Common Circassian-Kartvelian lexical units (of common origin, borrowed), which hadn't been observed so far. This fact was hindered by the absence of complete Svan and Megrelian-Laz dictionaries, which the most actively manifest linguistic interference. The research outcomes demonstrate the new interpretation of borrowing way of some words.

The list, on which attention is focused in the resume, is a small mirror of monograph content.

The analytical material is divided into several parts:

1. The vocabulary entered Georgian from Circassian:

It turned out that many Apkhaz-Circassian forms, which entered Georgian are left beyond the attention:

žāmk°ă (Qabard.), **a-čamək°a** (Apkh.), **žamək°a / čamək°a** (Abaz.) „millet / maize gruel made of cheese and milk“. from the Megrelian borrowed form **čemkva / čemhva** „porridge-like food made of milk and flour“;

bāṣ̌ (Adyg.), **baṣ̌** (Qabard.), **bača** (Ubykh), **laba** (Abaz.), **a-lab**, **a-laba** (Apkh.) „stick“, **a-labaša** (Apkh.) „a shepherd's stick“ – **labaša** (Megr.) „pointed shepherd's stick topped with iron“. The Common Apkhaz-Circassian word has entered from Megrelian from Apkhaz ;

pədən (Adyg.), **pədən** (Qabard.), **a-pdan / a-pdən** (Apkh.)

„shackles / fetters“ > Megr. **abdani** / **abudani** / **apdani** „iron shackles/fetters for a horse“;

wəɖʰa (Ubykh), **aanda** (Apkh.), **ɔnda** (Abaz.) „fence“ > **ɣanda** (Megr.) „fence“;

tək° (Adyg.) „cozy place“, **təg°** (Qabard.), **təp** (Abaz.), **a-təp** (Apkh.) „place“. In Apkhaz the word denotes „summer dweeling place of shephers“ – **tbu** / **tibi** / **tipu** / **təpe** (Megr.) „cattle stall, shepherd’s dwelling place in summer“;

kapā / **čapā** (Adyg.), **kapā** / **čăpă** (Qabard.), **a-kʷapa** (Apkh.), **kʷapa** (Abaz.) „sheep’s fat tail“ – **kepa** (Megr.) „sheep’s fat tail“;

ɣəɪm (Adyg.) „pregnant“ – **ɣanaw** (Svan) „pregnant“;

čəɪr (Adyg.) „steel“ – **čei** / **čĕi** (Svan) „copper“. A Svan word denoting „steel“ is isolated from other relevant data of the Kartvelian languages;

ɣă (Adyg.) „year“, **ɣʰa** (Ubykh) „time, age“, **ɔa** (Abaz.) „time“, **aapən** (Apkh.) „spring“ > **apuni** (Megr.) „spring“;

šəɬă (Adyg.), **šəɬă** (Qabard.), **čata** (Abaz.), **čaɬă** (Ubykh), **a-xčat** (Apkh.) „cream, soured cream“ > **xəčeti** / **xičeti** (Megr.) „curds of whey“.

2. The words entered Circassian from Georgian:

bebera (Geo.) „blister“ > **psəbəb** „blister“;

buryi (Geo.), **biryw** / **buryw** (Svan) „auger / gimlet / drill“ > **bəɣəɬ-j** (Adyg.) „bolt“;

buqini / **buquni** / **bukuni** (Megr.) „wooden vessel for

matsoni (yogurt)“, **beqw / boqw** (Svan) „vessel made of a tree-bark for wheat“ > **baq°ər** (Ubykh) „vessel for salting and keeping cheese“, **a-bq°əl** (Aphk., Abzh.) „wooden vessel for curdling milk“, **bq°əl** (Abaz.) „cask“. A common Kartvelian word entered Apkhaz-Circassian via Megrelian;

gvabanaki (Geo.) „a kind of felt-like' upper cloth“, **gvabanaki** (Megr.) „shepherd's (hooded, sleeveless) short felt cloak“ > **g°əbānač** (Adyg.), **g°əbānač** (Qabard.) „shepherd's upper cloth“, **a-g°əbanak** (Aphk.), **g°əbanak** (Abaz.) „cloth made of a sheep's skin“;

dolo (Megr.) „meadow / field“ > **d°ə** (Adyg.), **a-d°ə** „meadow / field“;

epša (Megr.), **jopša** (Laz) „full“ > **psaw** (Adyg.) „whole“, „full“. Relevant forms of Megrelian words occur in other Kartvelian languages: Geo. **savse**: Zan **epša / opša**: Svan **gweši**. Likely, the words entered Circassian from Megrelian;

zeti (Geo.), **zeti** (Megr.), **zet** (Svan) „plant oil“ > **zet** (Qabard.), **a-zet** (Aphk.) „plant oil“. The words entered Qabardian and Apkhaz from Georgian;

tvali / tval-margaliṭi (Geo.) „precious stones / gems and pearls“, **twäl** (Svan) - 'precious stones', **twälä** (Ubykh) „precious stones“. Ubykh borrowed the word from Georgian.

kiri (Geo.) „lime“, **kiri** (Megr.), **kiri** (Laz), **kir** (Svan) „lime“ > **kir** (Ubykh), **a-ḳ°ər** (Aphk.) „lime“. The word entered Ubykh and Apkhaz from Georgian (Shagirov 1989 :139);

kuno (Megr.) „fish catching basket“ > **ḳ°əno** (Adyg.), **g°an** (Qabard.) „basket“, „container“, **a-ḳ°əna** (Aphk.) „egg-shaped

funnelled wicker fish trap“, „wicker cylindrical basket“;

lapša „gelding, castrated stallion, gelding horse“, **labša** / **lapša** / **jabša** (Megr.) „gelding horse“, > **aļaša** / **aļašā** (Adyg.), **Īaša** (Ubykh), **laš,a** (Abaz.), **a-laš,a** (Aphk.) „gelding, castrated stallion, gelding horse“. Unlike the opposite view in the specialist literature, I considered it to be entered Circassian from Megrelian;

la’va (Megr.) „cheek, jaw“; „flank/side“ > **Īay•a** / **Īay•a** (Ubykh) „jaw“. An Ubykh word doesn’t occur in other Circassian languages. Likely, it entered Ubykh from Megrelian; γ

omi (Geo.) „war“ > **wajm** (Adyg.) „war“. Likely, Adygean borrowed the word from Georgian;

kacvi (Geo.), **kuci** (Megr.) „buckthorn“ > **k’ac•ə** (Ubykh) „thorn“, **a-kuc** (Aphk.) „tall scrub“. The word entered Apkhaz and Ubykh from Megrelian;

komonži (Megr.), **komoži** / **komoži** (Laz) „husband“ > **k’abža** (Ubykh) „husband“, „man“ (Vogt 1963:133). A correspondence stem of an Ubykh **k’abža** doesn’t occur in Apkhaz and Circassian. Likely, the word is borrowed in Zan.

qlupi (Geo.) „gulp-mouthfull of spirit“ > **’əb** (Adyg.) „gulp-mouthfull of spirit“. Of the Circassian languages and dialects the form occurs only in Chemgur. Likely, the word entered Adygean from Georgian;

čiki (Megr.) „lady’s mantle“ > **čəca** (Circ.) „bush“, **a-čək’** (Aphk.) „bush, shrub“;

xapi (Geo.) „pumpkin“, **xapera** (dial.) „one of species of pumpkin“, **xapi** (Laz) „pumpkin, one of species of pumpkin“, **xaperaši** (Laz) „black pumpkin“ > **q’ab** (Chem.) „pumpkin“, **qab**

(Abdz.) „watermelon“, **qab** (Bzhed.) „pumpkin“. Likely, the word entered Adygean from Georgian.

3. Borrowed vocabulary that entered both languages from other language, but an intermediate link is obvious:

ał'tmaq (Adyg.), **qătmaq** (Qabard.), **ał'tmaq** (Ubykh), **a-rtmaq** (Aphk.), **artmaq** (Abaz.) „shoulder bag“ ≈ **atamqa / atmaqa** / **atma'a** (Megr.) „shepherd's bag“; „shoulder bag“. It is borrowed from Turkey; cf. Qarach. **artmaq** „bag“, Nog. **artpal** „shoulder bag“;

aržali (Javakh.) „fate, destiny“ ≈ **až'al / až'al** (Adyg.) „death“, „time for death“. The word entered from Arab: **ažal** „deadline / term“, „limit“, „time for death“;

bašlaqi (Geo.) „balaclava hat, bashlyk“, **bašlaqi** (Megr.), **bašlu / bašluyi** ≈ **bašl'əq** (Adyg.) „balaclava hat, bashlyk“, **bašləq** (Qabard.), **bašlək** (Ubykh), **bašləq** (Abaz.) „balaclava hat, bashlyk“. The word entered Kartvelian and Circassian from Turkish;

bina (Geo.) „apartment, dwelling place, residence“, **bina** (Svan) „apartment, dwelling place, residence“ > **bän / bänə** (Adyg.) „grave“, **bənə** (Ubykh) „grave“. The word is originated from an Arab word **bina** which denotes „building“ in Turkish;

boyazi (Geo.) „mouth, strait“, **boyazi** (Gur.) „port, harbor for rafts“, **boyazi** (Megr.), **boyazi** (Laz) „mouth, strait“ ≈ **bäy'əz** (Shaps.), **a-bay'aza** (Aphk.) „port“. A Turkish **boğaz** „channel, strait“ is initial for Aphkhas-Circassian forms. The word seems to be a new loan word. Likely, the word entered Kartvelian and Aphkhas-Circassian without an intermediate link;

buyi (Geo.) „steamy air, heat haze“ ≈ **baxă / pax** (Adyg.) „smoke“. The words cannot be separated from Arab **bukar** and Turkish **buhar** - „id.“ forms;

dasta (Geo.) „quire, printer’s sheet (=24 pages); wad/pack of smth“ ≈ **dest(ă)** (Adyg) „wad / pack of smth“, **dest(ă)** (Qabard.) „box of matches“, **desta** (Abaz.) „wad / pack / bundle of smth“; cf. Turk. (>Pers.) **deste** „pack / bundle of smth, string / bunch of“;

devi „horned/many-headed) fairy devil“, **demi / ndemi** (Megr.), **divi** (Laz), **dăw / dăw / dăw** (Svan) „(horned / many-headed) fairy devil“ ≈ **dev** (Ubykh.) „(horned/many-headed) fairy devil“, **a-daw / a-dawə** (Apkh.) „(horned/many-headed) fairy devil“. In spite the word entered Georgian, Ubykh and Apkhaz from oriental languages, it entered Apkhaz and Ubykh via Georgian. In a lender language (for Apkhaz it can be only Turkish) the word occurs in the form of **div**. An Apkhaz word is the result of tranformation of a Georgian **dev-**, Ubykh is a calqued form of a Georgian one;

tamada „chairman of feast/toastmaster“ ≈ **thămadă** (Adyg.) „1. chief; 2. son-in-law, admirer / worshiper“, **a-tamada** (Apkh.) „old man“. An initial form is a Persian **dāmād** „son-in-law“. In the Caucasus a son-in-law had to conduct a feast. Accordingly it caused the semantic changing: **son-in-law** > **chairman of feast / toastmaster**;

tariyi „date“, **tariyi** (Laz) „date, history“ ≈ **taurəx** (Adyg.), **taurəx** (Qabard.) „legend, oral narration“, **a-taarəx / a-t’ərəx** (Apkh.) „history“. Arabic **tawāriḫ** entered Persian, Turkish and all Caucasian languages;

topi (Geo.) „gun“, **topi** (Megr.) „id.“, **twep / töp / tep / top** (Svan) „id.“ ≈ **top** (Adyg.), **top** (Qabard.), **top** (Abaz.), **top** (Ubykh) „gun“. The word entered from Turkish **top** „gun“;

kala „tin (metal)“, **kale** (Megr.) „id.“ ≈ **qälaj** (Adyg.), **a-kalej** (Aphk.), **kali** (Abaz.) „id.“. An Arab.-Pers. **qalī** entered Aphkaz from Georgian (Charaya 1912: 12). B.Balqarov considers that **kala** entered the Caucasian languages from either Arab or Persian via Georgian;

lula „gun barrel“ ≈ **İulĭ(ǰ) / İulǰ** (Adyg.), **İulǰa** (Ubykh.), **l’ul’a** (Abaz.) „pipe of a smoking pipe“. Semantically gun barrel ≈ pipe of a smoking pipe’ is close to each other. Likely, it entered the Circassian languages from Georgian; cf. Turk (>Pers.) **lüle** „pipe“;

maša „fire tongs, wooden / metal tongs for earthenware maize-bread-baking dish“, **maša** „fire tongs“ ≈ **maša** (Ubykh), **a-maša** (Aphk.) „fire tongs, chisel“; cf. **maša** „fire tongs, chisel“. Yet the word is Turkish, likely it should have entered Aphkaz and Ubykh via Georgian;

oqa (Geo.), **oĭa** (Laz) „unit of weight(= 1,2 kilos)“ ≈ **uaqa / uoqa** (Ubykh), **a-waqa** (Aphk.) „unit of weight(= 1,2 kilos)“. An initial form for both words is a Turkish **okka** but an Aphkaz consonant **q** makes me suggest that an intermediate link is Georgian;

paidi (Gur., Kiziq.) „advantage, benefit“, **penda** (Megr.) „abundance“, **faide** (Laz) „advantage, benefit“, **paida / päjda** (Svan) „abundance“ ≈ **fedǰ** (Adyg.), **a-fajda** (Aphk.), **fajda** (Abaz.) „income / revenue“ < Turk. **fayda** „benefit/profit“;

čanaxi (Geo.) „grain/flour wooden / iron container made

from hollowed out trunk“ ≈ **šənaq** (Qabard.) „deep dish (for soup, etc.)“, **a-čanax** (Aphk.) „plate, deep dish (for soup, etc.)“. An initial form is a Turkish **čanak** „earthenware bowl“;

xampala (Mokh.) „maize-bread balls boiled in water or milk“ ≈ **haləpamă** (Adyg.), **xăľ'amă** (Qabard.), **a-hampal** (Aphk.), **hampal** (Abaz.) „boiled round loafs made of maize dough“ > Turk. **yartlama** „round loafs baked in fat“;

qabuli (Geo.), **qabuli** (Megr.), **qabuli** / **qălbun** (Svan) „consent“ ≈ **qabăľ** (Ubykh.), **a-qabəl** / **qabul** (Aphk.) „consent“, **qabăľ** (Abaz.) „allowance / permission“ < Turk. **kabul** „consent“;

4. Onomatopoeic words which aren't trustworthy to ascertain borrowing character of a word , though observation on some forms determines certain direction:

bzriali (Geo.) „quick spinning round“ ≈ **bzabzăw** (Adyg.) „rotating“;

bubuni (Geo.) „bull's lowing, bellowing“, **buwən** / **bəwən** (Adyg.) „bleating / groaning / roaring“. Like Georgian an Adygean word is onomatopoeic; cf. Aphk. **a-bəw°w°ra** „bleating / groaning / roaring“;

kaḱani (Geo.), **kaḱkali** (Megr.) > **kăkăn** (Adyg.), **kər-kər** (Ubykh), **a-kaḱkarra** (Aphk.) „hen's cackling“. Variants of Apkhaz as well as Ubykh words make me suggest that the Kartvelian influence is obvious: **a-kaḱara** entered from Georgian, **a-karkarra** and **kər-kər** – from Megrelian;

prena (Geo.), **purinua** (Megr.) „flying“ – **pər-pər** (Qabard.)

„sound of flying, imitation“, **pər** (Ubykh.), **pər̄ra** (Abaz.), **a-pər̄ra** (Aphk.) „flying“. They are onomatopoeic words. P.Charaya links these words with Megrelian **parpali** „butterfly“;

kec-kec (Megr.) „calling a goat“ > **k̄əc-k̄əc** (Adyg.), **ḱac-ḱac** (Ubykh), **kaca-kaca / k̄ec-k̄ec / k̄ac-k̄ac** (Aphk.) „interjection for calling a goat“. I suppose that these onomatopoeic words are connected with a Megrelian words **kacar** denoting a „goat kid“. Accordingly, the given forms are supposed to be entered Aphkaz-Circassian from Megrelian;

xvr̄inva (Geo.), **xur̄xini** (Megr.), **xur̄uni** (Svan) „snoring“ – **pər̄qən** (Adyg.), **pər̄qān** (Qabard.), **a-x̄ər̄x̄r̄ra** (Aphk.) – „snoring“;

5. **Varia**. This group includes the Kartvelian and Aphkaz-Circassian words with common semantics and which are phonetically similar. They don't belong either to Common Caucasian or to Kartvelian-Circassian group. Accordingly, they should be considered to be inter-borrowed words, though a borrowing way is unknown:

bugri (Geo.) „rash of pimples, pimple“ ≈ **băg° / băg°ə** (Adyg.) „pimple“;

bəxə (Svan) „carrot“ ≈ **pxə** (Adyg.), **pxə** (Qabard.) „carrot“;

zozini (Geo.) „sluggishness, dawdling“, **zoz̄Yna** (Geo.) „mumbling, speaking timidly and obscurely“ ≈ **z'az'ă / z'az'** (Adyg.), **ž̄əwəž̄əwa / zaza** (Abaz.) „slow“, „unhurried“;

ližwmi (Svan) „autumn ploughing“ ≈ **z'ō'än** (Adyg.) „ploughing“. Semantics and root structure is similar in Svan and

Adygean;

aby•ă (Adyg.), **aby•ă** (Qabard.), **aby´a** (Ubykh.) „nest“ ≈ **obʻe** (Laz) „nest“;

ličāne (Svan) „weeding“, lit. „uprooting“, „pulling out“ ≈ **pčān** (Adyg.) „weeding“. According to semantics and phonetic structure they are similar;

lalyen (Svan) „large pan / pot“ ≈ **Īăyp** (Adyg.) „metal pot“. Likely, they are same roots.

The work is attached by an appendix „**Circassian-Apkhaz onomastics in Georgian**“ which reviews the scholarly literature analyzing prop. names (toponyms, anthroponyms) with **-pxa**, **-qva**, **-ta** elements in Georgian.

A part of scholars (N. Marr, I. Javakhishvili, Arn. Chikobava, S. Janashia, G. Rogava...) considers these forms to be Circassians and name the territory (Guria-Samegrelo and Svaneti) where the Circassian tribes have resided at some time. According to other standpoints (G.Akhvlediani, A.Glonti...) these suffixes are of Common Circassian-Kartvelian origin. There is the third viewpoint: the names with **-pxa**, **-qva**, **-ta** suffixes represented in Georgian onomastics are of prop. Georgian origin (P. Ingoroqva, A. Oniani, M. Chukhua...).

Манана Букия

Черкесско-картвельские языковые встречи

Резюме

Исследования черкесско-картвельских языковых взаимоотношений имеют большую историю. Их исследовали как грузинские и черкесские, так и зарубежные ученые. Соответственно, накопился огромный научный материал, отражающий расхожие (зачастую, радикально расхожие) взгляды. Анализ языкового материала помогает нам в реконструкции перипетий картвельско-черкесских исторических взаимоотношений.

Языковые взаимоотношения подразумевают единый в генетическом отношении лексический фонд (общекавказский и общий черкесско-картвельский лексический материал) и заимствования. В настоящей работе представлены только те формы, которые мы считаем взаимозаимствованиями. Здесь же мы рассматриваем лексику, вошедшую в обе подсистемы из

третьего источника (иностранных языков).

Цель нашей работы представить исследования, содержавшие точки зрения, представленные в научном обращении, и показать наше отношение к ним. В процессе работы были выявлены общие черкесско-картвельские (общего происхождения, заимствования) лексические единицы, не замеченные ранее. Этому препятствовал тот факт, что до последнего времени в распоряжении исследователей не было сравнительно полных словарей сванского и мегрело-лазского диалектов, где активнее всего и выявляется языковая интерференция. В результате проведенных исследований поновому было интерпретировано направление заимствования отдельных слов.

Создать представление о содержании монографии поможет перечень, на который мы обратили внимание в резюме.

Анализируемый материал был разбит на несколько частей:

1. Лексические единицы, вошедшие в картвельский из черкесского:

Выяснилось, что от глаза исследователей укрылось довольно много черкесско-абхазских форм, вошедших в картвельский:

Заимствование из формы: **žāmk°ā** (каб.), **a-čamək°a** (абх.), **žamək°a / čamək°a** (абаз.) «мамалыга из сыра и молока» в мегрельском диалекте **čemkva / čemhva** «подобие каши из молока и муки»;

băš (адыг.), **baš** (кабард.), **baša** (убых.), **laba** (абаз.), **a-lab**, **a-laba** (абх.), «палка», **a-labaša** (абх.) «пастушья трость» – **labaša** (мегр.). Общее абхазско-черкесское слово заимствовано мегрельским из абхазского.

pədən (адыг.), **pədən** (кабард.), **a-pdan / a-pdən** (абх.) «железные оковы» > мегр. **abdani / abudani / apdani** «конские железные подковы»;

wəd°a (убых.), **aanda** (абх.), **ɔanda** (абаз.) «ограда» > **ɣanda** «ограда»;

tək° (адыг.) «уютное место», **təg°** (кабард.), **təp** (абаз.), **a-təp** (абх.) «место». В абхазском это слово обозначает «пастушья летняя стоянка» – **tbu / tibi / tipu / təpe** (мегр.) «стоянка для скота, пастуха на летовке»;

qarā / čarā (адыг.), **qarā / čarā** (кабард.), **a-q̄ara** (абх.), **q̄ara** (абаз.) «курдюк» > **qera** (мегр.) «курдюк»;

ɣ°əm (адыг.) «беременная» – **ɣanaw** (сван.) «беременная»;

čəg (адыг.) «сталь» – **čei / čēi** (сван.) «медь». Сванское слово, обозначающее сталь, стоит обособленно от соответствующих данных других картвельских языков;

ɣă (адыг.) «год», **ɣa** (убых.) «время, возраст», **ɔa** (абаз.) «время», **aarəp** (абх.) «весна» > **aruni** (мегр.) «весна»;

šəta (адын.), **šəta** (кабард.), **čaṭa** (абаз.), **čaṭa** (убых.), **a-xṭat** (абх.) «сливки, сметана» > **xəṭeti / xiṭeti** (мегр.) «творожная масса из сыворотки».

2. слова, вошедшие в черкесский из картвельского:

bebera (груз.) «волдырь» > **psəbəb** «волдырь»;

buryi (груз.), **biryw** / **buryw** (сван.) «сверло» > **bəry°ə-i** (адыг.) «болт»;

buḡini / **buḡuni** / **buḡuni** «деревянная посуда для простокваши», **beḡw** / **boḡw** (сван.) «посуда для пшеницы из коры дерева» > **baḡ°ər** (убых.) «деревянная посуда для приготовления и хранения сыра», **a-bḡ°əl** (абх.-абж.) «деревянная посуда для взбивания молока», **bḡ°əl** (абаз.) «бочка». Это общекартвельское слово вошло в абхазско-черкесский посредством мегрельского.

gvabanaḡi (груз.) «своеобразная верхняя одежда», **gvabana-ḡi** (мегр.) «пастушья бурка» > **g°əbānač** (адыг.), **g°əbānač** (кабард.) «пастушья верхняя одежда», **a-g°abanak°** (абх.), **g°abanak°** (абаз.) «бурка из овечьей шкуры»;

dolo (мегр.) «поляна, поле» > **d°ə** (адыг.), **a-d°ə** «поле, луг»;

epša (мегр.), **ḡopša** (лаз.) «полный» > **psaw** (адыг.) «целый», «полный». Формы, соответствующие этому мегрельскому слову, есть и в других картвельских языках: груз. **savse** : зан. **epša** / **opša** : сван. **gweši**. По нашему предположению, оно вошло в черкесский из мегрельского.

zeti (груз.) «масло», **zeti** (мегр.) «масло», **zet** (сван.) «масло» > **zet** (кабард.) «масло», **a-zet** (абх.) «масло». Это слово вошло в кабардинский и абхазский из грузинского языка.

tvali / **tval-margaliḡi** (груз.) «драгоценный камень», **twäl**

(сван.) «драгоценный камень» > **twāļā** (убых.) «драгоценный камень». Убыхским языком оно было заимствовано из грузинского (Шагиров, там же);

ķiri (груз.) «известь», **ķiri** (мегр.) «известь», **ķiri** (лаз.) «известь», **ķir** (сван.) «известь» > **ķir** (убых.) «известь», **а-ķ'эр** (абх.) «известь». В убыхский и абхазский вошло из грузинского (Шагиров, 1989: 139).

ķuno (мегр.) «корзина для рыбной ловли» > **ķ°ānə** (адыг.), **g°an** (каб.) «корзина», «кладовая», **а-ķ°əna** (абх.) «ловушка для рыбы, корзина»;

lapša «кастрированный жеребец, мерин», **labša / lapša / jabša** (мегр.) «мерин» > **āļaša / āļašā** (адыг.), **Īaša** (убых.) **laš,a** (абаз.), **а-laš,a** (абх.) «мерин, кастрированный жеребец». В отличие от соображения, высказанного в научной литературе, мы считаем, что это слово вошло в черкесский из мегрельского.

la'va (мегр.) «щека, челюсть»; „склон“ > **Īay°a / Īay°a** (убых.) «челюсть». Этого убыхского слова нет в других черкесских языках, возможно, оно вошло в убыхский из мегрельского;

omi (груз.) «война» > **wajm** (адыг.) «война». Возможно, было заимствовано адыгским из грузинского.

kacvi (груз.) «облепиха», **kuci** (мегр.) «облепиха, колючий куст» > **к'эс'э** (убых.) «колючка», **а-кuc** «куст». В абхазский и убыхский это слово вошло из мегрельского.

komonži (мегр.) «муж», **komo i / komoži** (лаз.) «муж» > **к°ab-**

ja (убых.) «муж, человек» (Фогт 1963: 133). Основы, соответствующей убыхскому **k^oabža**, в абхазском и черкесском нет. Вероятно, оно было заимствовано в занском.

qlurı (груз.) «глоток» > **’əb** (адыг.) «глоток». Из всех черкесских диалектов эта форма представлена только в чемгуйском. Можно предположить, что она была заимствована адыгейским из грузинского.

čiki (мегр.) «манжетка» > **čса** «куст» (черк.), **а-čək** (абх.) «куст, кустарник»;

xarı (груз.) «тыква», **xарега** «(диал.) одна из разновидностей тыквы», **xarı** (лаз.) «тыква», **xарегаші** (лаз.) «черная тыква» > **q^oab** (чем.) «тыква», **qab** (абадз.) «арбуз», **qab** (бжед.) «тыква». Возможно, это слово вошло в адыгейский из грузинского.

3. Заимствованная лексика, вошедшая в обе языковые системы из иностранных источников, где хорошо прослеживается промежуточное звено заимствования:

al’tmaq (адыг.), **qātmaq** (каб.), **al’tmaq** (убых.), **a-rtmaq** (абх.), **artmaq** (абз.) «сума» ≈ **atamqa / atmaq / atma’a** (мегр.) «пастушья сумка, сума». Заимствовано из тюркского. Ср. карач. **artmaq** «сумка», ног. **artpal** «сума»;

aržali (джавах.) «судьба, рок» ≈ **ažal’ / ažal’** (адыг.) «смерть», «время смерти». Это слово заимствовано из арабского: **ažal** «срок», «предел», «время смерти»;

bašlaqi (груз.) „то же, что кабалах (башлык)“, **bašlaqi**

(мегр.) «башлык», **bašlu** / **bašluγi** ≈ **bašl'əq** (адыг.) «башлык», **bašləq** (кабард.) «башлык», **bašlək** (убых.) «башлык», **bašləq** (абаз.) «башлык». Грузинским и черкесским это слово было заимствовано из тюркского;

bina (груз.) «отдельное жилище», **bina** (сван.) «жилище, жилье» > **bän** / **bänə** (адыг.) «могила», **bənə** (убых.) «могила». Происходит от арабского **bina**, в тюркском представленного в форме **bina** «здание».

boγazi (груз.) «гавань», **boγazi** (гур.) «стоянка для плотов, гавань», **boγazi** (мегр.) «бухта, залив», **boγazi** (лаз.) «пролив ≈ **bäγ'əz** (шапс.) «гавань», **a-baγ'aza** (абх.) «гавань». Картвельские и абхазско-черкесские формы происходят от тюркского **boğaz** «пролив, канал». Это слово похоже на сравнительно недавнее заимствование, возможно, оно вошло в картвельский и абхазско-грузинский самостоятельно.

buγi (груз.) «пар ≈ **baxă** / **paχ** (адыг.) «пар». Невозможно отделить эти слова от арабской формы **bukar** «пар» и тюрк. **buhar** «id».

dašta (груз.) «пачка, упавка письменной бумаги ≈ **dešt(ă)** (адыг.) «пачка, упаковка», **deštă** (кабард.) «спичечный коробок», **desta** (абаз.) «пакет, пачка, упаковка». Ср. тюрк. (< перс.) **deste** «пачка, пучок».

devi (груз.) «злое сказочное существо», **demi** / **ndemi** (мегр.), **divi** (лаз.), **dăw** / **dăw** / **dăw** (сван.) «дэв» (великан) ≈ **dev** (убых.) «дэв», **a-daw** / **a-dawə** (абх.) «дэв»; несмотря на то, что это слово было заимствовано грузинским, убыхским и

абхазским из восточного мира, где оно представлено в форме **div**, в абхазский и убыхский оно вошло из грузинского: абхазское слово было получено в результате трансформации грузинского **дэв**, убыхское же прямо повторяет грузинскую форму;

tamada «глава застолья» ≈ **thāmadā** (адыг.) «1. старший», 2. «зять, поклонник», **a-tamada** (абх.) «старик». Происходит от перс. **dāmād** «зять». На Кавказе вести застолье поручали зятю, отсюда переход семантики **зять** > **тамада**.

tariyi «дата», **tariyi** (лаз.) «дата, история» ≈ **taurəx** (адыг.), **taurəx** (кабард.) «легенда, предание», **a-taarəx** / **a-t'ərəx** (абх.) «история». Арабское **tawāriḫ** вошло в персидский, тюркский и почти во все кавказские языки;

topi (груз.) «винтовка», **topi** (мегр.) «id.», **twep** / **töp** / **tep** / **top** (сван.) «id.» ≈ **top** (адыг.), **top** (кабард.), **top** (абаз.), **top** (убых.) «винтовка». Заимствовано из тюркского **top** «винтовка»;

qala (груз.) «олово», **qale** (мегр.) «олово» ≈ **qälaj** (адыг.) «олово», **a-qalej** (абх.) «id.», **qalij** (абаз.) «олово», араб.-перс. **qalī** абхазским заимствовано из грузинского (Чарайя 1912: 12). По мнению Б. Балкарова, **qala** в кавказские языки это слово вошло из арабского или персидского посредством грузинского.

lula (груз.) «ствол» ≈ **lul(ä)** / **lulä** (адыг.), **lūla** (убых.), **lul'a** (абаз.) «курительная трубка». Семантика лула ≈ курительная трубка перекрывают друг друга. Мы полагаем, что в черкесские языки это слово вошло из грузинского. Ср. тюрк. (<перс.) **lüle** «трубка»;

maša (груз.) «клещи, кочерга», **maša** (мегр.) «клещи для угля» ≈ **maša** (убых.) «клещи, долото», **a-maša** (абх.) «клещи для угля». Ср. **maša** «долото, клещи». Несмотря на то, что это слово является тюркским, не исключено, что в абхазский и убыхский оно вошло из грузинского.

oqa (груз.), **oqa** (лаз.) «единица измерения (около 1,200г), ока» ≈ **uaqa** / **uoqa** (убых.), **a-waqa** (абх.) «ока». Несмотря на то, что обе эти языковые единицы восходят к тюркскому **okka**, но согласный звук в абхазской форме вызывает предположение, что промежуточным звеном заимствования для неё был грузинский;

paidi (гур., кизик.) «выгода, прибыль», **penda** (мегр.) «достаток, изобилие», **faide** (лаз.) «польза, пригодный», **paida** / **pajda** (сван.) «достаток, изобилие» ≈ **fedä** (адыг.), **a-fajda** (абх.), **fajda** (абаз.) «доход» < тюрк. **fayda** «прибыль, выгода»;

čanaxi (груз.) «деревянная или жестяная посуда для зерна цилиндрической формы» ≈ **šənaq** (кабард.) «миска», **a-čanax** (абх.) «тарелка, миска». Происходит от тюркского **čanak** «глиняная миска».

xampala (мох.) «клецки на воде или молоке» ≈ **haġəramä** (адыг.), **xäġ'amä** (каб.), **a-hampal** (абх.), **hampal** (абаз.) «пирог из кукурузного теста» < тюрк. **yatlama** «слоеные пироги»;

qabuli (груз.), **qabuli** (мегр.), **qabul** / **qälbun** (сван.) «согласен, за» ≈ **qabäl** (убых.), **a-qabäl** / **a-qabul** (абх.) «согласие», **qabäl** (абаз.) «разрешение» < тюрк. (< араб.) **kabul** «принять, согласиться».

4. Звукоподражательные слова, не особо надежные для установления заимствования, но в результате наблюдения за некоторыми формами все же прослеживаются определенные направления:

bzriali (груз.) «крутиться» ≈ **bzabzāw** (адыг.) «крутиться»;

bubuni (груз.) «мычание» – **buwəp** / **bəwəp** (адыг.) «рѐв»; адыгейское слово, как и грузинское, звукоподражательное. Ср. абх. **а-бѳѳѳга** «рѐв»;

қақани (груз.), **қарқали** (мегр.) «гогот» > **қăқăп** (адыг.), **қəр-қəр** (убых.), **а-қақара** / **а-қарқарра** (абх.) «кудахтанье, гогот». Фонетические варианты абхазских слов, как и убыхских, предоставляют нам возможность предположить, что здесь ощущается влияние картвельского, **а-қақара** заимствовано из грузинского, **а-қарқарра** и **қəр-қəр** – из мегрельского;

prena (груз.) «движение крыльями, летать», **purinua** (мегр.) «летать» – **pəp-pəp** (кабард.) «шум полета, имитация», **pəp** (убых.), **pəppa** (абаз.), **а-pəpp** (абх.) «летать»; звукоподражательные слова. П. Чарайя связывает эти формы с мегрельским **pəppal** «бабочка»;

кес-кес (мегр.) «так зазывают козу» > **к'эс-к'эс** (адыг.), **қ'ас-қ'ас** (убых.), **каса-каса** / **к'ас-к'ес** / **к'ас-к'ас** (абх.) «междометия для зазыва козы, козлят». Мы полагаем, что это звукоподражательное слово связано с мегрельским **касари**, обозначающим «козленок». Соответственно, в абхазско-черкесском эти формы нужно рассматривать как заимствования

из мегрельского.

xvriŋva (груз.) «храп», **xurxini** (мегр.), **xuruni** (сван.) «храп» – **pərgəŋ** (адыг.), **pərgān** (кабард.) «храп», **a-x'ərx'ɾra** (абх.) «храп».

5. **varia**. В этой группе представлены слова с общей семантикой в картвельских, абхазском и черкесском, схожие фонетически, не являющиеся общекавказскими или принадлежностью картвельско-черкесского лексического фонда, соответственно, мы должны их подразумевать как взаимозаимствования, однако в нашем распоряжении нет надлежащего материала для определения направления заимствований:

bugri (груз.) «прыщи» ≈ **băg°** / **băg°ə** (адыг.) «прыщ»;

bəxə (сван.) «морковь» ≈ **pхə** (адыг.) «морковь», **pхə** (кабард.) «морковь».

zozini (груз.) «тихий, неспешный», **zozyna** (груз.) «несмело, еле-еле» ≈ **z'az'ă** / **z'az'** (адыг.), **žəwažəwa** / **zaza** (абаз.) «тихий, неспешный»;

ləžwmi (сван.) «пахать» ≈ **z°'än** (адыг.) «пахать»; семантика и строение основ в сванском и адыгейском схожи.

aby°ă (адыг.), **aby°ă** (кабард.), **aby'a** (убых.) «гнездо» ≈ **obyə** (лаз.) «гнездо»;

liçāne (сван.) «полоть» доск. «выдирать» ≈ **pčān** (адыг.) «полоть»; схожие формы по семантическому и фонетическому составу.

ləlyen (сван.) «большой котел» ≈ **l'äy°п** (адыг.) «медный котел»; считаем, что здесь одна и та же основа.

К настоящей работе прилагается **Черкесско-абхазский ономастикон в Грузии**, где представлен обзор научной литературы с анализом собственных имен (топонимы, антропонимы) с элементами **-пса**, **-ква**, **-та**, хранящихся в грузинском.

По мнению части ученых, указанные формы являются черкесскими и указывают на след былого проживания на этой территории (Гурия-Самегрело и Сванетия) черкесских племен (Н. Марр, И. Джавахишвили, Арн. Чикобава, С. Джанашия, Г. Рогава...).

Согласно другим взглядам, эти суффиксы общего черкесско-картвельского происхождения (Г. Ахвледиани, А. Глonti...).

Существует и третья точка зрения, согласно которой имена с суффиксами **-пса**, **-ква**, **-та**, представленные в грузинской ономастике, являются именами собственно грузинского происхождения (П. Ингорква, А. Ониани, М. Чухуа).

გამოყენებული ლიტერატურა

აბაევი 1958 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. Москва-Ленинград

აბაევი 1973 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т.2. Ленинград

აბაევი 1979 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т.3. Ленинград

აბაევი 1989 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 4. Ленинград

აბდოკოვი 1973 – А. И. Абдоков, Фонетические и лексические параллели Абхазско-Адыгских языках, Нальчик

აბდოკოვი 1983 – А. И. Абдоков, О звуковых и словарных соответствиях северокавказских языках, Нальчик.

აბრლ 1967 – Абазинско-русский словарь. Москва

აბულაძე 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი

ადრლ 1975 – Адыгейско-русский словарь, Майкоп

აეგლ 2010 – Толковый словарь адыгейского языка. Т. 1
Майкоп

აეგლ 2012 – Толковый словарь адыгейского языка. Т. 2
Майкоп

აეგლ 2014 – Толковый словарь адыгейского языка. Т. 3
Майкоп

ავალიანი 1995 – ა. ავალიანი, ქართულ-მეგრულ-სვანუ-

რი სიტყვარი, თბილისი

ავიძბა 2010 – ლ. ავიძბა, დაავადების აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინისათვის აფხაზურ ენაში, ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. II თბილისი

აკაბა 1984 – Л. Х. Акаба, Исторические корни архаических ритуалов абхазов. Сухуми

ანდრონიკაშვილი 1966 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, ტ. I, თბილისი

არშბა 1980 – Н. В. Аршба, Словарь животноводческих терминов. Абхазско-русский, русско-абхазский. Сухуми

ასათიანი 1974 – ი. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი

ახვლედიანი 1957 – გ. ახვლედიანი, აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხისათვის, ჟურნალი „მნათობი“, № 2

ბალყაროვი 1965 – Б. Х. Балкаров, Адыгские элементы в Осетинском языке, Нальчик

ბართაია 2010 – ნ. ბართაია, ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა, თბილისი

ბალათურია 1996 – ნ. ბალათურია. **ლაფშა**-ს ეტიმოლოგიისათვის. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები. VI. თბილისი

ბახია-ოქრუაშვილი 2011 – ს. ბახია-ოქრუაშვილი, აფხაზთა ეთნოლოგია, თბილისი

ბერიძე 1912 – ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, სანკტ-პეტერბურგი

ბოუდა 1950 – K. Bouda, Beiträge zur etymologischen Erforschung des Geirgischen. „Lingua“, II, № 3

ბოუდა 1960 – Ch. Bouda, Étymologies oubykh. „Journal Asiatique“. v. CCXLVIII, fasc. 2. Paris

ბჟანია 1962 – Ц. Н. Бжания, Из истории хозяйства абхазов. Этнографические очерки. Сухуми

ბუკია 1999 – მ. ბუკია, ცხენოსნობისა და მეცხენეობის ლექსიკა ზანურში (მეგრული დიალექტის მიხედვით), სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი

ბუკია 2001 – მ. ბუკია, ქრისტიანული ტერმინოლოგიის დამკვიდრების გზები მეგრულ საკულტო ლექსიკაში. ქართველური მემკვიდრეობა. ტ. V, ქუთაისი

ბუკია 2002 – მ. ბუკია, კოლხურ-აფხაზური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ურთიერთობის ასახვა მეგრულ ტრანსკუმანსურ ლექსიკაში. ქართველური მემკვიდრეობა. ტ. VI, ქუთაისი

ბუკია 2006 – მ. ბუკია, რამდენიმე ურთიერთნასესხობისათვის მეგრულსა და აფხაზურში, თსუ ზუგდიდის ფილიალის შრომები, II, თბილისი

ბუკია 2006-ა – მ. ბუკია, ცხენოსნობისა და მეცხენეობის ლექსიკა ზანურში, თბილისი

ბუკია 2007 – მ. ბუკია, ქართველურ-აფხაზური ლექსიკური შეხვედრები, კავკასიოლოგიური კრებული, თბილისი

ბუკია 2008 – მ. ბუკია, კომპოზიტთა ერთი რიგისა-

თვის ქართველურ და აფხაზურ ენებში, შ. მესხიას ზუგ-დიდის სახელმწიფო ინსტიტუტის შრომების კრებული, I, თბილისი

ბუკია 2009 – მ. ბუკია, ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან II. რიტუალური ლექსიკა, ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. I, თბილისი

ბუკია 2013 – მ. ბუკია, ნარკვევები ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან, ტ. I, თბილისი

ბლაჟბა 1948 – Х. Бгажба, Общие корни (и основы) в абхазском и картвельских языках, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, II, თბილისი

გაჩეჩილაძე 1976 – პ. გაჩეჩილაძე, იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბილისი

გენკო 1998 – Генко Н. А. Абхазско-русский словарь, Сухуми

გვანცელაძე 1997 – თ. გვანცელაძე, ქართველიზმები აფხაზურ ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში და აფხაზთა ისტორიული მიგრაციის მიმართულებანი, კრებული „გიორგი როგავას“, თბილისი

გვანცელაძე 1997-ა – თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ისტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები. დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი

გვანცელაძე 2000 – თ. გვანცელაძე, კვირის დღეთა აღნიშვნის აფხაზურ-აბაზური სისტემის ისტორიისათვის,

არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები-XI, თბილისი

გვანცელაძე 2003 – თ. გვანცელაძე, აფხაზური და ქართველური ენების შემსწავლელთათვის, ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი

გვანცელაძე 2011 – თ. გვანცელაძე, აფხაზური ენა, სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება, თბილისი

გოგებაშვილი 1999 – ც. გოგებაშვილი. ფერის აღმნიშვნელ ლექსემათა სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი სვანურ ენაში. ავტორეფერატი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციისა. თბილისი

გუდავა 1959 – Т. Е. Гудава, Сравнительный анализ глагольных основ в аварском и андийских языках, Махачкала

გუდავა 1964 – ტ. გუდავა, მერცხალი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XIV, თბილისი

გულია 2004 – დ. გულია, ქართულ-მეგრულ-აფხაზური ლექსიკონი, „მახარია“, № 1, თბილისი

დეეტერსი 1957 – G. Deeters, Bemerkungen zu K. Bouda's „Südkaukasisch-nordkaukasischen Etymologien“, Göttingen

დიუმეზილი 2009 – ჟ. დიუმეზილი, ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები, თბილისი

დიუმეზილი 2015 – ჟ. დიუმეზილი, შესავალი ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შედარებით გრამატიკაში, თბილისი

ელიავა 1997 – გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, მარტვილი – თბილისი

ვანილიში 1964 – მ. ვანილიში, ა. თანდილავა – ლაზური, თბილისი

ვახუშტი 1973 – ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბილისი

ვაისმანი 1889 – А. Вейсмань, Греческо-русский словарь, С-Петербург

თანდილავა 2013 – ა. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, თბილისი

თოფურია 1965 – ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა დიალექტების მონაცემთა მნიშვნელობა ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, № 2

თოფურია, ქალდანი 2000 – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბილისი

იაკოვლევი 1941 – Н. Яковлев, Д. Ашхамаф, Грамматика адыгского литературного языка, Москва-Ленинград

იმნაიშვილი 2006 – გ. იმნაიშვილი, გურული დიალექტი, თბილისი

ინგორიყვა 1954 – პ. ინგორიყვა, გიორგი მერჩულე, თბილისი

კასლანძია 2005 – В. А. Касландзия, Абхазско-русский словарь, т. I, Сухуми

კასლანძია 2005-ა – В. А. Касландзия, Абхазско-русский словарь, т. II, Сухуми

კახაძე 1969 – ო. კახაძე, პურეულის ზოგიერთი ტერმინის შესახებ ქართულში, იკე, ტ. XII, თბილისი

კერაშევა 1957 – З. И. Керашева, Особенности шапсугского диалекта адыгейского языка, Майкоп

კვარჭია 1981 – В. Е. Кварчия. Животноводческая

лексика в абхазском языке, Сухуми

კვახაძე 2014 – ალ. კვახაძე, ჩერქეზულ ენა-კილოთა სემანტიკურ-შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი

კილბა 1983 – Э. Килба, Особенности речи батумских абхазов, Тбилиси

კლიმოვი 1963 – Г. А. Климов, О лексике осетинского происхождения в сванском языке, Этимология, Москва

კლიმოვი 1964 – Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва

კლიმოვი 1965 – Г. А. Климов, Абхазско-адыгские этимологии (исконный фонд). Этимология, Москва

კლიმოვი 1968 – Г. А. Климов, Абхазско-адыгские этимологии II (заимствованный фонд). Этимология-1966, Москва

კლიმოვი 1969 – Г. А. Климов, Абхазоадыгско-картвельские лексические параллели. Этимология-1967, Москва

კლიმოვი 1971 – Г. А. Климов, Кавказские этимологии, Этимология-1968, Москва

კლიმოვი 1971-ა – Г. А. Климов, Рецензия на работу Ж. Дюмезиля „Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase, IV. Récits lazes (dialecte d'Archavi)“, Этимология-1968, Москва

კლიმოვი 1986 – Г. А. Климов, Введение в кавказское языкознание, Москва

ლიპარტელიანი 2014 – ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ჩოლურული კილო), თბილისი

ლომთათიძე 1955 – ქ. ლომთათიძე, ბგერათა პროცესებისა და ბგერათა შესატყვისობების ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში (ქართულ-აფხაზურ-ადიღურ მასალაზე), საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. XVI, 10, თბილისი

ლომთათიძე 1956 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხის შესახებ, ჟურნალი „მნათობი“, № 12

ლომთათიძე 1961 – ქ. ლომთათიძე, გაქვავებულ გრამატიკულ კლას-ნიშანთა საკითხისთვის აფხაზური ენის სახელის ფუძეებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXVI, № 1, თბილისი

ლომთათიძე 1974 – ქ. ლომთათიძე, უბიხურ ენაში ქართველურ ენათაგან შესული ლექსიკური მასალის საკითხისთვის, იკე, ტ. XIX, თბილისი

ლომთათიძე 1976 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I, ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბილისი

ლომთათიძე 1984 – ქ. ლომთათიძე, კომპლექსთაგან მომდინარე ბილაბიალური ხშულები ქართველურ ენებში, თბილისი

ლომთათიძე 1999 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზურსა და ქართველურ ენებში არსებული ზოგი საერთო ფუძის ნასესხობის მიმართულებისათვის, ჩიქობავას საკითხავები – X. თბილისი

ლომთათიძე 2000 – ქ. ლომთათიძე, მიწათმოქმედების დარგის ერთი საერთო ზმნური ფუძე ქართულსა და აფხაზურში და მისი ეტიმოლოგიის ცდა, ქართველური მემკვიდ-

რეობა, IV, ქუთაისი

ლომთათიძე 2001 – ქ. ლომთათიძე, ერთი ფონეტიკური კანონზომიერება ბგერათა ფარდობისა: ხ (ჰ), ხვ (ჰვ) > აფხ. ჰ, ჰ° (ნასესხებ ფუძეებში) და სვან. მგხვბე („ძმა ძმისთვის“) > აფხ. ამაჰ°, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მე-60 სამეცნ. სესიის მასალები, თბილისი

მაგაზანიკი 1945 – Д. А. Магазаник. Турецко-русский словарь. Москва

მარი 1910 – Н. Я. Марр. Грамматика Чанского (Лазского) языка с хрестоматией и словаремъ, Типография императорской академіи наукъ, С.-Петербургъ, 1910

მარი 1912 – Н. Я. Марр. К вопросу о положении абхазского языка среди яфетических. „Материалы по яфетическому языкознанию“, V, СПб, 1912

მარი 1939 – Н. Я. Марр. Избранные работы. т. 5, Москва-Ленинград

მარტიროსოვი 1984 – ა. მარტიროსოვი, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი, თბილისი

მაყაშვილი 1991 – ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, მცენარეთა სახელწოდებანი, თბილისი

მაჭავარიანი 1966 – გ. მაჭავარიანი, სუბსტრატის საკითხისათვის დასავლურ-ქართველურ (ზანურ-სვანურ) ენობრივ არეალში, იკე, XV, თბილისი

მაჭავარიანი 2005 – ნ. მაჭავარიანი, ყურძნის ჯიშების აღმნიშვნელი სახელწოდებები აფხაზურში, საენათმეცნიერო ძიებანი, XVII, თბილისი

მაჭავარიანი 2006 – ნ. მაჭავარიანი, მცენარეთა ლექსიკა აფხაზურში, თბილისი

მაჭავარიანი 2009 – ნ. მაჭავარიანი, ფრინველთა აფხაზური სახელწოდებების სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. 37, თბილისი

მაჭავარიანი 2014 – ნ. მაჭავარიანი, აფხაზური აკამპალ ლექსემის ეტიმოლოგიისათვის, იკე, ტ. 42, თბილისი

ონიანი 1989 – ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბილისი

ჟლენტი 1938 – ს. ჟლენტი, ჭანური ტექსტები, არქაბული კილოკავი, თბილისი

ჟლენტი 1953 – ს. ჟლენტი, ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა. თბილისი

რალ 1964 – Русско-абхазский словарь, гл. ред. Х. С. Бгажба, Сухуми

როგავა 1943 – გ. როგავა, ზანური ბალ- (ბალ-უნ – „ეყოფა“, „კმარა“) ზმნის ეტიმოლოგიისათვის, საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. IV, № 6, თბილისი

როგავა 1946 – გ. როგავა, ფარინგალურ ხშულთა რიგისათვის ქართველურსა და ადიღურ ენებში (ამონაბეჭდი), იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, თბილისი

როგავა 1956 – Г. В. Рогава, К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в Адыгский (Черкесских) языках, Тбилиси

როგავა 1978 – უბიხურიდან შეთვისებული ერთი ზმნური ძირი ზანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, I, თბილისი

როგავა 1987 – გ. როგავა, ზოგი ადიღური სიტყვა ქართველურ ენებში, ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბილისი

საბა 1991 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბილისი

საბა 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბილისი

საღლიანი 2005 – მ. საღლიანი, ნასესხობანი სვანურ ენაში, დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი

საღლიანი 2013 – მ. საღლიანი, სვანურ-აფხაზურ-ადიღური (resp. ჩერქეზული) ლექსიკური შეხვედრები, ეტიმოლოგიური ძიებანი X, თბილისი

სახოკია 1985 – თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათუმი

სულამანიძე 1990 – ლ. სულამანიძე, ე. წ. აფხაზურ-ადიღურ-ჩერქეზულ ელემენტთა შესახებ ქართველურ საკუთარ სახელებში, ჟურნალი „განთიადი“, № 10

ტულუმი 2007 – ა. ტულუმი, გურიაში აფხაზურ-ადიღური ტოპონიმებისა და გენეონიმების გაჩენის მიზეზისა და დროის საკითხისათვის, ქართველური ონომასტიკა, III, თბილისი

უსლარი 1887 – П. К. Услар. Этнография Кавказа. Языкознание. Абхазский язык. Тифлис

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი

ფოგტი 1963 – H. Vogt. Dictionnaire de la langue Oubykh. Oslo

ფოჩხუა 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი

ქავთარაძე 1972 – ი. ქავთარაძე, რამდენიმე საერთო ხმარების სიტყვა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თსუ შრომები, B

3 (142). თბილისი

ქართლის ცხოვრება 1955 – ქართლის ცხოვრება, მატია-
ნე ქართლისაჲ, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითად ხელნა-
წერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I

ქართული ლექსიკონი 2014 – გ. ცოცანიძე, ნ. ლოლაძე,
ქ. დათუკიშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ქაჯაია 2001 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. I, თბილისი

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. II, თბილისი

ქაჯაია 2002-ა – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. III, თბილისი

ქაჯაია 2009 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსი-
კონი, ტ. IV (დამატებანი), თბილისი

ქდვ – ქართული დიალექტოლოგიური კორპუსი -
www.corpora.co

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი
არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბილისი, 1955-1964

ქირია 2015 – ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში,
მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, თბილისი

ქობალია 2010 – ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი,
თბილისი

ქუთელია 1982 – ნ. ქუთელია, ლაზური პარამითეფე,
თბილისი

ქუთელია 2005 – ნ. ქუთელია, ლაზურის ფონემატური
სისტემა, თბილისი

ქურდიანი 2007 – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიე-

რების საფუძვლები, თბილისი

ღლონტი 1981 – ალ. ღლონტი, ტოპონიმიკური ძიენაბი, ტ. III, თბილისი

ღლონტი 1984 – ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმა-თა სიტყვის კონა, თბილისი

ციფშიძე 1914 – И. А. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем. С-ПБ

ყრლ 1957 – Кабардинско-русский словарь, Москва

შაგიროვი 1977 – А. К. Шагиров. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. т. I. Москва

შაგიროვი 1977-ა – А. К. Шагиров. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков. т. II. Москва

შაგიროვი 1982 – А. К. Шагиров. Материальные и структурные общности лексики абхазско-адыгских языков. Москва

შაგიროვი 1989 – А. К. Шагиров, Заимствованная лексика абхазско-адыгских языков. Москва

შაყრილი 1968 – К. С. Шакрыл, Некоторые лексические и звуковые соответствия в абхазско-адыгских языках, Сухуми

შაყრილი 1971 – К. С. Шакрыл, Очерки по абхазско-адыгских языках, Сухуми

შაყრილი 1985 – К. С. Шакрыл, Труды. Очерки по абхазскому языку и фольклора, Сухуми

შაყრილი 1986 – К. С. Шакрыл, В. Х. Конджария,

Словарь абхазского языка, т. I, Сухуми

შაყრილი 1987 – К. С. Шакрыл, В. Х. Конджария, Л. П. Чкадуа, Словарь абхазского языка, т. II, Сухуми

შენგელია 1978 – ვ. შენგელია, მეგრული ჭირკუ სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი

შენგელია 1999 – ვ. შენგელია, ქართველურ და ჩერქეზულ ენობრივ სისტემათა ისტორიისათვის, ავტორეფერატი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციისა

შენგელია 2006 – ვ. შენგელია, ქართველურ და ჩერქეზულ ენობრივ სისტემათა ისტორიის ზოგი საკითხი, თბილისი

შენგელია 2006 – ე. შენგელია, სამოსელთან დაკავშირებული ძირითადი ლექსიკა მეგრულ-ლაზურში, საენათმეცნიერო ძიებანი, XXII, თბილისი

ჩართოლანი 2003 – ნ. ჩართოლანი, სვანური ტექსტები და ლექსიკა, ბალსზემოური კილო, თბილისი

ჩიქობავა 1937 – არნ. ჩიქობავა, სიტყვა „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის, ენიმკი-ს მოამბე, ტ. 1, თბილისი

ჩიქობავა 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი

ჩიქობავა 1948 – А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, ибერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, თბილისი

ჩუბინაშვილი 1887 – დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, ს.-პბ. Д. Чубинашвили, Грузино-русский

словарь, С.-Пб

ჩუხუა 2000-2003 – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილო-თა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი

ჩუხუა 2006 – მ. ჩუხუა, ლაბიალურ თანხმოვანთა შესატყვისობისათვის ქართველურსა და აფხაზურ-ადილურ ენებში, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 65-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი

ჩუხუა 2007 – მ. ჩუხუა, დენტალური რიგის ბგერითი შესატყვისობანი ქართველურსა და აფხაზურ-ადილურ ენებში, ჩიქობავას საკითხავები-XVIII, თბილისი

ჩუხუა 2007-ა – მ. ჩუხუა, ამოსავალ სისინა სიბილანტთა რეფლექსაციისათვის ქართველურ და აფხაზურ-ადილურ ენებში, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 66-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი

ჩუხუა 2011 – მ. ჩუხუა, -ყვა დაბოლოების გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, ლინგვოკულტუროლოგიური მიეზანი, ტ. II, ბათუმი

ძიძარია 1989 – О. П. Дзидзария, Морская лексика в абхазском языке, Сухуми

ჭანტურია 1996 – აკ. ჭანტურია, მასალები მეგრულ-ქართული ეთნოგრაფიული ლექსიკონისათვის, თსუ შრომები, ტ. 321, თბილისი

ჭარაია 1912 – П. Чарая, Об отношении абхазского языка к яфетическим, МЯЯ, IV, С.-Пб

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ჭინჭარაული 2005 – ა. ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი, თბილისი

ხაბიჩევი 1980 – М. Хабичев. Взаимовлияние языков народов Западного Кавказа. Черкеск. 1980.

ჯავახიშვილი 1937 – ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბილისი

ჯავახიშვილი 1950 – ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბილისი

ჯავახიშვილი 1962 – ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, III-IV, თბილისი

ჯავახიშვილი 1976 – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით. ტ. I. აღმშენებლობა და ავეჯი, თბილისი

ჯავახიშვილი 1986 – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით, ტ. IV, ნაწ. I. მესაქონლეობა, თბილისი

ჯავახიშვილი 1986-ა – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით, ტ. III, ნაწ. II. საჭმელ-სასმელი, თბილისი

ჯანაშია 1942 – ს. ჯანაშია, სვანურ-ადიღური (ჩერქეზული ენობრივი შეხვედრები (ქართველურ-ადიღური პარალელები, I), ენიმკის მოამბე, ტ. 12, თბილისი

ჯანაშია 1952 – ს. ჯანაშია, ეგნატე ინგოროყვას გენეალოგიისათვის, შრომები, ტ. 2, თბილისი

ჯანაშია 1954 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ჯანაშია 1955 – Б. П. Джанашия, Абхазская лексика виноградарства и виноделия, автореферат диссертационной работы, представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тбилиси

ჯანაშია 1959 – ს. ჯანაშია, ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიკაში, შრომები, ტ. 3, თბილისი

ჯანაშია 1960 – Н. С. Джанашия, Религиозные верования абхазов. Статьи по этнографии Абхазии. Сухуми

ჯანაშია 1968 – ს. ჯანაშია, ეთნოგრაფია, შრომები, ტ. IV, თბილისი

ჯანაშია 2007 – С. Джанашия, Черкесские дневники, Тбилиси

ჯანაშია 2015 – რ. ჯანაშია, უბიხური ენა, თბილისი

ჯიქია 1974 – ს. ჯიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან. 3. თურქული ბგერების გადმოცემისათვის ლაზურში. თსუ შრომები, В 8-9 (155-156), თბილისი

ჯიქია 1975 – ს. ჯიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან. 4. თურქული ლექსიკური ელემენტებისათვის ლაზურში. თსუ შრომები. ენათმეცნიერება. ტ. 164. თბილისი

შემოკლებათა განმარტებანი

აბაზ.	აბაზური
აბჟ.	აბჟური
აბძ.	აბძახური
ადიღ.	ადიღური
აზერ.	აზერბაიჯანული
ალთ.	ალთაური
ანატ.	ანატოლიური
ანდ.	ანდიური
არაბ.	არაბული
არაბ.-სპარ.	არაბულ-სპარსული
არჩ.	არჩიბული
აფხ.	აფხაზური
აფხ.-აბაზ.	აფხაზურ-აბაზური
აღულ.	აღულური
ახვახ.	ახვახური
ბაგვ.	ბაგვალალური
ბალყ.	ბალყარული
ბაცბ.	ბაცბური
ბელ.	ბელორუსული
ბეჟ.	ბეჟიტური
ბერძ.	ბერძნული
ბზ.	ბზიფური

ბოთლ.	ბოთლიხური
ბჟედ.	ბჟედულური
ბულგ.	ბულგარული
გერმ.	გერმანული
გურ.	გურული
დარგ.	დარგული
დიგ.	დიგორული
დიდ.	დიდოური
ვანახ.	ვანახური
ზან.	ზანური
ზემოიმერ.	ზემოიმერული
ზუგდ.	ზუგდიდი
თაბას.	თაბასარანული
თათრ.	თათრული
თურქ.	თურქული
თურქ.-არაბ.	თურქულ-არაბული
თურქ.-სპ.	თურქულ-სპარსული
თუშ.	თუშური
იმერ.	იმერული
ინგ.	ინგუშური
ინგილ.	ინგილოური
ირონ.	ირონული
იტალ.	იტალიური
კარატ.	კარატაული
კახ.	კახური
ლაზ.	ლაზური
ლათ.	ლათინური

ლაკ.	ლაკური
ლეზგ.	ლეზგიური
მარტვ.	მარტვილი
მეგრ.	მეგრული
მეგრ.-ლაზ.	მეგრულ-ლაზური
მთიულ.	მთიულური
მონღ.	მონღოლური
მოხ.	მოხეური
ნოდ.	ნოღაური
ოს.	ოსური
ოსმალ.	ოსმალური
პოლონ.	პოლონური
რაჭ.	რაჭული
რუს.	რუსული
სვან.	სვანური
სლოვ.	სლოვენური
სომხ.	სომხური
სპარ.	სპარსული
ტინდ.	ტინდიური
უბიხ.	უბიხური
უდ.	უდიური
უკრ.	უკრაინული
ფრ.	ფრანგული
ქართ.	ქართული
ქართლ.	ქართლური
ქიზიყ.	ქიზიყური
ყაზარდ.	ყაზარდოული

ყარაჩ.	ყარაჩაული
ყარაჩ.-ბალყ.	ყარაჩაულ-ბალყარული
ყირგ.	ყირგიზული
ყუმიკ.	ყუმიკური
შაფს.	შაფსულური
ჩერქ.	ჩერქეზული
ჩეჩნ.	ჩეჩნური
ჩეჩნ.-ინგ.	ჩეჩნურ-ინგუშური
ჩეხ.	ჩეხური
ჩხორ.	ჩხოროწყუ
ძვ. ალან.	ძველი ალანური
ძვ. ებრ.	ძველი ებრაული
ძვ. ქართ.	ძველი ქართული
წალენჯ.	წალენჯიხა
წახ.	წახური
ჭამ.	ჭამალალური
ჭან.	ჭანური
ჭემგ.	ჭემგური
ხევს.	ხევსურული
ხვარშ.	ხვარშიული
ხუნძ.	ხუნძური
ჯავახ.	ჯავახური
ჯვ.	ჯვარი
ჰინალ.	ჰინალულური
ხოფ.	ხოფური
ჰუნზ.	ჰუნზიბური

ძირ-ფუძეთა საძიებელი

აფხაზურ-ჩერქეზული ენები

ადილეური

აბას 69

აბრეგ 70

აზან 72

აზან 72

ალაშა 46

ალაშ 46

ალთმაჯ 72

აჟალ 75

არყ 75

არშენ 75

აფასე 69

აჯალ 75

აჭერემ 76

აგ 6

ბაბ 54

ბალეჯ 33

ბალ 7

ბაშლოყ 79

ბახ 82

ბა 7

ბაგ 132

ბაგე 132

ბაზარ 77

ბაღეჯ 33

ბან 80

ბანე 80

ბაჟანდ 31

ბაჟენ 30

ბარაყ 77

ბარ 79

ბარასკაზი 51

ბარასკაშ 51

ბაშ 8

ბაძარ 77

ბაჯენ 30

ბაღაზ (შაფს.) 80

ბაზა-ვ 52

ბაზ 124

ბაბაზაყ 125

ბაგუ-ჰაქაქა 66

ბაჟ 7

ბაჟ 124

ბაღან 33

ბაღეჯ 33

ბაჟენ 125

ბაღ 9

ბარაყ 77

ბარაღ-ე 34

ბაგ 8

ბაგორ 8

*ბაგან 55

ბაგენ 125

ბაღე 81

გართ 9

გას 10

გაშ 10

გებღან 34	თაურგზ 88
გე 13	თახთ 104
გეტუნ 37	თამაფე 11
გუფ 135	თარზ 88
გზზნარ 35	თენარე 91
დამ 42	თოფ 89
დაო 82	თუთენ 90
დნჟთარ 83	თენ 52
დნგ 10	თენშ 85
დნგე 10	თენრ 85
დნდ 39	თელურელუ 128
დესთ(ვ) 84	თექ 10
დომბა 85	თხან 133
დუნა 86	თჰმად 87
დუნე 86	კლამ 92
დგდ 39, 61	კანწეჰ 44
დგდე 61	კაფ 12
დგდ 39	კპპ 127
დგნ 61	კამთ 114
დგურელუ 128	კეთ 56
დგშ 131	კაფ 44
დგჰ 50	კპ 61
დგჰ 50	კანდენ 12
დგ 39	კანე 37
ზარან 87	კუფ 135
ზარარ 87	კუკუა 126
ზე 132	ლამ 93
ზნთხ 42	ლალემ 93
ზენდუ 125	ლულ(ვ) 94
ზენთელუ 125	ლულ 94
ზინ 133	ლვ 23
თამ(ვ) 42	ლვ-ხამბ 23
თამელ 83	ლვგ 13
თას 89	ლჰნ-ნ 138

ლწლფ 133
მამუნ 94
მარკო 49
მასკან 12
მასე 49
მან 13
მანა 13
მანლწ 51
მანლ 110
მანლგ 110
მანჟაჟ 94
მანრაკან 48
მანრჯან 95
მანშე 50
მანშე 49
მანწ 13
*მანწა 13
მანწე 14
მესტ 96
მესტ(ან) 96
მოლწ 97
მორწ 97
მესწარ 97
მესე 136
მესე 131
ნაბლწ 134
ნალ 98
ნამეს 98
ნახტა 99
ნახტა 99
ნებწ 36, 62
ნებე 62
ნებე-ჰეჟ-ოე 62
ნატწ 53

მანმლგე 74
მანმლგე 74
მანმლგე 74
მანმლგე 74
მანრედ 59
მეჟედ 59
მე-სწ-ნ 13
პაპეშ 100
პწაშწ 49
პწასწწ 49
პწე 60
პკან 133
*ჟაჟწ 13
ჟეჟ 122
ჟანმქწ 15
ჟაკა 15
ჟინ 123
ჟლწ 122
ჟერმწ 123
ჟან 16
ჟან 16
სადერ 103
სურწთ 104
სემაჯწ 59
სესენ 128
სეჰათ 101
სანწე 101
სანლამ 102
სეგე 60
სენწ 17
სეჟუხა 117
სწწ 57
სწენ 53

ტაბა 104	ფხე 131
ტუჩან 86	ფგდენ 20
ტე 43	ფგნჯერ 107
ტემ 28	*ფგრ 55
უასხე 19	ფგრჯენ 129
უენ 40	ფშ-ე 20
უან 17	ფჩა 7
უან 17	ქგც-ქგც 127
უამ 51	ქანდ 21
უას 54	ქანდ 21
უე 124	ქანცე 21
უეზუნ 130	ღენ 128
უეზე 18	ღ 22
უეთე 105	ღრობ 110
უეპსკენ 134	ღ-ჭ 22
უნჟაყ 100	ღტ 135
უნჯანყ 100	ღტ 135
უნა 19	ღზზ 126
უნრე 18	ღზგენ 126
უნრად 18	ღემ 21
უნსე 18, 19	ღერზ 80
უნშ 19	ყაბ (აბძ.) 63
უნღერცეზ 106	ყასაფ 113
ფარ 107	ყანჟალ 112
ფაყ 19	ყანღელ 113
ფახ 82	ყდამ 58
ფაქ 19	ყტამ 58
ფელეტან 107	ყა-ბამბ 23
ფრუნჟა 81	კებ 58
ფსაჟ 40	შაგ 6
ფსე 55	შენ 136
ფსებებ 32	შეტან 118
ფხ 64	შინბთ 114
ფხახ 64	შინზ 117

შალ 114
შატ 23
შეთან 116
შე 24
შნმბთ 114
შნგ 115
შნთან 116
შტხ 117
ჩაფ 12
ჩცა 60
ჩეზ'ა 16
ჩლ 123
ჩეთ 56
ჩეთ 56
ჩერ 24
ჩნ 16
ჩრ 16
ჩულ 55
ჩერ 109
ჩეს 110
ცე-ფხე-ნ 135
ც 137
ცაჰ 137
ცე 124
ცემფ 60
ძეტ 60
ძ 137
ჭერე [ნ] 24
ჭ 61
ხათერ 119
ხანძე 25
ხ'არზენ 118
ხარჯ 120
ხერ 120

ხდარ 120
ხთ 26
ხ'ნ 138
ხე 64
ხემ 25
ხარამ 74
ხრამ 74
ხენკალ 121
ჰაბ (ბჟედ.) 63
ჰამ 112
ჰარენ 139
ჰნლა 91
ჰ 26
ჰაბ (ჰემგ.) 63
ჯან 44
ჯან 44
ჯასუს 122
ჯორ 67
ჯორმ 123
ჯებ(ნ) 122
ჰად 26
ჰალარ 73
ჰალეჰამ 119
ჰალ'გუ 27
ჰალ'გლ 27
ჰანძე 25
ჰანილ 109
ჰედ 108

აბაზური

აბრაე 70
აზან 72
ათრა 52

ალმაზ 73	დუნად 86
ამლგკ 74	ზაზა 113
ადთუუ 106	ზარარ 87
ართმაყ 72	თოფ 89
არშენ 75	თუთენ 90
არყა 75	თუმან 91
აფასე 69	თე 43
აჯალ 76	თენჩ 85
აჭადრემ 76	თეფ 10
ბაზარ 77	კალამ 92
ბამბი 78	კალიდ 91
ბამბიდი 78	კამბემ 92
ბარაყ 77	კვანწერა 44
ბაშლოყე 79	კაფა 11
ბაჯ 82	კათან 38
ბაგანდა 31	კათანაპ 39
ბლანჯ 32	კვკვა 126
ბორა 71	ლა
ბრა 55	ლაბა 8
ბლა 9	ლაშა 46
ბეჟ 125	ლულა 94
ბყელ 34	მაიმუნ 95
გაბანაქ 35	მაღესტ 96
გარა 6	მაწა 13
გართა 9	მაქაძა 94
გამ 21	მოლა 97
გაგემ 93	მცე 61
გებლან 35	მხე 49
გეფ 135	მხუმე 51
გერუანქა 82	მგა 27
დამელა 83	ნალ 98
დაგე 10	ნალ 98
დესთა 84	ნამეს 98
დომბად 85	ნახთა 99

პატრაჯან 76
ჟუტაჟუტა 133
ჟაკა 15
საბაფ 102
საბშა 114
საბგენ 103
სალამ 102
საჰათ 101
საჰან 102
სურათ 104
სე 19
ტაბა 104
ტამა 28
ტკან 86
უაჯაყ 100
ურად 18
ურადა 18
ფელთან 107
ფრუნჯ 81
ფერრა 127
ფეც 137
ქერა 109
ქესა 110
ლარიბ 110
ლნე 40
ყაბელ 111
ყალან 112
ყამა 112
ყანჯალ 112
ყალარა 58
შადათან 116
ჩ(ე)თან 118
ჩათა 23
ჩამექა 15

ჩარხ 117
ჩუხა 117
ჩიე 24
ძე 55
ჭაჭა 14
ხათერ 119
ხადერ 120
ხარზენა 119
ხათე 63
ვმარგა 66
ვმარრა 66
ჯამექა 15
ჯგენ 123
ჯგფ 122
ჯჰარ 67
ჰამჰალ 119
ჰარამ 74
ჰარაკათ 75
ჰა 26
ჰა 22
ჰანდა 18
ჰაფენ 18
ჰა-ფენე 18
ჰადა 108

აფხაზური

აანდა 18
ააფენ 22
აბაზ 69
აბორ 71
აბორა 71
აბოურა 71
აბრაე 70

აზან 72
 აჯნათა 9
 ა-ბაზარ 77
 ა-ბამბა 78
 ა-ბადრაყ 77
 ა-ბატ 31
 ა-ბალრეი 32, 143
 ა-ბალგრ 32
 ა-ბალაზა 80
 ა-ბახჩა 79
 ა-ბაჯ 30
 ა-ბაჰა 32
 ა-ბაჰჩა 79
 ა-ბირაყ 78
 ა-ბლგრა 33
 ა-ბნაჰგჰ 65
 ა-ბჟეი 30
 ა-ბჟე 125
 ა-ბრა 55
 ა-ბრინჯ 81
 ა-ბლა 9
 ა-ბლაბ 9
 ა-ბლაჯმა 9
 ა-ბელრა 33
 ა-ბემბა 78
 ა-ბედრაყ 78
 ა-ბერაყ 78
 ა-ბერჰენ 70
 ა-ბემჰორა 126
 ა-ბელე 81
 ა-ბყელ (აბჟ.) 34
 ა-გამა 46
 ა-გერჟანქა 82
 ა-გაბან 36
 ა-გაბანაქ 35, 36
 ა-გარა 6
 ა-გართა 9
 ა-გაგემ 93
 ა-გთან (აბჟ.) 38
 ა-გიან (აბჟ.) 37
 ა-გებლან 35
 ა-გემან 37
 ა-გეჰ 135
 ა-გერჯგება 122
 ა-გემძრა 45
 ა-დამელ 84
 ა-დამელა 84
 ა-დამელანწარა 84
 ა-დაურა (აბჟ.) 83
 ა-დაგე 10
 ა-დაუ 84
 ა-დაუე 84
 ა-დუნეი 86
 ა-დეჟ 39
 ა-დეგლწა 25
 ა-დმბეი 85
 ა-დე 39
 ა-დექან 86
 ზა 132
 ა-ზარალ 87
 ა-ზეთ 41
 ზე 132
 ა-თარგხ 89
 ა-თათენ 90
 ა-თამადა 87
 ა-თანაქე 91
 ა-თარა 52
 ა-თერაზ (აბჟ.) 88

ა-თერგზ 88
 ა-თე 43
 ა-თეთენ 90
 ა-თენჩ 85
 ა-თეფ 11
 ა-თელ- 43
 ა-თა 11
 ა-თერგხ 89
 ა-კაამეთ 114
 ა-კაკან 127
 ა-კაკან ძალ-ა 50
 ა-კაკარა 127
 ა-კალამ 92
 ა-კალეი 91
 ა-კალმაჰა 63
 ა-კამბამ 92
 ა-კან 44
 ა-კანწეწერა 44
 ა-კარკარრა 127
 ა-კასაფ 113
 ა-კაფა 12
 ა-კერ 45
 ა-კათანა (ბზ.) 38
 ა-კაკუმ 93
 ა-კაპეი 143
 ა-კეზა 46
 ა-კენა 46
 ა-კენე 44
 ა-კეკე 126
 ა-ლა 9
 ა-ლაბ 8
 ა-ლაბა 8
 ა-ლაბაშა 8
 ა-ლამეს 98
 ა-ლალემ 93
 ა-ლამა 46
 ა-ლმას 73
 ა-ლემტ 53
 ა-მამენ 94
 ა-მარცხალ 97
 ა-მაშა 96
 ა-მაცქარა 95
 ა-მაწა 13
 ა-მაჰმეზ 63
 ა-მაჟა 94
 ა-მაჰ 51
 ა-მესტ 96
 ა-მულა 97
 ა-მც 61
 ა-მხე 49
 ა-მეა 26
 ა-ნამეს 98
 ა-ნაშანა 115
 ა-ნახთა 99
 ა-პაკეჩი 101
 ა-პატერჯან (აბჟ.) 76
 ა-პატერჯანლაჰა 77
 ა-ჟაკა 15
 ა-ჟაკა 15
 ა-ჟაკა 15
 ა-ჟულა 123
 ა-ჟუბატ 32
 ა-ჟუბატუმეა 32
 ა-რთმაყ 72
 ა-რშენ 75
 ა-საათ 101
 ა-საან 102
 ა-საბაფ 101

ა-საბზა 114
 ა-საბზახ^ე 114
 (ა)საბზა 114
 ა-სალამ 102
 ა-საპან (აბჟ.) 103
 ა-საპენ (ბზ.) 103
 ა-სსირ 103
 ა-სურათ 104
 ა-სე 19
 ა-სეს 17
 ა-ტაბერჯან (ბზ.) 76
 ა-ტალბაშ (აბჟ.) 105
 ა-ტალბოშ 105
 ა-ტამა 28
 ა-ტახტა 105
 ა-ტოლბაშ 105
 ა-ტეჭ^ერა 135
 ა-ტელ^ე 52
 ა-ტადა 99
 ა-ტალაფა 106
 ა-ტანთა 106
 ტარაიდა 19
 ა-ტასა 54
 ა-ტატკა 75
 ა-ტაყა 100
 ა-ტაჯაყ 100
 ა-ტერა 53
 ა-უნგ 40
 ა-ფარა 108
 ა-ფდან 20
 ა-ფდენ 20
 ა-ფელტუვან 107
 ა-ფენჯ-ჯერ 107
 ა-ფნელ 109
 ა-ფრა 55
 ა-ფრინჯ 81
 ა-ფრენჯ 81
 ა-ფსა 54
 ა-ფშ, 143
 ა-ფელტუან 107
 ა-ფერრა 127
 ა-ქუც 56
 ქაცა-ქაცა 128
 ქაც-ქაც 128
 ა-ქასა 110
 ქეც-ქეც 128
 ა-ქერა 109
 ა-ღარ 110
 ა-ღარრა 110
 ღალა 58
 ა-ღატამა 58
 ა-ყაბულ 111
 ა-ყაბულ 111
 ა-ყამა 112
 ა-ყარულ 113
 ა-ყაურ 112
 ა-ყატარ 112
 ა-ყატამა (ბზ.) 58
 ა-ყჩერხუმარრა 67
 ა-შალ 115
 ა-შანა 115
 ა-ჩ(ე)ტან 118
 ა-ჩა 50
 ა-ჩამეკ^ეა 15
 ა-ჩანახ 116
 ა-ჩარხ^ე 117
 ა-ჩაყ^ა 136
 ა-ჩეიჩანახ 116

ა-ჩორუკა 117
 ა-ჩუკა 117
 ა-ჩება (ბზ.) 36
 ა-ჩემანარა 59
 ა-ჩენჩლაბია 48
 ა-ჩექ 60
 ა-შაიდთან 116
 ა-შკამ 59
 ა-ჩე 24
 ა-ჩეხუმარ 67
 ა-ც 124
 ა-ცა 137
 ა-ცართა 36
 ა-ცბატ 32
 ა-ცგკ 60
 ა-ძად 61
 ა-ძალა 50
 ა-ძე 55
 ა-ძემ 61
 ა-წერკა 24
 ა-წესრა 129
 ა-წწრა 45
 ა-წა 137
 ა-წარა 137
 ა-წატამა 29
 (ა)ჭათ 23
 ა-ჭაპან 62
 ა-ჭაჭ 14
 ა-ჭაჭა 14
 ა-ჭერკა 24
 ა-ხაზენა 119
 ხაირ 120
 ა-ხარჯ 120
 ა-ხაფც 137
 ა-ხუმარრა 66
 ა-ხჩფაფერ (აბჟ.) 55
 ა-ხჭათ 23
 ა-ხარს (აბჟ.) 64, 143
 ა-ხაჟ 65
 ა-ხაჟა 65
 ა-ხრჯან 121
 ა-ხელ 66
 ა-ხელჩაფა 66
 ა-ხერჯენ 121
 ა-ხატრა 63
 ა-ხარა 138
 ა-ხარს (ბზ.) 143
 ა-ხერსრრა 129
 ხაირ! 120
 ა-ჯაბა (ბზ.) 122
 ა-ჯალ 76
 ა-ჯარ 67
 ა-ჯარდამელ 84
 ა-ჯარსანა 67
 ა-ჯიქურეი 143
 ა-ჯება 122
 ა-ჯენ 123
 ა-ჰა 120
 ა-ჰათა 63
 ა-ჰათერ 119
 ა-ჰალალ 73
 ა-ჰამჰალ 119
 ა-ჰარამ 74
 ა-ჰარჯ 120
 ა-ჰა 26
 ა-ჰგჰ 65
 ა-ჰგჰჰჰ 65
 ა-ჰანელა 109

ა-ჰადა 108
ა-ჰერემ! 76
ა-ჰერჯან 109
ჰა 22

უბიხური

აბლ-ა 134
აშენ 75
ალო'თმაჯ 72
ახ'გლა-ჰე 66
ბალერ 32
ბაშღგუ 79
ბაშხ'გ 49
ბაჩა 8
ბაჰჩა 79
ბაჰემ 70
ბაყ'ერ 34
ბაბად 78
ბაგენა 31
ბატი 31
ბაყე 19
ბაგე 132
ბეშხუ 49
ბზე 55
ბჟამა 125
ბრასკ- ა 51
ბრასქა 51
ბულუ 82
ბენე 80
ბელე 81
გებუ 35
გემა 38
გალა 6

გემ 45
გეგე 126
დნგე 19
დეკ 84
დეკ-ან 86
დეკ 39
ელმეზ 73
ზა 123
ზაღა 18
ზაღაგემა 18
ზენთეუ 125
ზენტიუ 125
თენექე 91
თოფ 90
თა- 52
თარაზ 88
თუე 52
თუაღა 42
თანე 88
კალამ 92
კირ 45
კერ-კერ 127
კაც-კაც 128
კეფე 135
კეგ 126
კეკ 126
კანგე 21
ლაბგა 48
ლაშა 46
ლაკა 48
ლულა 94
ლაღა 47
მადმუნ 95
მაშა 96

მწწა 13	ფგრ 127
*მგგა 27	ქესა 100
მეცნ 61	ქაც-ქაც 127
მეხე 51	ქეცე 56
მეკადგლა 48	ქაბჟა 57
მეწუ 41	ქაცე 21
ნალ 98	ქეფ 135
ნახთა 99	'ლა 128
ნაჯგლა 68	ლუნ 135
ნოხტა 99	ლ-ა 22
ნეკა 27	ყალა 22
ნეკე 36	ყატურ 111
დადა 39	შაკე 60
დატა 53	შალ 115
დგ-ს-ყალა-ნ 22	შადთან 116
ჟაჟნ 14	შაბა 115
ჟაკა 15	ჩ(გ)უნ 118
ჟენდუ 125	ჩატ 23
ჟამე 19	ჩაყე 136
სალამ 102	ჩეტანა 118
საჰათ 101	ჩე 24
სერ 103	ცაც 137
საბა 115	ცე 124
საზზ 114	ცნ 137
ტამლა 84	წერხა 49
ტე 43	წერხა 49
ტე'მა 28	წეკ- 61
უადე 99	ჭარხ 117
უაკა 100	ჭინჭალ- 62
უოკა 100	ჭე-დგ 61
უნანგე 17	ხაზენა 119
უმდა 18	ხ'გლა 66
უმრან 18	'ხა 134
ფალოთან 107	კაბელ 111

კათან 63
კამპ 112
კწ 26
კემბალან 66
კა 52
კაზა 65
კარმან 123
კინ 123
კგბან 122
კგლ 68
კარამ 74
კილკან 108
კერეკან 108

ყაბარდოული

აბრანკ 70
აბლან 134
არყ 75
ბა 130
ბაბან 54
ბალიდ 29
ბარაზედი 51
ბარეზედი 51
ბაუ 71
ბამ, 8
ბამლ'ეყ 79
ბაკ 29
*ბანლან 55
ბოუ 71
ბჟაყა 12
ბჟან 125
ბერ-ტემ 28
ბანლად 32

ბჟანდ 31
ბჟენან 30
ბჟენან 30
ბჟან 125
ბლ'ე 9
გან 46
გართან 9
გამან 10
გამ 21
გაგემ 93
გემბენ 34
განბანან 35
გან 37
განან 6
დამელან 83
დანლან 83
დამანყა 11
დანგ 10
დესთან 84
დომბად 85
დომბან 85
ზეთ 41
ზაზ 133
ზაზან 133
თას 89
თაურეხ 89
თოფ 90
თუმან 91
თენჩ 85
თარან 88
თარანა 88
კადმათ 144
კაფან 12
კეთან 56

კაბეში 92
კ-ნ 61
კანდენ 12
კანთან 38
კანე 46
ლ'-ფხამბ 23
ლ'აყა 12
ლ'ხინ-ნ 138
მარკო 49
მასკე 13
მანა 13
მერაკო 49
მესთ 96
მესყალ 97
მორნ 97
მწაჯუ 94
მწაკაპწ 48
მწმ 50
მწმ 50
მწყ 14
ნომინ 95
ნებ 36
ნატ 53
ნეთუუ 106
ნგ-ჟინ-ნ 137
ნთუუ 106
პწასხინ 49
პტრანჟან 76
*ჟაჟან 14
ჟორ 67
ჟენ 123
ჟმქინ 15
ჟაკ-ნ 15
ჟასუს 122

ჟგზ'ა 16
საბენ 103
საბფ 101
სემაჯ 59
სეჰინთ 101
სეჰინ 102
სარგვ 25
სხინ 59
სინ 57
ტებ 104
ტოლბაჟ 105
ტე 43
ტემ 29
ტემე 29
ტემე-ს 28
ტემ 29
ტემ 10
უენ 40
ჟან 17
ჟან 17
ჟანჟაფს 17
ჟელახინ 106
ჟეჰსკენ 134
ჟერ 53
ჟინედ 18
ჟინყ 18
ჟინრდ 18
ჟინ 19
ჟინხ 19
ფედენ 20
ფრუნჯ 81
ფსებებ 32
ფხე 131
ფხინ 64

ფხანხი 64
ფერ-ფერ 127
ფერკან 129
ფეჟი 19
ქებეგე 126
ღენ 128
ღან-მან 22
ღანღან 58
ღენ 128
ყაბგლი 111
ყამ 112
ყათმაყ 72
ყანღან 112
ყანჯალ 112
ცან-ფხანამბ 23
შენაყ 116
შენი 118
შანხ 117
შატ 23
ჩეცა 60
ჩე 24
ჭაფს 17
ჭან 12

ჭი 61
ხამწანრაწ 44
ხამ 25
ხადრ 121
ხარზენ 118
ხარე 120
ხანთერ 119
ხანღანამ 119
ხანსაფ 113
ხანგრეჟი 121
ხამ 25
ხე 64
ხენკალ 121
ხანკალ 121
ჯენ 123
ჯგრონჩი 82
ჰალალ 73
ჰანღ 36
ჰანღეჟი 27
ჰანღეჟი 27
ჰანგეჟი 74
ჰანგეჟი 74

ქართველური ენები

ქართული

აბაზი 69

აბლაყ (ინგილ.) 74

აბრაგი 70

აბრეშუმი 70, 71

აგვართა (გურ.) 10

აზანი 72

ალალი 73

ალმასი 73

ამბავი 108

*ამბაი 108

*ამბაი 108

*ამბეი 108

ამბორი 130

ამლაკი 74

ამლაყი 74

ანწალა 25

აპარაკი (ხევს.) 70

არამი 74

არაქათი 74

არაყი 75

არშინი 75

არჯალი 75

ატამი 28

აფერიმ 76

აფერუმ 76

აშ 124

აჩი 24

აჩუ 24

აჩუა 24

ბადრიჯანი 76

ბავრაკი 77

ბავრაყი (მთიულ.) 77

ბაზარი 77

ბაირალი 77, 78

ბაკი 29

ბალი 29

ბამბა 78

ბანბა 78

ბაჟა 30

ბაჟი 31

ბატკი 31

ბაქია 131

ბაღჩა 78

ბაშლაყი 79

ბახჩა (გურ.) 79

ბებერა 32

ბევრი 79

ბეღელი 29

ბეღურა 32

ბეჭედი 131

ბზიკი 124, 125

ბზრიალი 125

ბზუილი 125

ბინა 80

ბოვრაყი (თუშ.) 77

ბოკვერი 8, 21

ბოლვა 33

ბოლი 33

ბოლოკი 33

ბოტი 43

ბოქვენი 27, 36

ბოლაზი 80

ბოყვი 34
 ბრინჯი 80
 ბუ 125
 ბუბუნი 125, 126
 ბუგრი 132
 ბურღი 34
 ბულა 81
 ბული 82
 ბლავანი 134
 ბლავილი 126
 *ბლაჟ 134
 ბლული 126
 ბწკენა
 ბჟე 7
 გემო 46
 გვაზანაკი 35
 გვალი პატრიქანი (გურ.) 76
 გვამი 26, 36
 გვიან 37
 გვიანება 37
 გირვანქა 82
 გობანი
 გომი 37
 გომური 37
 გორა 7
 გრძელი 38
 გუგული 126
 გუთანი 38, 39
 გუამი 36
 დაბა 30
 დავა 82
 დავთარი 83
 დალალი 83
 დამლა 83
 დასტა 84
 დევი 84, 85
 დიდი 39
 დინჯი 85
 დომბა 85
 დუნია 40, 85
 დუქანი 86
 ვანი 40, 41
 ვარადა 18
 ვარია 54
 ვარიაჲ 54
 ვიწრო 41
 ზანდარა (ზემოიმერ.) 125
 ზანდური 42
 ზარალი 87
 ზეთი 41
 ზოგი 132
 ზოზინი 132
 ზოზღნა 132
 თამადა 87
 თანაქა (გურ., იმერ.) 91
 თარაზო 88
 თარი 88
 თარიღი 88
 თასი 89
 თემი 42
 თერეზო (გურ.) 88
 თვალი 42
 თვალ-მარგალიტი 42
 თიკანი 43
 თოფი 89
 თოფრა 90
 თოხლი 43
 თუთუნი 90

თუმანი 90
თუნუქა 91
თუნუქი 91
თხრა 133
იშ 124
იშია 124
იშო 124
კაკანი 127
კალა 81
კალამი
კანი 44
კამბეში 92
კამბეჭი 92
კამეში 92
კამეჭი 92
კანაფი 44
კანი 44
კასაბი 113
კვერი 120
კირი 45
კოცნა 45
კუ 46
კუბო 46
ლაფშა 46
ლალუმი 93
ლაში 47
ლოზიო 48
ლოკვა 48
ლულა 94
ლუმბა 98
მაგოლი 14
მაზა 94
მაიმუნი 94
მარწყვი 49

მარჯანი 95
მასხარა 95
მაყვალი 38, 49
მაშა 50, 95
მახა 49
მდოგვი 50
მერცხალი 49
მესტი 96
მირთმევა 52
მისხალი 97
*მერწიხალ 49
მოლა 97
მოცვი 39
მრავალფშა 146
მურა 97
მღვიმე 135
მძალე 50
მძალე ნიგოზი 50
მწერი 13
მხალი 132
ნათესავი 108
*ნათესაი 108
*ნათესეი 108
ნალი 97
ნამუსი 98
ნისლა 47
ნიშანი 115
ოდა 99
ომი 51
ოყა 100
ოჯახი 100
პარასკევი 51
პატრონყმობა 149
რთმევა 52

რქა 52
 საათი 101
 საბაბი 101
 საგუსალი 57
 სავსე 40
 საინი 102
 საკვეთელი 39
 სალამი 102
 საპონი 102
 საყუდელი 41
 საჭედარი 98
 სეირი 103
 სველი 53
 სურათი 103
 სხამი 59
 ტაბიკი 11
 ტალახი 53
 ტაფა 104
 ტაშტი 89
 ტახტი 104
 ტოლუმბაში 105
 *უაც 124
 უდაბნო 40
 უდაბური 40
 უთო 105
 ულუფა 106
 უნაგირი 17
 ურო 53
 უქმი 149
 ფაიდი 108
 ფალავანი 106
 ფალევანი 107
 ფანდური 88
 ფანჯარა 107
 ფასი 54
 ფაფა 54
 ფაფარი 55
 ფაჩუჭი
 ფინჯანი 108
 ფლანელი 109
 ფრენა 127
 ფულურო 135
 ფშა 55, 146
 ფშანი 147
 ფშატალა 147
 ფხალი 132
 ფხანა 134
 ქავი 55
 ქატო 56
 ქაცვი 56
 ქირა 109
 ქისა 109
 ქმარი 57
 ქსოვა 57
 ქურანა 47
 ღარიბი 110
 ღაღანი 58
 ღერღა 128
 ღორი 26
 ღრუ 135
 ღრღნა 128
 ღულუნი 65
 ყაბული 111
 ყავარი 111
 ყალანი 112
 ყამა 112
 ყარაული 113
 ყასაბი 113

ყიამათი 114
 ყიამეთი 114
 ყლუპი 58
 ყმა 148
 შაბათი 114
 შალი 115
 შანა 115
 შეითანი 116
 შენახვა 135
 შინაყმა 149
 შმაგი 59
 შხამი 59
 ჩადი 60
 ჩადუნა 59
 ჩაკვა (იმერ.) 136
 ჩანახი 116
 ჩარხი 116
 ჩაყვა (იმერ.) 136
 ჩონა (რაჭ.) 118
 ჩოხა 117
 ჩოკა 117
 ჩქარი 16
 ცალი 136
 ცახცახი 128
 ცრუ 60, 61
 ძაძა 61
 ძეძვი 61
 წარჯდა 12
 წალა 137
 წახდა 12
 წენწული 14
 წვეთი 23
 წინდი 131
 * წირხ- 49
 წკა 61
 წოვა 137
 წულა 137
 წყალი 55
 ჭაჭა 14, 15
 ჭვავი 108
 * ჭვაი 108
 * ჭვეი 108
 ჭინჭალა 62
 * ჭინჭარა 62
 ჭინჭარი 62
 * ჭინჭარაქა 62
 ჭინჭრაქა 62
 ჭიპი 62
 ჭმახე 149
 ხაზინა 118
 ხათრი 119
 ხალთა 63
 ხამპალა (მოხ.) 119
 ხაპერა 63
 ხაპი 63
 ხარჯი 120
 ხეირი 120
 ხერხი 64, 143
 ხვრინვა 129
 ხინკალი 121
 ხმარება 148
 ხოზო 64, 65
 ხოხოზი 65
 ხული 66, 132
 ხულუგ 27
 ხულუგო 27
 ხულუნგო 27
 ხუმარა 66

ხუმრობა 66
ხურჯინი 121
წოცობი 65
წუეზა 64
წურელი 135
წუეზა 65
ჯაშუში 121
ჯგუფი 135
ჯვარი 67
ჯიბე 122
ჯილაგი 122
ჯინი 123
ჯიქურა 143
ჯოგი 17
ჯუარი 67
ჯურმა (რაჭ.) 123
ჰალალი 73

ზანური

აბაზი 69
აბდანი (მეგრ.) 20
აბლაკი (მეგრ.) 74
აბლაკია (მეგრ.) 74
აბორა (ლაზ.) 72
აბრაგი (მეგრ.) 70
აბრეკი (ლაზ.) 70
აბრეშუმი (მეგრ.) 70
აბუდანი (მეგრ.) 20
აბუდანიშ ლაგამი (მეგრ.) 20
აბურა (მეგრ.) 71
აბუურა (მეგრ.) 71
აბხა (მეგრ.) 9
აგვარა (მეგრ.) 6

აგვართა (მეგრ.) 9
ათამყა (მეგრ.) 72
ათმაყა (მეგრ.) 72
ათმაყა (მეგრ.) 72
ათმოყა (მეგრ.) 72
ალალი 73
ალმასი (მეგრ.) 73
ამბე 108
ამბური (მეგრ.) 71
ანაგერი (მეგრ.) 17
ანანგერი (მეგრ.) 17
ანგვარა (მეგრ.) 6
ანტამა (ლაზ.) 28
ანწალა (მეგრ.) 25
ანწოლა (მეგრ.) 25
არგვათა (მეგრ.) 10
არეშუმი (მეგრ.) 70
ატამა (მეგრ.) 28
ატამბა (ლაზ.) 28
აფდანი (მეგრ.) 20
აფუნი (მეგრ.) 22
აფხა (მეგრ.) 9
აქრა (ლაზ.) 52
აწალა (ლაზ.) 25
ბაბუაკია (მეგრ.) 16
ბაზარი 77
ბაკი (ლაზ.) 29
ბამბე (მეგრ.) 78
ბამბუ (ლაზ.) 78
ბაჟა (მეგრ.) 30
ბაჟი (მეგრ.) 31
ბარდალი (ლაზ.) 77
ბასილაშ ბჟაკე (მეგრ.) 16
ბატი (მეგრ.) 31

ბატკი (მეგრ.) 32
ბაღეზა (მეგრ.) 7
ბაღირე (მეგრ.) 32
ბაღრე (მეგრ.) 32
ბაღუ (მეგრ.) 29
ბაღჩა (მეგრ.) 79
ბაღგრე (მეგრ.) 32
ბაშლაყი (მეგრ.) 79
ბაშლო (ლაზ.) 79
ბაშლოლი (ლაზ.) 79
ბაჰე (მეგრ.) 32
ბერალი (მეგრ.) 77, 78
ბერეყი (მეგრ.) 77, 78
ბეტარი (მეგრ.) 44
ბეჰა (მეგრ.) 32
ბისკონუა (მეგრ.) 134
ბიწკონუა (მეგრ.) 134
ბოლაზი 80
*ბოჩქა 50
ბჟაკე (მეგრ.) 15, 16
ბჟე (მეგრ.) 30
ბრელი (მეგრ.) 79
ბრინძი (ლაზ.) 81
ბრინჯი 81
ბუკუნი (მეგრ.)
ბულეკი 33
ბულეჭი (ლაზ.) 33
ბული 29, 30
ბურგი (ლაზ.) 34
ბულა (მეგრ.) 81
ბუყინი (მეგრ.) 34
ბუყუნი (მეგრ.) 34
ბუყუნი (მეგრ.) 34
გადღანება (მეგრ.) 34

გალემი (ლაზ.) 92
გვაბანა (მეგრ.) 35
გვაბანაკი (მეგრ.) 35
გვაბანი (მეგრ.) 35
გვალა (მეგრ.) 7
გვართა (მეგრ.) 10
გვართუა (მეგრ.) 10
გვიანი (მეგრ.) 37
გინძე 38
გირძე (მეგრ.) 38
გიძე (მეგრ.) 38
გობანი (მეგრ.) 35
გობენეჯ (მეგრ.) 35
გუგული 126
გუნძე (ლაზ.) 38
გურთან (მეგრ.) 38
გურიშ ჯიბე (მეგრ.) 122
გურჯიბე (მეგრ.) 122
გვნძე (მეგრ.) 38
გვრძე (მეგრ.) 38
დაგვა (მეგრ.) 10
დავა (მეგრ.) 82
დეძი (მეგრ.) 84
დიდი 39
დივი (ლაზ.) 84
დობა (ლაზ.) 40
დობერა (მეგრ.) 40
დობირა (მეგრ.) 40
დოლო (მეგრ.) 39, 40
დონგ(ვი) (მეგრ.) 50
დუნია (ლაზ.) 86
დუნდა (ლაზ.) 86
დუქანი (მეგრ.) 86
დუქანი (ლაზ.) 86

ელმასი (ლაზ.) 73
 ეფშა (მეგრ.) 40
 ვარადა (მეგრ.) 18
 ზანდი (მეგრ.) 42
 ზანთი (მეგრ.) 42
 ზარალი (მეგრ.) 87
 ზეთი (მეგრ.) 41
 თანაქა (მეგრ.) 91
 თარიხი (ლაზ.) 88
 თბუ (მეგრ.) 11
 თელღალ (ლაზ.) 83
 თერეზი (მეგრ.) 88
 თიბი (მეგრ.) 11
 თიფი (მეგრ.) 11
 თიფუ (მეგრ.) 11
 თილი (მეგრ.) 43
 თოფი (მეგრ.) 89
 თოხლი (ლაზ.) 43
 თუთუმი 90
 თუმანი (მეგრ.) 90
 თეფე (მეგრ.) 11
 იმბრიშუმი (ლაზ.) 70
 ინწრო (მეგრ.) 41
 კალამი (მეგრ.) 92
 კალე (მეგრ.) 91
 კალმახა (მეგრ.) 63
 კამა (ლაზ.) 112
 კამბეუმი (მეგრ.) 92
 კამბეჭი (მეგრ.) 92
 კანი (მეგრ.) 44
 კარკალი (მეგრ.) 127
 კაჭრი (ლაზ.) 44
 კერფი (ლაზ.) 44
 კეფა (მეგრ.) 12
 კეფი (ლაზ.) 44
 კვარი (მეგრ.) 120
 კირი 45
 კიფი (მეგრ.) 44
 კოკუში (მეგრ.) 93
 კოკუჭი (მეგრ.) 93
 კოლომია (მეგრ.) 92
 კუნო (მეგრ.) 46
 კვვ (მეგრ.) 44
 ლაბაშა (მეგრ.) 8
 ლაბშა (მეგრ.) 46
 ლამოსი (მეგრ.) 98
 ლამუსი (მეგრ.) 98
 ლაფშა (მეგრ.) 46, 47
 ლაფში (მეგრ.) 46, 47
 ლალუმი (მეგრ.) 93
 ლაყვა (მეგრ.) 47
 ლებია (მეგრ.) 47, 48
 ლეტა 53
 ლოტკუა (მეგრ.) 48
 მაზვა (მეგრ.) 94
 მაიმუნნი (მეგრ.) 94
 მარწკინდი 131
 მაშა (მეგრ.) 95
 მაწინდი 131
 მაწკინდი 131
 მაჭირხოლი (მეგრ.) 49
 მესთი (მეგრ.) 96
 მესტი 96
 მზგუჯი (ლაზ.) 67
 მირცხალი (მეგრ.) 97
 მტკუი ფატიჯანი (ლაზ.) 76
 მურღი (ლაზ.) 49
 მუხამუხი (მეგრ.) 63

მჭაჯი (ლაზ.) 13
ნათესე 108
ნალი 98
ნამოსი (მეგრ.) 98
ნამუსი (მეგრ.) 98
ნახვთა (მეგრ.) 99
ნახთა (მეგრ.) 99
ნახტა (მეგრ.) 99
ნახუთა (მეგრ.) 99
ნდეში (მეგრ.) 84
ნთხორუა (მეგრ.) 133
ნიშანი (მეგრ.) 115
ნქა (ლაზ.) 52
ნქრა (ლაზ.) 52
დაბშა (მეგრ.) 46
დოფშა (ლაზ.) 40
ობალუ (ლაზ.) 7
ობლე (ლაზ.) 134
ოდა 99
ოკა (ლაზ.) 100
ოლოკუ (ლაზ.) 48
ოლოსკუ (ლაზ.) 48
ონაგერი (მეგრ.) 17
ონაგირი (მეგრ.) 17
ონანგერი (მეგრ.) 17
ონანგირი (მეგრ.) 17
ონენგერი (მეგრ.) 17
ონთხორი (ლაზ.) 133
ოფშა (ლაზ.) 40
ომვალუ (ლაზ.) 57
ომუ (ლაზ.) 57
ოწუ (ლაზ.) 137
ოჯახი (მეგრ.) 100
პაკუწი (ლაზ.) 100

პატრიჯანი (მეგრ.) 76
პატენყვალა (მეგრ.) 149
პუროსკუა (მეგრ.) 134
პუსკონუა (მეგრ.) 134
პუსკორუა (მეგრ.) 134
რშულა (მეგრ.) 57
რჩუანი (მეგრ.) 117
საბატონი (მეგრ.) 114
სათი (მეგრ.) 101
საპონი (მეგრ.) 102
საყალე (მეგრ.) 22
სენი (მეგრ.) 102
სურათი (მეგრ.) 103
სურეთი (ლაზ.) 103
ტაბუკი (მეგრ.) 11
ტამურღა (ლაზ.) 83
ტაფე (მეგრ.) 104
ტახტა (მეგრ.) 104. 105
ტახტი (მეგრ.) 104
ტოლბაში (მეგრ.) 105
უნაგერი (მეგრ.) 17
უნთო (მეგრ.) 105
ურო (მეგრ.) 53
უქვი (მეგრ.) 149
უქუტი (მეგრ.) 149
ფანელი (მეგრ.) 109
ფარა (მეგრ.) 107
ფარფალი (მეგრ.) 127
ფაფარი (მეგრ.) 55
ფაჩქა 50
ფენდა (მეგრ.) 108
ფენჯერე (ლაზ.) 107
ფოფორი (მეგრ.) 55
ფსია (მეგრ.) 146

ფურიწყა (მეგრ.) 127
ფშალი (მეგრ.) 115
ქა (მეგრ.) 52
ქაცარი (მეგრ.) 128
ქესა (მეგრ.) 109
ქეც-ქეც (მეგრ.) 127
ქვარა (მეგრ.)
ქირა (მეგრ.) 109
ქომონჯი (მეგრ.) 57
ქომოჟი (ლაზ.) 57
ქომოჯი (ლაზ.) 57
ქორბა (ლაზ.) 27, 36
ქრა (ლაზ.) 52
ქუტია (მეგრ.) 56
ქუცი (მეგრ.) 56
ღანდა (მეგრ.) 18
ღარიბი (მეგრ.) 110
ღეტამა (მეგრ.) 58
ღვარა (მეგრ.) 126
ღვარაფი (მეგრ.) 126
ღიაფი (მეგრ.) 128
ღირღონუა (მეგრ.) 129
ღუ (მეგრ.) 125
ღულინი (მეგრ.) 65
ყაბული (მეგრ.) 111
ყამა (მეგრ.) 112
ყამზარი (მეგრ.) 111
ყარული (მეგრ.) 113
ყარულუ (მეგრ.) 113
ყარული (მეგრ.) 113
ყვანა (მეგრ.) 147
შალი 115
შანა (მეგრ.) 115
შეითანი (ლაზ.) 116
შეიტანი (ლაზ.) 116
შენახება (მეგრ.) 135
შინაყვა (მეგრ.) 149
შინაყუა (მეგრ.) 149
შოლორი (მეგრ.) 53
შუალა (მეგრ.) 57
შხამი (მეგრ.) 59
ჩარხი (მეგრ.) 116
ჩაყვა (მეგრ.) 136
ჩემქვა (მეგრ.) 15
ჩემჰვა (მეგრ.) 15
ჩიქი (მეგრ.) 60
ჩოხა (მეგრ.) 117
ჩუანი (მეგრ.) 117
ჩუვანი (მეგრ.) 117
ჩუვენი (ლაზ.) 117
ჩხამი (ლაზ.) 59
ცანცალი (მეგრ.) 128
ციკი (მეგრ.) 60
ციმუა (მეგრ.) 60
ციმცვა (მეგრ.) 60
ცემცვა (მეგრ.) 60
ძანძა (მეგრ.) 61
ძანძუა (მეგრ.) 61
ძონძი (მეგრ.) 61
წარი (ლაზ.) 44
წკა (მეგრ.) 61
წკარი (ლაზ.) 55
წულა (მეგრ.) 137
წყარი (მეგრ.) 55
ჰანდი (მეგრ.) 13
ჰანჯი (მეგრ.) 13
ჰაპანი (მეგრ.) 62
ჰარხა (ლაზ.) 116

ჭაჭა (მეგრ.) 14
ჭვათი 23
ჭვახე (მეგრ.) 149
ჭვე 108
ჭიმჭა 14
ჭინჭა 14, 62
ჭირკუ (მეგრ.) 24
ჭკემი (ხოფ.) 61
ჭურჭა (ლაზ.) 62
ჭუახე (მეგრ.) 149
ხათრი (მეგრ.) 119
ხალა (მეგრ.) 138
ხამი/უ (მეგრ.) 112
ხაპერაში (ლაზ.) 63
ხაპი (ლაზ.) 63
ხარამი (ლაზ.) 74
ხართა (მეგრ.) 63
ხარჯი (მეგრ.) 120
ხაფა (მეგრ.) 138
ხერხი (ლაზ.) 64
ხვარება (მეგრ.) 149
ხვეზა (მეგრ.) 64
ხიჭეთი (მეგრ.) 23
ხოზო (მეგრ.) 64
ხორხი (მეგრ.) 64, 143
ხოხობი (მეგრ.) 65
ხულა (მეგრ.) 138
ხული (მეგრ.) 66
ხუროჯინი (მეგრ.) 121
ხურუჯონი (მეგრ.) 121
ხურხინი (მეგრ.) 129
ხურჯინი (მეგრ.) 121
ხურჯონი (მეგრ.) 121
ხუჯიმ ფშალი (მეგრ.) 115

ხუარება (მეგრ.) 149
ხეჭეთი (მეგრ.) 23
ჯამიში (ლაზ.) 92
ჯამუში (ლაზ.) 92
ჯგუნჯგი (მეგრ.) 67
ჯებე (ლაზ.) 122
ჯები (ლაზ.) 122
ჯვარი (მეგრ.) 67
ჯვარსახე (მეგრ.) 67
ჯიბე (მეგრ.) 122
ჯიმა (მეგრ.) 68
ჯიმადი 68
ჰალალი 73
ჰარამი (მეგრ.) 74
ჰელალი (ლაზ.) 73
ჰაიდე (ლაზ.) 108
ყუდე (მეგრ.) 41
ყუნგა (მეგრ.) 10

სვანური

აბაზ 69
აბრაგ 70
აბრეგ 70
აბრეშუმ 70
აბრეშუმი 70
აბურეშიმ 70
აბურეშტიმ 70
აგორჷ 6
ალალ 73
ალმას 73
ალმჷს 73
ამლჷკ 74
არჷყ 75

ატამა 28
ატამ 28
აწულა 25
აზრაგ 70
აზრეგ 70
აზრეშუმ 70
არაყ 75
ბაზარ 77
ბამბა 78
ბანბა 78
ბაჟ 31
ბაირაღ 77
ბაღრაზ 77
ბეყუ 34
ბინა 80
ბირღუ 34
ბოლოკ 33
ბოყუ 34
ბრინჯ 80
ბურღუ 34
ბულღა 81
ბლეჰ/ღ 134
ბლეუ 134
ბეხე 131
ბაირაღ 77
ბაღრაზ 77
ბაჟ 31
ბასყ 49
გარ 13
გატ 56
გატ 56
გუთან 38
გუთან 38
გუემ 37

გუემი 40
გუინ 37
გუნამ 36
დაღ 84
დაბ 40
დაღ 84
დაღ 84
დომბაღ 85
დომბა 85
დომბა 85
დექან 86
დეხ 43
ზარაღ 87
ზეთ 41
ზენთხ 42
თას 89
თას 89
თეტენ 61
თეფ 89
თოფ 89
თოფრა 90
თოფრაღ 90
თოფ 89
თუთინ 90
თუთუნ 90
თუნაღ 42
თუნეფ 89
კამბეჩ 92
კან 44
კამბეჩ 92
კან 44
კვად 12
კვად 12
კამბეშ

კირ 45	ოდურცუზ 106
კუმშ 92	პატრაჯ 76
კუეცენ 21	პატრაჯან 76
ლალუმ 93	პატრიჯან 76
ლებია 47	პატრიჯან 76
ლემეს 13	ჟინად 17
ლემესგ 13	ჟინდ 17
ლემესკ 13	საათ 101
ლილრკე 48	სათ 101
ლიპნწკუე 134	საინ 102
ლიჟუმი 133	სამტინ 114
ლიშხტნი 135	საპ[უ]ენ 103
ლიც 55	საპონ 103
ლიწანე 133	საფტინ 114
ლიხუმარნლ 66	სწთ 101
ლიჯიმ 57	სწინ 102
ლობიო 47	სწთ 101
ლგლდენ 133	სტოლუბშ 105
მაჭუალ 14	ტაფა
მწიგ 18	ტახტა 104
მამუნ 94	ტაშდ 89
მექუ 14	ტახდ 104
მერ 13	ტოლბაშ 105
მუს 18, 19	ტოლიბაშ 105
მუხუბე 51	ტოლიბაშ 105
მენწლა 13	ტოლობაშ 105
*მკერ 13	უნთოტ 105
ნალ 97	უნგირ 17
ნახტწი 41	უნაგირ 17
ნაჯტდა 16	უჩხა 19
ნედუმდ 43	ტარგ 18
ნელაშდ 43	ტედ 23
ნილაშტ 43	ტელაქ
ნიც 55	ტიდ 23

ზოდურცუ 106
ზოდურცუზ 106
ზოჯახ 100
ზოჯახ 100
ზუჩხა 19
ფაიდა 108
ფალაუზნდ 107
ფალუანდ 107
ფალუან 107
ფალუანდ 107
ფანელ 109
ფაფალ 55
ფაყუ 19
ფაჩლეღ
ფაკუნა 8
ფაკუნარ 8
ფანელ 109
ფანდა 108
ფას 54
ფაჩი
ფარა 107
ფუსდ 20
ფუსტ 20
ფხოლე 23
ფხოლე 23
ქან 44
ქესა 109
ქესა 109
ქირა 109
ქირა 109
ქისა 109
ქამ 25
ქამე 25
ქამეშ 25

ქესა
ქუეფ 135
ქუეფდ 135
ღანაუ 21
ღარიბ 110
ღარიბ 110
ღოლაქ 110
ღოლაქ 110
ღოლაქ 110
ღოლაქ 110
ღორღოღ 110, 128
ღულიაქ 110
ღუელიაქ 110
ღუელიაქ 110
ყაბულ 111
ყანჯალ 112
ყარული 113
ყალბუნ 111
ყარულ 113
ყარული 113
შგუიბ 136
შხამ 59
შხამ 59
შალ 115
ჩეი 34
ჩედნ 117
ჩოინ 117
ჩაჟ 24
ჩარხ 116
ჩაჟ 24
ჩარხ 116
ჩეი 24
ჩუეინ 117
ჩუენი 117

ჩუენ 117
ცხამ 59
დამრა 61
ქაქ 14
ქინქილ 14
ქიბ 62
ხათრ 119
ხალთ 63
ხალთა 63
ხარჯ 120
ხადა 26
ხათრ 119
ხამ 26
ხარჯ 120
ხედა 26
ხერტიპერტი 138
ხულუგ 27
ხულუგუ 27
ხურუნი 129
ხურჯინ 121
ხურჯუნ 121
ხუად 138
ხუნა 138

ხუნა 138
ხუნუ 41
კად 26
კამმა 138
კოჯუებ 65
კადა 26
ჯაქ 14
ჯიბ 122
ჯიბაი 122
ჯიბა 122
ჯემილ 68
ჯუოდიას 16
ჯუარ 67
ჯუარ 67
ჯუენდიას 16
ჰაგარ 13
ჰაგუ 13
ჰალა 73
ჰარაყ 75
ჰაწუალ 25
ჰინგირ 17
ჰენგირ 17

იბერიულ-კავკასიური ენები

ანდიური

ქაუ 56
ჩარხ 117
ხადრ 120

არჩიზული

მი-სა(რ)ტ(უ) 131
მისარტუ 131
ჟიფ 112
ტა 56
ფარხ- 127

აღულური

საბონ 103
ხათირ 119

ახვახური

ქო 56
ჭიკე 43

ბაგვალალური

წიკერ 43

ბაცბური

ბორც 50
გუგუტა 126

ბეჟიტური

მაჩე 50
ქაუ 56
ჩიკე 43

ბოთლიხური

წიკერ 43

დარგულელი

ბულა 82
გამუშ 93
გუთან 39
თახ 105
მაჩუდთი 96
მუჩი 50
ნამუს 99
სურათ 104
ტას 89
უნძა 8
უჩაგ 100
ქისა 110
ყაბულსი 111

დიდოური

ცეკი 43

ვანახური

გუოთა 39
ჩარხ 117
ჩონ 118
ჩუინა 118
ჩუნ 118

თაბასარანული

საბონ 103
უჟად 100
ხურჯ 121
ჯიბ 121

ინგუშური

ბოალ 30
ბოგ 132
ბორც 50
ბულა 81
ებარგ 70
თარაზ 88
მჩიი 96
ნუვრ 17
პარასკა 52
საჰათ 101
სურთ 103
ტობმი 90
ქონილ 56
ქოჟუ 56
ხარა 74
ხედრა 120
ხინგალ 121

კარატაული

წიკერ 43

ლაკური

ბულა 82
დუმბეი 85
ზარალ 87
თარიხ 89
თახჩა 105
კუთ 56
ნუზ 8
ოსუ 125
ჟიფ 122
სურათ 104
ტჰს 89
შინთ 101
ხაზნა 118
ხათირ 119
ხადრ 120
ხურჯინ 121

ლეზგიური

აჟალ 76
ბდალი 29
ბულ 82
გამიშ 93
თარიხ 89
თახთ 105
თერეზ 88
თერეზარ 88
თურბა 90

მწს 96
სურეთ 104
უჟალ 100
ქუქუპ
ყაბულ 111
ჩარხ 117
ხათურ 119
ხადრ 120

ტინდიური

წიკარ 43

უდიური

ფურ- 127
ქოთან 39
ცილ 122
ჯიბ 122

ჩეჩნური

ბალო 30
ბოგ 132
ბორც 50
თას 89
თახთა 105
თერზა 88
მწიფ 96
ნუდრ 17
ობურგ 70
პერასკა 52
საჰთ 101
სურთ 104

სწბა 103
ქერტ
ქისა 110
ქოუ 56
ღამა 112
ხაზნა 118
ხარა 74
ხედრა 120
ხინგალ 121
ჯა 17
ჯი 17

წახური

ხათრ 119

ჭამალალური

მისუდ 131

ხვარშიული

ბოჩა 50
ჩიკი 43

ხუნძური

აბურიქ 70
ბაჭლი 29
ბუბბუ 126
ბუდა 82
გამუმ 93
გიგო 126

გიგუ 126
ზარალ 87
თავარის 89
თახ 105
კამუშ 93
მაჩუდალ 96
მესედ 131
მინა 80
მისყალ 97
ნამუს 99
ნუწუწა 8
საფუნ 103
საჰათ 101
სურათ 104
ტარს 89
ტეგ 56

ქაუუ 56
ქესე 110
ქუთან 39
ყაბულ 111
ყაბულაბ 111
ჩარხ 117
ჩოდენ 118
ცოგი 132
ხათირ 119
ხადრ 120
ჰაბასი 69
ჰაჟალ 76

ჰინალულური

მოჩი 50

ინდოევროპული ენები

ბელორუსული

купа 135

ბერძნული

kalamos 92

μαζα 94

μαζζα 94

ბულგარული

ობორ 71

გერმანული

küssen 45

თათური

ზარალ 87

ზარარ 87

ლათინური

maurus 98
sapoōnis 102

ოსური

აბასი 69
აბრგ 70
აბერგ 70
ამბუდენ 130
აძალი 76
ბალ 30
ბალი 30
ბარესჩი 52
ბარსკა 52
ბოლგა (დიგ.) 33
ბოლკ (ირ.) 33
ბოდ 81
ბოდა 81
ბაგანი 30
ბაგანგ 30
ბაქულ (დიგ.) 14
გირანქა 82
გომ 37
გონ 37
გან 44
გან 45
დობრა 90
დომბად 85
ზაკე 16
ზაკ 16
ზორმ 123
ზამხ 42

თაბად 104
თაბ 104
თამადა 87
თას 89
თაურაყ 89
თაურულ 89
თარაზ 88
თარაზ 88
თებ 104
თოფრა 90
თოჭრა 90
მაიმუნი 95
მეს 96
მესთაღ 96
მისყალ 97
მისხალ 97
მორა 97
მორ 97
მქელ (ირონ.) 14
მწკუ 48
მწკუ 48
ნამუს 99
ნამგს 99
საფონ 102
საფონ 102
ტახთი 105
ქაუ (ირ.) 56
ქაუ (დიგ.) 56
ქაუ 56
ქის 110
ქესს 110
ქეს 110
ყაბულ 111
ყამა 112

ყმა 112
ცალხ 117
ციუან 118
ცუან 118
ძილაგა 122
ძილ 112
ძორძ 123
ძელ 112
ძეფე 122
წათა 56
ხაზინა 118
ხათირ 119
ხათერ 119
ხალტამა 119
ხადირ 120
ხაზნა 118
ხალარ 73
ხალთასა 63
ხალჰამ 119
ხალჰან 119
ხამჰალ 119
ხამტამ 119
ხანკალ 121
ხარამ 74
ხარან 74
ხინკალ 121
ხორძენ 121
ხურძინ 121
ჯირანქა 82
ქუსუნ 21
ქესემ 21
ჟანიკაჰსა 17
ჟაზაგ 100
ჟარაღა 19

პოლონური

kuра 135
ობორა 71

რუსული

абаз 69
абрек 70
аршин 75
бугай 82
бык 82
водка 75
купа 135
мурый 98
обора 71
тамада 87
чугун 118

სლოვენური

ობორ 71

სომხური

ბაკ 29
დმბო 85
თას 89
მსხალ 97
ნამუს 98

წიწერნაკ 49

ხაზინა 118

სპარსული

abrušum 71

bahçe 78

halāl 73

fahlavān 106

panbah 78

pâpūšū 100

pēčitak 131

taht 104

xurjin 121

აბურ 71

ამბურ 71

ნჰჰარონ 76

ზბზასი 69

ზზან 72

ბალუ 29

ბზზარ 77

გრმეშ 92

დამნდ 87

დევ 84

თავარობ 89

თვრობ 89

თპრზი 88

თუმნ 91

ლლულა 94

ნამუს 98

სნათ 101

ფანჯარაჰ 107

ყალბ 91

ჩარხ 116

ხურჯონ 121

ტაჯიკური

თოს 89

უკრაინული

ბუგაი 82

купа 135

ფალაური

*ჰპარაკ 70

აპარტაკ 70

ჰამბორ 130

ფრანგული

moreau 98

flanelle 109

ჩეხური

მოურა 98

თურქული ენები

აზერბაიჯანული

ბულა 81

ნოხთა 99

ალთაური

ბუკა 81

ბალყარული

აზან 72

აჯალ 76

ბალლი 30

ბაუ 71

ბოკკა 20

ზენთხე 42

თაურუხ 89

მორ 97

ნუქთა 99

ოზაქ 100

ორადდა 19

სედირ 103

ყანჯალ 112

ჯერმე 123

თურქული

Arşin 75

başlık 79

bayrak 78

bina 80

boğaz 80

buğa 82

buhar 82

camuş 92

çanak 116

casus 122

cin 123

çuha 117

dallâl 83

dâva 83

defter 83

deste 84

dombay 85

dükkân 86

elmas 73

fanilâ 109

fayda 108

filcan 108

fincan 108

garip 110

harc 120

kabul 111

kalan 112

kama 112

karagül 113

kasab 113

kasap 113

koguş93

kopenek 35

kutan 38

lagim 93

lüle 94
mal 110
maşa 96
maymun 95
mercan 95
mest 95
miskal 97
molla 97
mor 98
nal 98
ocak 100
oda 99
okka 100
pabuç 100
papuç 100
para 107
patlican 77
pazar 77
pāzār 77
pehlivan 107
pencere 107
sahan 102
sebep 101
seyir 103
şal 115
şeytan 116
suret 104
taht 105
tarih 89
tava 104
teneke 91
tinç 85
top 90
torba 90

tütün 90
uğursuz 106
ulûfe 106
ütü 106
yatlama 119

მონღოლური

ბუკა 81

ნოღაური

აზან 72
აპას 69
ართპალ 72
კუპ 135
მორგ 97
ფორმე 123
სედიო 103

ყარაჩაული

ართმაყ 72
მორ 97
ნუქთა 99
სედიო 103
ყანჯალ 112
ჯერმე 123

ყირგიზული

მორ 97
ჯუმბ 123

ყუმიკური

ბოლა 81
გაუპ 135
ჰინკალ 121

ჩუვაშური

ნახთა 99

სემიტური ენები

არაბული

halāl 73
qabūl 111
ʿalaf 106
ʿalūfa 106
ადან 72
არაყ 75
აჯალ 75
ბინა 80
ბუქარ 82
დევ 84
დუნდჷ 85
ზარარ 87
თაჟურიხ 89
თჷს 89
კასსჷბ 113
კიდჷმათ 114
მაულჷ 97
მისყალ 82
მჷლ 110
საბაბ 101
სალჷმ 102

სადრ 103
სჷათ 101
სჷრათ 103
ქირჷკ 109
ქისატ 109
ღარღბ 110
ყალრ 91
შადტან 116
ხედრ 120
ხნთირ 119
ხჷზინე 118
ჯინჷ 123
ჯჷსჷს 121
ჯრბ 122
ჰალჷლ 73
ჰარაქათ 74
ჰარჯ 120
ჰარჷმ 74

ებრაული

šabbath 114

გეოგრაფიულ სახელთა და ანთროპონიმთა სამიებელი

აბჯაყვა 140	აკაკმარი 141, 142, 145
აგიდაყვა 140	კეჭყყმაძე 148
აკამსისი 140, 141	ლაბახუა 142
აკამფსისი 140, 141, 145	ლაგუმფსა 144
აყვა 146	ლაია 142
აყტა 140	ლია 142
აჭყვა 140	ლოგუა 142
ბაგა 144	მალაყმაძე 148
ბადუყვეთი 147	მალაძე 148
ბათაყვა 142	მალთაყვა 140, 149
ბამაღუა 142	მაწესთა 144, 145
ბზიფი 142	მოწამეთა 145
ბობოყვათი 140, 147	მურყვეთი 140
ბოლქვაძე 142	მძიმთა (მზიმთა) 144
ბოყვა 140	რეკვა 142
ბოხუა 142	როყვა 148
გაგუა 142	სათამაშო 144
გეყვა 142	სალუქვაძე 142
გუდავა 149	სესრგყვა 142
გუდაყვა 149	სიგუა 142
გუდაუთა 145	სოჩა 142
გუდაყვა 149	სოჭი 144
გტაშაყან 10	სურები 139
დედალუყვათი 147	სუფსა 139, 140
ვაშაყმაძე 148	ტაბაღუა 143
ვაშაძე 148	*ფასიდ 141
ვეკუა 142	ფადავა 142
ზიყვა 142	ფოთი 141
თალაქვაძე 141	ფუთი 141
თემყვა 142	ფშავი 146
ინგოროყვა 141, 148	ქუანდარ 21

ღალიძგა 144

ღელეყვა 141

შეყვა 142

ჩერეყვა 142

ჩუხუა 142

ჩხიკვთა 145

ცხენისწყალი 141

ძიგუა 143

წირღვა 142

წურწუხი 142

წუწახი 142

წყურგილი 144

ქალა 144

ქანდარი 144

ქანუყვადე 141, 147, 148

ხოსთა (ხოსტა, ხომტა) 144

ჯაყვა 142

ჯურუყვეთი 140, 147